

Ёшлар

ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ ВА ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАР СОЮЗИ ОРГАНИ

ОЙЛИК
АДАБИЙ-
БАДИИЙ,
ИЖТИМОИЙ-
СИЕСИЙ
ЖУРНАЛ

Бош редактор:
Эркин ВОҲИДОВ

Редакцион коллегия:

Саид АҲМАД,
Эркин АЪЗАМОВ,
Баҳодир ЖАЛОЛОВ,
Гулчеҳра ЖУРАЕВА,
Андрей ДЕМЕНТЬЕВ,
Олимжон ИСМОИЛОВ,
Фёдор КАМОЛОВ,
Муроджон МАНСУРОВ
(бош редактор ўринбосари),
Омон МАТЖОН,
Хайриддин СУЛТОНОВ,
Худойберди ТҲХТАБОЕВ,
Шароф УБАЙДУЛЛАЕВ,
Улмаббет ХҲЖАНАЗАРОВ,
Урие ЭДЕМОВА,
Ўткир ҲОШИМОВ.

(38)

1985

ЙИЛ,

ФЕВРАЛЬ

2

ТОШКЕНТ
«Ёш гвардия» нашриёти

МУНДАРИЖА

НАСР

- ✓ Шукр ХОЛМИРЗАЕВ, Тоҳир УСМОНОВ. Қаҳрамоннинг сунгги кунлари. Қисса. 13
✓ Нортўхта ҚИЛИЧЕВ. Икки ҳикоя. 31

НАЗМ

- Сироҷиддин САИДОВ. Саксонинчи йиллар. Достон. 6
Мақсуда ЭРГАШЕВА. 29

ПУБЛИЦИСТИКА

- Нусрат РАҲМАТОВ. «Элсари»дан тотиб кўрганмисиз? 76

ҚАЛДИРҒОЧ

- Берди РАҲМАТ. Шеърлар. 42
Икром ОРТИҚОВ. Шеърлар. 46

ЕДГОРЛИК САҲИФАСИ

- Жўра САЪДУЛЛАЕВ. Жангчи юрагининг бир парчаси. 43

ҚЎПЧИЛИККА ҲАВОЛА

- Боғ шундай масканки... 3
Саидмурод МАМАШОКИРОВ. Табиат бонг уради. 47

НАВОИЙҲОНЛИК

- Абдулла ОРИПОВ, Иброҳим ҲАҚҚУЛОВ. Ватан ичра яна Ватан. 56
Ботирхон АКРАМОВ. «Уқиғонга муборак айла они...» 59

УСТОЗ ВА ШОГИРД

- Аввал билим, сўнгра илм. 49
Фарзанддек азиз. 50

ҲАЕТ БИЛАН ҲАМНАФАС

- Асқад МУХТОР. Интернационал мулк. 52

АДАБИЙ САБОҚ

- Абдулла ҚАҲҲОР. Китоб шавқ билан ўқилиши керак 62

АДАБИЙ ТАНҚИД

- Муҳаммад ПИРРИЕВ. Тилло табассумлар заргари. 64

ЖАҲОН АДАБИЕТИДАН

- Уильям САРОЯН. Ҳикоялар 69

ЕШЛИКНИНГ АҚЛ ТИШИ

- Ўтлоқ. Ҳажвия. 78

Илҳом лаҳзалари

Расми Х. ЛУТФУЛЛАЕВ чизган

МУҚОВАДА:

Биринчи ва тўртинчи
бетлар: Бегубор фасл.
А. ГУБЕНКО фотолари

Боғ шундай масканки...

**«Ешлик» мурожаати:
Ҳар қишлоқда ўз
боғистонимиз бўлсин!**

Азиз журналхон!

Мана, саддипок ўтиб, қорлар кетиб, сарин еллару қалдирғочлар қанотида ўлкамизга баҳор келмоқда. Оламни яшартириб, келинчак мисол фасл бошланмоқда. Бу шундай бир фаслки, турналарнинг шодон овозлари бизни кенгликларга, сайроқи кушларнинг шўх нағмалари боғларга етаклайди. Баҳорий гиёҳлар ҳидини элтгувчи саболардан кўксимиз ўсиб, кўлимизга кетмонми, тоққайчими олгимиз келиб қолади. Бу шундай бир фаслки, ҳар новдада бўртган куртакдан кўзларимиз қувнаб, томирларимизда боғбонлик қони, бунёдкорлик қони гупура бошлайди. Баҳор шундай бир фаслки, унда дунё кўрган мўйсафидлар ўзларидан кейинги авлодларга қолажак боғлар ҳақида, янги мевазор масканлар ҳақида ўйлаб кетадилар. Баҳор шундай фаслки, инсон унда абадий макони—она заминни яна ҳам яшнатиш, яшартириш, боғларга буркаш ёди билан яшайди. Уни шу орзу, шу ният ҳеч қачон тарк этмаган, этмайди ҳам. Негаки, бу бизга ота-боболардан қолиб келаётган азалий одат, ҳаётдек боқий бир анъана.

Боғбонлик қонимизда борлиги, боғлар бизга аждодларимиздан мерослиги рост. Уларни авлодларга мерос қилиб, кўз қорачўғидек асраб-авайлаб, янада камол топтириб қолдириш — биз учун ҳам фарз, ҳам қарз. Боғлар нафақат дастурхонимиз тўкинлиги, улар бизнинг келажакка узатган қўлларимиздир, авлодларимизнинг бахти, ризқи, фаровонлиги ҳақида қайғуришимиз ҳамдир.

Азиз дўстлар! Биз Сизларга мурожаат этмоқдамиз: фарзанду набираларимиз, келгуси авлодимиз сизу биз, ота-боболаримиз баҳра олган мевалардан баҳраманд бўлсин, соғлому дуркун ўссин десангиз, нашватию тағобиларнинг нималигини билмай юрмасин, оқ ўриғу жоноқи олмалар таъмини унутмасин десангиз, боғ қилайлик, мевазорлар яратайлик. «Қизил китоб»га тушиб қолган, йилдан-йилга йўқолиб бораётган мева навларини тиклаш, кўпайтириш ҳақида жон куйдирайлик.

Янги боғлар — битмас хазина, яшил бойлик. Бу бойликка бойлик қўшиш билан ўзимиз ҳам маънавий юксала борамиз, руҳий қаноат ҳосил қиламиз.

Янги, гуллаган хазонсиз боғ-роғлар — мўл-кўлчилик рамзи, маъмурчилик тимсоли. Пировард натижада, биз мевазор боғлар ташкил этиб, партия ва ҳукуматимизнинг Озиқ-овқат программасига муносиб ҳисса қўшган бўламиз.

Қадрли халқ селекционерлари, Ризамат отанинг шогирдию издошлари! Биз Сизларга мурожаат этамиз. Боғ бунёд этишдан, меваларнинг янги навларини яратишдан, йўқолиб бораётганини асраб қолиб кўпайтиришдан савоблироқ, хайрлироқ иш бўлмаслигини

ҳаммамиз яхши биламиз. Истаймизки, Сизлар шу ишларга бош-қош бўлсангиз, ёшларни ёнингизга олсангиз. Янги боғлар яратиш ишига ҳар қачонгидан астойдилроқ киришсангиз. Ўзидан яхши бир ном, ҳеч бўлмаса, бир боғ қолмаса, инсон дунёга нимага келади! Ахир, биз боғбон халқмиз-ку! Юртимизнинг зар тупроғида, сахий кўёшида фақат эксақ, қарасақ, кўпайтирсак бас-ку! Ўлкамизни боғ-роғларга буркаб юбориш мумкин-ку!

Номлари тарихимизга зарҳал ҳарфлар билан битилган Йўлдош ота, Усмон ота каби партия ва давлат арбобларининг, Ризамат ота, Бузрук ота сингари боғбон ва миробларнинг сайъ-ҳаракатларини бир эслайлик. Қаерга боришмасин, ҳамиша боғ-роғ ташвиши билан юрадиган, халқ дилига чўғ солиб, одамларни бу табаррук ишга, чўлларга бошлайдиган шулар эмасми-ди? Халқободу Шредер мевазорлари, Хўжаободу Фарғона боғлари — улардан бизга қолган қутлуғ бир мерос, уларнинг умрига қўйилган мангу бир ҳайкал эмасми? Улар бошлаб берган эзгу ишни давом эттириш бизнинг муқаддас бурчимиз эмасми?

Бунинг учун қани имконият, дерсиз. Имкон ҳам, имконият ҳам бор. Ахир, ўзингиз ён-атрофингизга бир назар ташланг. Бугун бир туп кўчат экса, учинчи йили нишона берадиган бир ўлкада қанчадан-қанча ерларимизнинг умри беҳуда ўтиб ётгани инсофданмикан? Қишлоғу шаҳарларимизни туташтириб турган узундан-узун катта йўлларнинг икки чеккасига қаранг. Бора-боргунча бирор туп мевали дарахт кўрмайсиз. Уша йўлларнинг четидаги ариқларда сув шарқираб оқиб ётса, мевалар фарқ пишиб турса, кимнинг бахти, кимнинг қувончи? Биз республика статистларидан шундай маълумот олдик: республикамиз территориясидаги магистрал йўллар бир неча ўн минг километрдан ортиқ экан. Агар шу йўлларнинг чеккасига икки қатордан кўчат экилган тақдирда ҳам 10 миллион туп мевали дарахт ўтказиш мумкин эмасми? Бир туп мевали дарахт бир оилани боқишини ҳисобга олсак, бу жуда катта иқтисодий потенциал экани ўз-ўзидан кўриниб турибди. Бундан ташқари, тоғ ёнбағирлари, адирлар-чи? Республикада нима кўп, бундай бўш ётган ерлар кўп. Бундай ерлар Бўстонликда ҳам, Паркентда ҳам, Оҳангарон ва Бешариқ тепасида ҳам, Сўху Водилда ҳам, Ширмонбулоғу Попда ҳам бор. Бевосита қишлоқ хўжалигида фойдаланилмайдиган бундай майдонларни истаган областдан топиш мумкин. Ёки шундай ерларда боғ-роғ яратиш тажрибамиз йўқми? Бор. Ташаббускорлар истаганча топилади. Фақат истагу кунт бўлса, бас. Ҳар бир қарич ернинг қадр-қиммати тобора ортиб бораётган бизнинг замонамизда бундай майдонларни ўзлаштириб, боғ-роғларга айлантириш юрагида ўти бор ҳар битта совет граждани, аввало ёш йигит-қизларнинг, комсомолларнинг муқаддас иши эмасми?

Ҳурматли партия ва совет ходимлари! Райком секретарлари ва ижроия комитет раислари! Биз сизга мурожаат этамиз: шу хайрли ишларга бошчиликни,

ташаббусни ўз қўлингизга олсангиз. Халқ селекционерларини, миришкор соҳибкорларни бу улғу ишга жалб этсангиз. Ёшларни чорласангиз. Шу баҳордаёқ янги боғларнинг режа ипларини тортсак, асл нав кўчатлар экилган мевазор боғларга асос солсак! Яхши эътибор бериб қарасақ, ҳамма жойда ҳам бир боғ учун етарли ер топилади. Ҳар қишлоқда бир боғ яратилган тақдирда ҳам, Ўзбекистонимизда 13,5 минг боғ бунёдга келиб қолади. Бу — ахир, ўзимиз ва авлодларимиз учун бебаҳо мулк демакдир. Бу — ҳар йили халқ дастурхонига миллион тонналаб қанду асал мева тортиқ қилинади, демакдир. Наҳот биз ўзимизни шу имкониятдан, шу неъматдан бебаҳра қилсак?

Яна бир имконият хусусида: республикамиз иттифоқда ирригацияси ниҳоятда ривожланган ўлка ҳисобланади. Ўзбекистон ССР Мелиорация ва сув хўжалиги министрлиги берган маълумотларга қараганда, ҳозир мавжуд канал ва ирригация тармоқларининг узунлиги 160 минг километрга етибди. Энди шу обиҳаёт элтувчи каналларнинг ёқаларига бир назар ташлайлик. Қанча ернинг умри беҳуда ўтиб ётибди? Каналларнинг эксплуатация бошқармалари шу резервлардан фойдаланишлари учун нима монъелик қилмоқда? Ахир шу каналлар бўйидаги ерларга икки-уч қатордан мевали кўчат экилиб боғ қилинса, қани фойда эмасми? Шунда яна минг-миллион тупли янги боғлар қад ростламайдими?

Ҳа, дўстлар ҳали юртимизда қанча ерлар мактаб боғларига айланишни кутиб ётибди. Ҳали қанчадан-қанча касалхоналар, боғчалар, институтлар, ташкилотларнинг қарамоғидаги майдонлар бўм-бўш. Ахир, Р. Шредер номидаги Боғдорчилик институти, унинг областлардаги филиаллари ҳар йили неча миллионлаб туп кўчат етказиб беришга қодир. Фақат бу ишда ташкилотчилик, ташаббус зарур. Иштиёқ зарур. Келажакни ўйлаб иш тутмоқ зарур. Токи янги боғлар ўзимизга, авлодларимизга қут-барака инъом этсин, хонадонимизга фаровонлик олиб келсин. Токи биз яратган боғлар наслларга бир ёдгорлик, мерос бўлиб қолсин!

Ҳурматли «Ёшлик» ўқувчилари! Кўксидан алвонранг галстук ва комсомол нишони порлаб турган ёшлар! Келинг, ушбу фактга бир зум диққат қилайлик: Швецияда кичик бир мамлакатда ўқув ёшига етган ҳар бола бир туп ниҳол билан мактаб остонасига қадам қўяркан. Сўнг шу ниҳолни ўзи парваришлаб, йиллар давомида вояга етказаркан. Нега энди биз серқуёш, саховатли заминда яшаб туриб ўлкамизни боғ-роғларга буркамаймиз? Ахир ҳар йили республикамизда 460 мингга яқин бола биринчи марта мактабга боради. Бу яхши одатни институтларда ҳам қўлланг баҳонада студентларнинг «Ёшлик боғлари»га асос солиш мумкин эмасми? Сизлардан илтимос қиламиз, студент дўстлар, таълим олаётган даргоҳларингизда «Ёшлик боғлари»ни ташкил этинг. Дунёда ўзингиз экиб

Ўстирган боғнинг мевасидан тотли нарса борми? Бу Сизларнинг ватанпарварлик ва интернационал бурчингиз бўлиб қолсин!

Ёдингизда бўлса, журналимизнинг ўтган йилги май сонидида кўпчиликка ҳавола тариқасида «Шаҳар ўртасидаги бир туп оқ ўрик» сарлавҳали мақола босилган эди. У жамоатчилик ўртасида кучли қизиқиш уйғотди, редакциямиз мақола юзасидан сиз азиз журналхонлардан юзлаб хатлар олди. Бу мактублар шуни кўрсатдики, мевазор боғлар ташкил этиш наинки Тошкент, балки бутун республикамиз миқёсидаги долзарб муаммо экан. Журналимизга келаётган хатларда шундай таклифлар, шундай саволлар бор: «Нега ер танламайдиган нонжийда ва ғалвирак ёнғоқларимиз камайиб кетмоқда? Қачонгача уларнинг кўчатларини қаердан олсак экан, деб юрамиз? Бодомнинг нархи қачонгача ўн икки сўм бўлиб қолаверади? Гапдан амалий ишга кўчадиган, уларни ўзимиз кўпайтирадиган вақт етмадимикан?»

Йўл ҳаракати инспектори шундай деб ёзибди: «Йўл ёқасида ўригу шафтолилар қийғос гуллаб ётса, йўловчининг ҳам баҳри-дили очилармиди?» Темирйўлчи ёзади: «Йўлда одам зеркиби кетади. Бора-боргунча деярли бир хил манзара. Қачон темир йўл ёқалари ҳам боғ бўларкин?» Ҳашарчи студент ёзибди: «Мирзачўлнинг чўллиги қолмабди. Лекин нега толу теракдан бўлак дарахт экишмайди?» Ҳаммани бирдай ўйга толдирадиган, Урта Осиё темирйўл бошқармаси ҳам, Тошкент шаҳар ижроия комитети ҳам, чўлда ташкил топган районларнинг мутасаддилари ҳам ўйлаб кўрса, инобатга олса арзийдиган таклифлар... Дарвоқе, Тошкент шаҳар ижроия комитетининг йирик-йирик массивлар ўртасида, Салор ёқаси, катта магистрал йўллар ва Тошкент ҳалқа йўли атрофида мевазор боғлар ташкил қилиш юзасидан бошлаган яхши ишини табриклаш керак. Ўтган йили қиш эрта тушгани сабабли айрим режалар амалга ошмай қолди. Лекин шу баҳорда тошкентлик боғбонлар катта ишларни рўёбга чиқаришни мўлжаллаб турибдилар. Биз уларга муваффақият тилаган ҳолда, бутун республика аҳлига ибрат кўрсатишларини истар эдик. Зеро, ҳаммамизнинг мақсадимиз ягона: республикамиз аҳолисини, мамлакатимизнинг sanoat марказларидаги ишчи биродарларимизни мўл-кўл мева-чева билан таъминлайдиган боғлар барпо этайлик. Ана шунда тўкинчилик бўлиши, мевала-

римизнинг бозордаги нархи «осмон»дан ерга тушиши мумкин.

Муҳтарам журналхон дўстлар! Бу эзгу мақсадни амалга оширишда кўмаклашмоқ учун «Ёшлик» журнали ижодий коллективи ўз зиммасига:

— ўлкамизни боғ-роғларга айлантириш йўлидаги ҳар битта яхши ташаббус ва тажрибани кенг ёйиш;

— янги боғлар ташкил қилиш вақтида туғилган проблема ва муаммоларга фаол аралашиб, тегишли ташкилотлар орқали ёрдам кўрсатиш;

— ҳар бир область ёки воҳада комсомол-ёшлар кучи билан «Ёшлик боғлари» ташкил этиш;

— халқ соҳибкорлари, устоз ва ёш боғбонлар фаолиятини атрофлича мунтазам ёритиб бориш;

— меваларнинг янги навларини яратган, йўқолиб бораётган кўҳна навларини қайта тиклаган халқ селекционерлари учун, намунали боғлар барпо қилган боғбонлар ҳамда ёшлар коллективлари учун «Ёшлик» журналининг махсус совринларини таъсис этиш мажбурияти ва масъулиятини олади.

Азиз журналхон! Хабарингиз бор, эндиликда журналнинг 200 мингдан ортиқ нусхада босилмоқда. Демакки, унинг бир сонини 2—3 киши ўқиганда ҳам ярим миллиондан ортиқ ҳамфикр ва маслакдошимиз бор. Бу жуда катта куч. Агар шў мурожаатни ўқиган ҳар бир киши бир тупдан ниҳол ўтқазганида ҳам ярим миллион тупли боғ вужудга келади. Умид қиламизки, Сиз бу эзгу ташаббусга астойдил қўшилсиз, бошқаларга намуна кўрсатасиз. Хат-хабарларингизни, фикр-мулоҳазаларингизни «Ёшлик штаби»га йўллайсиз, деб ўйлаймиз.

Муҳтарам дўстлар! Баҳор шундай фаслки, унда олам яшаради, камол топади. Ёшлик ҳам шундай бир фаслки, унда одамзот эзгу ниятларни дилга жо қилиб, яратувчилик, яхшилик сари юз тутаяди. Бу шундай фаслки, инсоннинг умрига қўйилажак улўф ёдгорликлар айна шу фаслда бунёд этилади.

Яна такрор айтамиз: боғлар бизнинг келажакка узатган қўлларимиздир, авлодларга қолдиражак қутлўф меросимиздир. Бу тўкин-сочинлик, бунёдкорлик рамзидир. Инсондан қоладиган энг муносиб ёдгорликдир. Шундай экан, келинг, дўстлар, амалий ишга ўтайлик. Бобо-қасбимиз — боғбонликни улўғлайлик! Ҳар қишлоқда ўз боғистонимиз бўлсин!

«Ёшлик» журнали

САКСОНИНЧИ ЙИЛЛАР

ДОСТОН

Сирожиддин
Саидов

I
Вақтга ҳайкал қўймоқ пайти ҳам етди!

Вақтга ҳайкал қўймоқ пайти ҳам етди.
Фасллар юлқинар қучоқларимдан,
Йўллар ҳайқирмоқда оёқларимда.
Не тақдир бор эди —
юракни туртди.

Утди. Утди. Утди.
Вақтга ҳайкал қўймоқ пайти ҳам етди!

Асримнинг сочлари
бармоқларимдан

Ёниб ўтяпти.
Ёниб ўтяпти.
Мен — Саксонинчи йиллар!

Неки ўтяпти,
неки ўтяпти

Ёқиб ўтяпти.
Ёқиб ўтяпти.

Энди мен
ёнмоқнинг фаҳмига етдим,
Вақтга ҳайкал қўймоқ пайти ҳам етди!
Ҳаёт!

Кўзларингни мендан яширма!
Ҳаёт!

Дардларимга ўзинг бер ҳаёт!
Сен ўзинг дунёда энг буюк бахтсан,
Сен ўзинг дунёда энг буюк фарёд.
Ҳаёт, мени кечир,

Мен сени
Ун саккиз ёшимда кечирганимдай.
Сени гоҳ
нотавон қолиб куйладилар.

Сени
ожиз хаёлларга толиб куйладилар.
Бундай гариб «шеърят»дан зерикди юрак.
Сени

«У, Ҳаёт!», деб куйламоқ керак!
Боқийлигинг учун,
Борлигинг учун
Шағнингга сертошқин шеърлар битмоқ шарт!

Сен —
Маяковский фидо бўлган Буюк Инқилоб,
Ғафур Ғулом эъвозлаган эзгу дард.

Сен —
Соғлом жамоли севилган қизнинг,
Чеҳрангда қуёшлар порлаган.
Сен

менинг синглимнинг туғилган кунин,
Сенга гулдастalar олиб бораман.
Тўйларда айтилган «Ёр-ёр»лар учун,
«Ёр-ёр» айтган дилбар,

дилдорлар учун,
Юракда исинган тақдирлар учун
Ва яна

Мана шу сатрлар учун —
У, Ҳаёт!

Мен сени яхши кўраман!
Мен сени севгимдай яхши кўраман!
Кунлар

гал талашиб ўтганларида,

Ойлар йиқилганда мисоли чақин,
Мен сенинг бағринга сингиб кетаман.
Йиллар ўтган сайин —
Мен сенга яқин.

II

«КраЗ»лар гурлайди Тўполондарёда,
Оҳулар руҳимга беркиниб ётди.
Хомуш хўрсинади Ҳисор тоғлари.
Вақтга ҳайкал қўймоқ пайти ҳам етди¹.
Мен бир ошиқ йигит.

Талпиниб,
Кеча

Дил анҳор бўйида армонга етди,
Тошкент телеминораси сингари сурур
Юксалиб юлдузга, осмонга етди.
Фоний ҳасрат эмас — Олий Орзудан.
Ўткинчи ғам эмас — Юксак Ишончдан.
Тугъндан,

виждондан,

ғиёҳдан,

тонгдан,

Шабнамдан,

қасамдан,

севги,

қувончдан

Вақтга ҳайкал қўймоқ пайти ҳам етди.

Шунинг учун

йиллар мени

лаҳзаларга топширар.

Шунинг учун

лаҳзаларим асрлардай шоширар.

Сизни унутаман, мискин шоирлар!

Сизни унутаман, мискин шоирлар!

Яшаш жонга тегмас ҳеч қачон!

Яшаш жонга тегмас,

Бу ёлғон!

Бўғзимга йиғилиб қолганда йиллар,

Йўлимга тикилиб қолганда йўллар,

Боқмай савдоларнинг озорларига

Бораман қардошлик мазорларига.

Безовта қилмасдан тош-жисмларни

Тирикликнинг байтларидек

Ўқийман исмларни.

Мени

кемиролмас шахсий андуҳлар —

Давримнинг шиддатли дардлари кафил.

Руҳимнинг,

умримнинг бутун мазмуни —

Йигирманчи аср.

Ун еттинчи йил.

Асрлар ўтмишидир —

Дилгир,

Чўзилиб

Туяларга ортиб дардномаларин.

Чўзилгандир

таҳликали муддатларим менинг ҳам

Женевада чўзилганда

Тинчлик шартномалари.

Мен — Саксонинчи йиллар.

Бир тонг уйғониб

Сальвадор чинқирди юракларимда.

Дафтаримга сачради қонлар.

Кўксимга йиқилди Никарагуа.

Лаънатилар!

Лаънатилар!

Байрутни ҳам таладилар!

Бу юртни ҳам таладилар!

Йўллари қон,

Кўллари қон.

Яладилар.

Яладилар.

Лаънатилар!

Лаънатилар!

Самоларда жон беради Муин Бсису²,

Лабларимда қолар менинг бу сўзим:

Умр бўйи

уни итдай таладилар

Лаънатилар!

Лаънатилар!

Лаънатилар!

Лаънатилар шоирлардан талантлироқдир.

Шоир ёлғон ёзса агар лаънатиروқдир.

Шунинг учун

йиллар мени лаҳзаларга

топширар,

Шунинг учун

лаҳзаларим асрлардай шоширар...

III

Абадият оғриғидан пайдо бўлдим мен.

Башарият тарихидан барпо бўлдим мен.

Мен йиллар кўрганман — бағирлари тош.

Кўзлари,

Сўзлари,

Тақдирлари — тош.

Не шоҳлар,

қасрлар кечди бошимдан.

Бемехр асрлар кечди бошимдан.

Асрлар!

Асрлар!

Асрлар бўйи

Софлик ва Адолат излабон ўтдим.

Ўгай фарзанд уйдан кетгандай

Асрлардан бош олиб кетдим.

Кунларим

соч юлиб қолабердилар.

Умрим увол ўтди биёбонларда.

Одам бўлиб яралдим-у,

ОДАМ бўлолмадим

Зулумот зўрлаган сиёҳ тонгларда.

Бечора жонимга чоралар топмай

Дунёдан кечдим

қаландар бўлдим.

Замонлар юқини елкамга ортиб,

Ҳалол меҳнат қилиб,

Мен ҳаром ўлдим.

Мен қувғин қилиндим Астрободга.

Ишратдан маст эди зарбоф саройлар.

Самарқандни,

Хоразмни мен бино этдим

Юрагимдан элтиб дарёлар.

Лаҳзалар!

Лаҳзалар!—

Тоғлардай оғир.

²Ватан озодлиги йўлида курашиб муҳожирликда яшаган исёнкор фаластин шоирининг юраги ҳаво лайнерида уришдан тўхтади.

¹ Тўполон сув омбори назарда тутилади.

Мен — Собир Термизий —
сувга фарқ этилдим.
Қуюн янглиғ ўтдим қуюн замондан.
Сўнгра
«Бобурнома» бўлиб битилдим.
Халқим етим эди.
Етим эдим мен.
Тарихдан кетдим жим ёшлаб кўзимни.
Фақат...
Йигирманчи аср пешонасида
Толемни кўрдим,
Кўрдим ўзимни.
Кўрдим:
Гражданлар урушининг сўқмоқларида
Аскарлар қонидан

қонланди тонгим.
Минглаб Набиевлар йиқилди,
Тоқим
Омон қолсин дея тонгдай замоним.
Шундай қутлуғ ўлимларни кўрдим мен.
Тоқим

осмонлардек яшай деб озод.
Шундай буюк ўлимларнинг борлиги учун
Ҳаёт абадийдир,
Ҳаёт-барҳаёт!
Кўрдим армонларнинг тантанасини.
Ҳаёт шамолидай чўлларда елдим.
Сўнгра

Совет Социалистик Республикалар
Иттифоқи бўлиб дунёга келдим.
Ватан учун

Йигирма миллион
Жоним кетди менинг қонга беланиб.
Хануз шаҳидларнинг мозори узра
Чирқираб юрибди бева келиним.
Миллиард киловаттлар бўлди меҳнатим —
«Асрлар тақдири

лаҳзаларда ҳал»¹.
Кўзлари қамашиб,
Ақлдан озди
Лондонлар,

Парижлар,
Америкалар.

Мен — Шоймардон Қудрат — Замин ўғлони.
Тўлан Дадажон мен — кўксимда Юлдуз.
Мен — Ҳафиз Полвонов,
Ер тугул,

Ҳатто
Пахта экар эдим Ойга ҳам сўзсиз!

Қайга қадам қўйдим — гул унди,
чечак.

Айтмангиз:
Бу бари дафъатан бўлди.
Бир йилда ўттиз минг трактор!
— Қани,
Ерни ҳайда! — дейди Муҳаммад Туроб².
Эҳ-ҳэ!..
Бундай азаматлар менинг юртимда
Миллионтадир,
Миллионлардан кўп.
Асрлар ўтмишидир —
Дилгир,
Чўзилиб,
Бўлолмай кимсага ҳатто супурги.
Менинг замонамга мос ҳайкал бўлур
БАМнинг
Тўрт минг икки юзта кўприги.
Бойсунтоғ тўрида тоғдайин бўлиб
Дўмбирасин созлар —

бу Қодир бахши.
Юлдузларни чертар овози унинг:
— Барча замонлардан шу замон яхши...

IV

Мен сўздан яратдим худолар.
Гўзаллик йўлида кетди кўз нурим.
Шаҳарларни

ўз фарзандимдай
Оқ ювиб,
оқ тараб ўстирдим.
Ўтган асрлардан мазмунлироқдир
Кунлик,

оддийгина гурунгим менинг.
Кувончлар
каптарлар галаси янглиғ
Тўлдирди уйимни,

умримни менинг.
Манглайимда ажинлар эмас,
Улар —

Келажакнинг лойиҳалари.
Уйқусизлик эмас,
Мени кечалар
Бедор тутар шу Ҳаётнинг боқий дардлари.

Нима бўлганда ҳам Одам бўлиш керак!
Одам бўлиш керак, деб ўтди отам.
Менинг одамлигим кимга керакдир
Агар Ер юзида қолмаса одам?!

«Ҳаммаси яхши бўп кетади».
Бу сўзда меҳр бор,
Бу сўзда — таскин.
Сизнинг армонингиз ниҳон бу сўзда.
Демак:

Яшаш керак сўзлардай кескин!
Йиллар бизни ташлаб кетмайди,
Мангулик бўлмоққа шошилар улар.
Кунлар,

ойлар умримиздан узилиб
Заминга қўшилар,
Ҳаётга қўшилар.
Нурланиб,

турланиб,
ҳурланиб
Бир кун
Ҳаммаси ўтади буюк оқимдай.

¹ Гафур Фулом сатри.

² Муҳаммаджон Туробов — Тошкент трактор заводининг ишчиси, КПСС XXVI съезди делегати.

Офтобда қорайган болалар мисол
Соҳилдан кетади кунлар яқинда.
Сизнинг қисматингиз —

менинг қисматим.

Дардингизни дилга оларман,
Ёруғ юзингизда бир қувонч бўлиб
Эҳтимол қоларман,
Балки қоларман...
Укинманг!
Муҳимроқ нарсалар бордир —
Ушалар барҳаёт қолмоғи керак.
Нима бўлганда ҳам,
Яшнаб,

товланиб

Замин қолмоғи керак!
Ҳаёт қолмоғи керак!
У, Замин!
У, менинг қадимий ғамим!
Ниятим:
Улғайсин ёш тақдирларинг,

Уйилмасин гул бағирларинг.
Мен — Саксонинчи йиллар!
У, Ҳаёт!
Хатар сезмагансан ҳеч қачон бундай,
Ҳеч қачон сен менга —

Инсониятга

Азиз бўлмагансан бугунги кундай.
Бостон занжилари қўзғалар. Ана —
Боннда Тинчлик деганларнинг сурони.
Бутун дунё виждонлари, бирлашинг!
Бирлашинг!
Кутқаринг энди дунёни!
Чилида тўқнашув.
Қобулда ҳатто
Чоллар чиқмоқда намойишларга.
Алвон экинлари пионерларнинг
Кўшилар маршларнинг шамолларига.
Саҳар саҳфасинда
Саккизта ўқдан
Саккизта «гул» қолди кўйлақларида...
Ҳиндистон!
Сен энди гуллар ўстиргин
Индира Гандининг тилақларидан.

Жайрадек ҳурпайган ракеталарнинг
Тумшуги

кўзимга тегиб турибди.

Қай бир хонадонда шу замон бир қиз
Тўйга сўзаналар тикиб турибди.
Гаванада оммавий митинг —
Кудрат ҳайқирмоқда ёқаларидан.
Куба,

Сен айланиб ўргилсанг арзир
Фидель Кастронинг соқолларидан!
Шундай одамларнинг изтироблари,
Чеккан заҳматлари,
Буюк азоблари,
Борликдан ҳол сўрашларидан,
Эътиқоди, курашларидан
Зулмат зиё бўлди оқибат.
Дунё дунё бўлди оқибат.
Шунинг учун...
Қийналгувчи одамлар керак!
Қийналинг,
Қийноқдан яшнасин юрак!
Армон учун,

виждон учун қийналинг!

Замон учун,
Инсон учун қийналинг!
Қийналинг Ҳаётнинг соғлиги учун
Ва унда қийноқнинг борлиги учун!
Тирикликнинг

васлу фироқлари учун

қийналинг!

Онанингизнинг озгин бармоқлари учун
қийналинг!

Қийналинг талантсиз,

талантли учун!

Қийналинг энг сўнги лаънати учун!
Рухий тўқинчилик учун қийналинг!
Дунё учун,

Тинчлик учун қийналинг!

Дард кўп —

Ҳаммасига чидолмас юрак.

Барибир

Қийналинг!

Қийналмоқ керак!

Фидо бўлган одамлар бор,

Адо бўлган одамлар бор...

Улар эрта кетган учун қийналинг.

Ватан учун!

Ватан учун!

Кечалари ухлолмасдан

Ватан учун қийналинг!

V

Отамнинг қабрига тушди илк қорлар...
Қорларга кўмилди табаррук ғамим.
Фақат сен ўтмагин,
Фақат сен қолгин!
Ҳеч қачон чироғинг ўчмасин,

Замин!

Балиқлар чинқирар тушимда менинг,
Урмонлар чирқираб сўрайди нажот.
Фақат сен сўнмагин!
Фақат сен қолгин!
Чироғинг ўчмасин ҳеч қачон,

Ҳаёт!

Йиллар бизни ташлаб кетмайди —
Мангулик бўлмоққа шошилар,
Ишон!
Шунинг учун оламга келиб
Ҳеч қачон бенишон ўтмагин, Инсон!

Ҳеч қачон бепарво ўтманг, одамлар!
Ҳаётни асрангиз кўзларингизда.

Дунё хавотирин ўзимга олиб

Хайрли тун тилайман сизга:

Сиз гулларни кўринг,

Кулгуларни кўринг.

Тиниқ осмонларни кўринг,

Тонгларни кўринг.

Бу дунёнинг энг даҳшатли тушларини

Сиз менга беринг!

Сиз боғларга чиқинг,

Боринг тоғларга.

Кийқиринг!

Хандалар отинг!

Жарларни,

Қояларни кўмиб ташласин

Қувончингиз,

қаққахангизнинг
Шодмон шаршаралари,
Менга эса беринг дунёнинг
Барча фожиаи,
даҳшатларини!
Сиз эркаланг гўдагингизни,
Тиззангизга олиб эркаланг,
Юзингизга суртинг қўлчаларини.
Кўзингизга суртинг қўлчаларини.
Сўнгра туринг,
Сизга боқиб жилмайиб турган
Кўёш мисол хотинингизнинг
Юзларидан ўпинг!
Кўзларидан ўпинг!
Қошларидан ўпинг!
Сочларидан ўпинг —
Бахтга айлантинг дақиқаларни!
Менга эса беринг дунёнинг
Энг кўрқинчли воқеаларин.
Сиз туш кўринг севгилингизни,
Соҳилларга боринг у билан.
Айтилмаган энг суюмли сўзларингизни
Унга айтинг!

Қайта-қайта таъкидланг унга!
Уни Бахтга ишонтинг,
Ҳаётга ишонтинг!
Ойнинг нурларига фарқ этинг
Севгининг беэи оламларини!
Менга эса беринг дунёнинг
Юракўртар аламларини.
Сиз суҳбатлар қуринг хотиржам,
Янги олган машинангизда
Қайларгадир чиқиб кетинг

хуштақлар чалиб.
Мушфиқ онангизни кўргани боринг...
Адирларда

ёнбағирларда
Умбалоқ ошинг сиз болалик билан.
Қумларга ағананг,
Тушда бўлса ҳам
Яна бир бор туйинг
У қумларнинг оташларини.
Менга эса беринг дунёнинг
Энг даҳшатли портлашларини!

VI

Осмоннинг бепоён
мовий кўзлари
Заминга қарайди,
Кўёш нур берар.
Булутларнинг
ерга тушиб
одамлар билан

Яшагиси келар!
Яшагиси келар!
Дунё меҳнат қилар,
Ҳаёт тинмайди.
Каналлар ярқирар саҳро қўйнида.
Дарёлар
Меҳрибон қўллар сингари
Осилиб турибди тоғлар бўйнида.
Сўқмоқлар елмоқда қизалоқлардай,
Жилғалар шошмоқда қиқирлаб,
яйраб.

Бу кунларнинг,
ў, бир лаҳзасин

Кўрмагандир ўнлаб асрлар!
Қалблар ишонч, зийнат бўлди ушбу кун.
Халқлар имон,
ният бўлди ушбу кун.

Тарихлардан улғ,
Тирикликдай қутлуғ
Инсон

Инсоният бўлди ушбу кун.
Йиллар бизни ташлаб кетмайди!
Ҳали

нигоҳлардай сокин
замонлар келар.

У, Замин!
Багринени силамоқ учун
Миллионлар келар!
Миллион тонглар келар!
Улар ишонгайдир
Менинг сен билан
Тинчлик деб зору зор чопганларимга.
Улар ишонгайдир
Виждон йўлида
Менинг йўқотганим,
топганларимга...

Йўллар ҳайқирмоқда!
Вақтнинг вақти йўқ.
Фурсатнинг тўхташга йўқдир қарори.
Шунинг учун мени ўйлатар
Уч мингинчи йиллар баҳори.
Сизга нима бўлар?
Менга-чи?
Нима
Бўлса ҳам эзгулик бўлмоғи керак!
Биз ҳаммамиз ўтармиз,
Лекин
Замин қолмоғи керак!
Ҳаёт қолмоғи керак!

VII

Мен бу дostonимни беш йилдан бери
Қалбимда қийнадим.
Қалбимда битдим.
Беш йил учиб кетди беш капалакдай —
Вақтга ҳайкал қўймоқ пайти ҳам етди!

Кўрдим:

«Першинг» ракеталари
Тиниқ осмонларнинг пардасин йиртди.
Зир титраб ўйладим:
Наҳот, осмоним,
Сенга ҳайкал қўймоқ пайти ҳам етди?!
Менинг юрагимда рўй берди бари —
Неки бу асримнинг кўксин чок этди.
Англадим:
Дард билан буюкдир инсон,
Дардга ҳайкал қўймоқ пайти ҳам етди!
Дунёдаги барча оналар мушфиқ,
Мушфиқроғи менинг онамдир.
Унинг армонларин ўйласам агар
Кўксим ичра жаҳон ёнадир.
Йўллар ҳайқирмоқда!

Она!

Онажон!
Ёруғ тилагингиз дилга жо этдим.
Сизнинг кўзёшларни ўйлабон,
Бугун

Дунё кўзёшларин фаҳмига етдим.
Лаҳзалар!

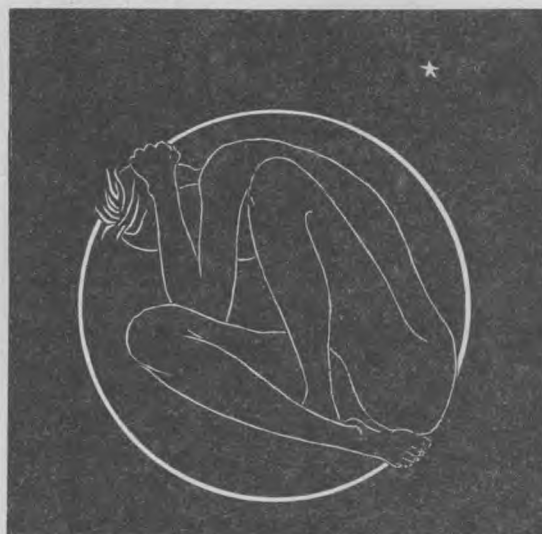
Лаҳзалар!

Ҳар бири қалбга
Худудсиз ҳодисот баши этиб кетди.
Йигирманчи аср ҳозир тугайди!
Вақтга ҳайкал қўймоқ пайти ҳам етди.

Хайр, шаҳарларим!
Тақдирларим, хайр!
Гулханларим, хайр!
Адирларим, хайр!
Ўсмир севинчларим,
оғриқларим, хайр!
Севгидан юраги доғлиқларим, хайр!

Бари ўтяпти,
Бори ўтяпти...
Кимнингдир биринчи қорию
Қалбининг баҳори ўтяпти.
Опа-сингилларим, Сиз омон бўлинг!
Топган кўнгишларим, Сиз омон бўлинг!
Дилбедорлар, Сиз омон бўлинг!
Дўсту ёрлар, Сиз омон бўлинг!
Доим Ҳаёт томон,
Дард томон бўлинг!

Менинг кўз олдимда Вақт турар фақат —
Бутун Инсоният шаклидаги Вақт.

Шукур Холмирзаев,
Тоҳир Усмонов

Қаҳрамоннинг сўнги кунлари

ҚИССА

1925 йил, 5 декабрь.

«Ўзбекистон Ленинчи Коммунистик Ешлар Иттифоқининг барча аъзоларига мурожаати»дан:

«Ўзбекистон Ленинчи Коммунистик Ешлар Иттифоқининг аъзоси ҳамда унинг масъул раҳбари ўртоқ Абдулла Наби ўғли Сурхондарё вилоятида Шерободдан Бойсунга кетаётган вақтида босмачилар томонидан ваҳшиёна ўлдирилди. Телеграмманинг сўзлари Набиевнинг қандай ўлдирилгани туғрисида муфассал маълумот бермайди...

Ўзбекистон Ижтимоий Шўролар Жумҳурияти Марказий Ижроия Қўмитасининг раиси Йўлдош Охунбобоевнинг комсомолларга хати»дан:

«Жони ҳалқумига келган йиртқич босмачиларга яна бир қурбон берилди. Ўзбекистон комсомоллари орасидан актив, ўзини партия ишига сафарбар қилган мафкуралари бир киши йўқолди. Ўртоқ Абдулла Наби ўғли нобуд бўлди. Ишончли партияли комсомол ўлди, фақат оддий ўлим билан эмас, комсомол ташкилотларини мустаҳкамлаш, ёғдувли социализм учун курашда ўлди.

Абадий ёдгор сенга, Абдулла! Сенинг ёш умринг Ўзбекистон меҳнаткашлари учун намунали хизматни адо қилғусидир. Биз сенинг қабринг устида йиғламаймиз! Балки сен унинг йўлида ҳалок бўлдингиз мафқурано юзага чиқармоқ учун ўз сафларимизни мустаҳкамлаймиз!»

Самарқанд

Ўзбекистон комсомолининг Таъсис қуролтойи.

Ҳайъатда — жумҳурия партия ва ҳукуматининг раҳбарлари: Йўлдош Охунбобоев, Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитетининг масъул котиби Акмал Икромов, Ўзбекистон Шўролар Жумҳурияти Халқ Комиссарлари Советининг раиси Файзулла Хўжаев, Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитетининг котиби Владимир Иванов...

Абдулла залда — дўппили, саллали, паранжи-чачвонли, желакли ва чопонли делегатлар орасида.

У хурсанд: ахир, бу — Ўзбекистон комсомолининг илк таъсис қуролтойи!

Охунбобоев сўзга чиққанда ҳам, Акмал Икромовга сўз берилганда ҳам ҳамма баравар ўрнидан туриб, бор овоз билан: «Яшасин Йўлдош Охунбобоев! Яшасин Акмал Икромов!», деб хитоб қилди, кетидан байналмилал куйи янгради.

Охунбобоев тарихий қуролтойни кутлаб, сўзи охирида шундай деди:

— Ўзбекистондаги деҳқон ва батрак ёшлар аянчли, таланган аҳволга тушиб қолгандур. Биз ана шу қоқоқ, топталган қишлоқларда ижтимоий мафкуралари ёшлар хизмати воситасинда Шўролар ҳукумати ўрнатишни адо қилмоғимиз... шунинг баробаринда жойларда Қизил Армиянинг миллий қисмларини ташкил этмоқ вазифаси ҳам турибдирки, бу ишда Коммунистик Ешлар Иттифоқи катта ишларни ўринлатмоғи лозим!

Акмал Икромов комсомол сафларини деҳқон, батрак ва ўртаҳол деҳқон ёшларнинг илғор вакиллари ҳисобига кенгайтириш ҳақида гапирди:

— Сафларни кенгайтириш биздан тарбиявий ишларни шундай йўлга қўйишни талаб этадики, токи биз эргаширган омма бизга тўла ишонсин. Биз уларни шундай тарбиялай олмасак, фаол ишга жалб эта билмасак, улар биздан узоқлашиб қоладилар, натижада, партия ва ҳукуватимиз обрўсига футур этади...

«Ана, гап шунда, — деб ўйлади Абдулла. — Омгани тарбия қилиш керак! Агар биз уни ўзимиз ишонган йўлга бошлай олмасак, уни ишонтира олмасак...»

Бу — Абдулланинг эътиқоди эди. Ун уч яшарлигида, Қўқонда Махсус бўлим топшириғи билан жойлардаги аҳвол ва босмачилар ҳақида маълумот «териб» юрган чоғларидаёқ унда бу фикр уйғонган, кейин, туғилган маҳалласи Жалолободда ташкил этгани ёшлар ячейкасининг иш режалари ҳақида Қўқон комсомол қўмитасидан топшириқ олиб юрган чоғларида бу фикр мустаҳкамланган, сўнгра Қўқон шаҳар комсомол қўмитасига ишга олинганидан кейин худди шу изда иш тутган, ва мана, Ўзбекистон комсомоли Марказий Қўмитасининг масъул ходими лавозимида ишлаптики, мазкур дамдаги ягона мақсад — омгани тарбиялаш экани, уни Йўлдош Охунбобоев сўзида айтилмиш «ёғдувли социализм» йўлига эътиқод руҳида тарбиялаш — унинг эътиқодига айланган эди.

Кейин сўз Владимир Ивановга берилади.

Биз қарорлар чиқарамиз, юзлаб амалий таклифлар тавсия этамиз. Бизнинг Шўро аппаратимиз эса уни жуда секинлик билан, ёмон ижро этапти. Чунки Ўзбекистон Шўро аппарати ҳозир ёмон фаолият кўрсатапти. Шунинг учун бу аппаратни тубдан тозалашимиз лозим. Яқинда бир ўртоқ вилоятларни айланиб қайтди. Унинг айтишича, бир вилоят деҳқонларига 25 минг сўм пул қарзга (кредит) берилган. Лекин бу пул ўша вилоятдаги тўртта муштумзўрнинг ҳўжалигига сарфланибди... Бундай аппарат билан қишлоқ ҳўжалигига юксалтириш ва яхшилаш мумкин эмас. Уғрилари, порахўрларни, кўзбўямачи

фирибгарларни Шўро аппаратида қувиб солмоғимиз керак!..

«Ана, Шўро аппаратларидаям ғанимлар бор,— дея кўнглидан ўтказди йигит.— Қайси порахўр халқ душманидан кам!..»

Танафус эълон қилинди.

Бир гуруҳ делегатлар фойенинг кўзга кўринарли жойига қўйилган нарсаларни — Ўзбекистон комсомолини Ленинград комсомоли оталиққа олган пайтда берилган совғаларни томоша қилишар эди.

Ана, совға қилинган телефон аппарати. Анави — деворга суяб қўйилган — плуг. Столнинг тўрида ётган нарса — снаряд.

Абдулланинг кўнглида Ленинград хотиралари уйғониб, ўша йигит — РЛКСМ Ленинград губерния комсомол комитетининг II конференцияси, залда совға топшириш маросими кўз олдида гавдаланди.

Абдулла ўшанда жавоб нутқи сўзлаган эди: «...Бизга тортиқ этилган телефон сизлар билан яқин алоқада бўлишимиз лозимлигини эслатиб туради. Бизга деҳқон плуги совға қилган ўртоққа айтаммизки, Ўзбекистон комсомоли қадрдон Ильичнинг ишчилар билан деҳқонлар иттифоқини мустаҳкамлаш ҳақидаги васиятини албатта бажаради! Бизга снаряд тўхфа қилган қизил аскарга шундай деймиз: яқин ўтмишда Туркистон чоризм зулми остида эзилган ва чоризм Шарқ халқларига ханжар тугул пичоқ тутишни ҳам раво кўрмаган бўлса, Октябрь инқилоби тугайли ҳозирги пайтда Ўзбекистонда Қизил Армиянинг миллий қисмлари тузилмоқда, токи биз истиқболда Россия пролетариати билан қўлни қўлга бериб, жаҳон революцияси сари олға қадам ташлайлик!..»

Сурхондарёлик делегатлар орасидан Ҳасан Остонақулов ажралиб чиқди.

— Қалай, Абдуллабой?

Абдулла майин кулимсиради.

— Зўр, зўр. Лекин сиз сўзлагандан кейин янаям зўр бўлиб кетади.

— Менми, мен қўймайман! — деди Остонақулов. — Оргбюро ёмон ишлаган. Ҳали уни мақтайдиганлар ҳам топилади. Йў-ўқ, ҳар кимнинг жонидан ўтгани ўзига маълум... Бугунги «Правда Востока»ни кўрдингизми?

Абдулла бош ирғади. «Правда Востока»нинг бугунги, яъни, 5 апрель сонини дўсти Михаил Уткин билан бирга

ўқиган эди. Унда «Сурхандарья — последний оплот басмачества» деган мақола босилган, Ҳасан ўшани назарда тутмоқда.

— Ана шундай, жўра! — деди у кейин. — Бу ерда кредит, уруғлиқ ҳақида гап бўляпти. Бизда бўлса...

Ҳасан Остонақулов — Сурхондарё музофот комсомол кўмитасининг масъул котиби. Ўзи Туркманистоннинг Карки шаҳрида туғилган. Отаси — фидойи инқилобчилардан. 1919 йили у «Еш бухороликлар» сафига, кейин партизан отрядига қўшилиб Каркини инглизлар ҳужумидан ҳимоя қилган. Бухоро амирининг фармони билан зиндонга ташланган. Карки шўролари ёрдамида ҳибсдан озод бўлиб, Тошкентга жўнатилган. Тошкентдан Карки инқилобий кўмитасининг раиси бўлиб қайтган. Каркидан Қорлуқ деган қишлоққа — Афғонистон чегарасида — махсус қисмда вакил бўлиб хизмат қилган. Сўнгра Термизда ўлка ижроия кўмитаси ва Чеканинг раиси бўлган...

Комсомол иши асноси Ҳасан Остонақулов гоҳ Бухорога, гоҳ, мана, Самарқандга келган чоғларида Ешлар союзининг ташкилий ишлар бўлими инструктори Абдулла билан танишиб, улар беихтиёр дўст тутиниб қолишган эди.

Ҳасан Абдулладан уч ёш катта эса-да, бўйи ундан пастроқ, лекин миқти, қовоғи солиқ йигит. Дастлаб Абдуллага эриш туюлган эди унинг хўмрайиб юриши, кейин билинмай кетди: ўзи азалдан шундай экан.

— Абдуллабой, оқшом бизнинг саройга келасиз. Бир гурунғ қилайлик.

— Хўп, ака. Гурунғ бўлса, гурунғ-да! — деди Абдулла «гурунғ»га урғу бериб.

Қурултойда ленинградлик ишчи ёшлар номидан Кузнецов деган йигит сўзлади.

— Мен Ленинград ишчи ёшларининг сизларни оталиққа олишга қандай қараётганларини кўрсатувчи бир нечта мисол айтмоқчиман, — деди у. — Аввало, биз ишчи ёшлардан пул жамғариб, Ўзбекистон учун битта трактор ясатиб бериш вазифасини олдимизга қўйганмизки, ҳозир Москва-Нарский...

У Ленинград губерния комсомол кўмитасининг қурултойга йўллаган мактубини ўқиб берол, Ленинграддан келадиган трактор комсомолнинг пахта экадиган деҳқон шўбаларидан бирига берилжағи эълон қилиниб, меҳмонлар қурултой ҳайъатига таклиф этилди.

Мард инсонлар номи мангу сўнмайди. Инсоният уларнинг қаҳрамонлигини авлоддан-авлодга ифтихор билан етказди. Ўзбек халқининг ҳам ардоққа муносиб ўғил-қизлари бор. Улардан бири Абдулла Набиевдир!

Абдулла Набиев навқирон йигит чоғидаёқ эл-юрт бахт-саодати учун кураш йўлида жонини қурбон қилишдан чўчимади, ўлимга мардона тик борди. У атиги 21 йил умр кўрди. Шу чақмоқдек ҳаётини мардлиги, инсонпарварлик эътиқоди билан бегади. Чиндан ҳар бир авлод қайта-қайта эслашга арзигулик матонатли ҳаёт йўлини босиб ўтди. Унинг руҳи ҳамон уйғоқ дилларда, шоир ва адибларимиз асарларида яшамоқда, янги ғоялар учун илҳом бермоқда. А. Набиев ҳақида хотиралар, очерклар, драма ва ҳатто роман ҳам яратилган. Ижодкорларимиз ҳамон изланиш ва яратиш иштиёқи билан бу мард йигит ҳаётининг янги қирраларини топмоқдалар.

1925 йилнинг 5 декабрида Ўзбекистон Ленинчи Коммунистик Ешлар Иттифоқининг А. Набиев ўлими муносабати билан эълон қилган мурожаатномасида қуйидаги сўзлар бор: «...Телеграмманинг сўзлари Набиевнинг қандай ўлдирилгани тўғрисида муфассал маълумот бермайди».

Ҳа, А. Набиевнинг ўлими воқеаси шу кунгача сир бўлиб келар эди. Ҳолбуки, биз бу ҳақда тўлароқ тасаввурга эга бўлишни истар эдик. Езувчи Шукур Холмирзаевга шу ҳақда бир асар ёзишни таклиф қилдик. Зеро, у А. Набиев яшаган давр материаллари билан анча таниш. Унинг «Қил кўприк» романи Сурхондарёда босмачилик ҳаракатига қарши курашга бағишланган эди. Журналист-педагог Тоҳир Усмонов билан ҳамкорликда адиб янги эзгу ишга бел боғлади. Ва, ниҳоят, изланишлар самараси ҳамда архив материаллари асосида янги қисса — қўлингиздаги «Қаҳрамоннинг сўнги кунлари» дунёга келди.

Уйлаймизки, мазкур тўхфа бугунги ёш авлоднинг мардлар хотирасига беқиёс ҳурмати нишонасидир. Шунингдек, Абдулла Набиев туғилган куннинг 80 йиллигига ва Ўзбекистон комсомолининг 60 йиллигига қилинган муносиб совғадир.

Мазкур асарни баҳолашни, табиий, журналхон ёшларимиз ҳукмига ҳавол қиламиз. Шунга аминмизки, А. Набиевнинг ҳаёти ва фаолияти ёш авлодни қаҳрамонлик, ватанпарварлик руҳида тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади. Қисса бизни яна бир бор Ўзбекистоннинг биринчи комсомоли Абдулла Набиев ҳаёти, шижоати билан таништиради, дилимизда эр йигитга ифтихор ҳиссини уйғотади.

Бўри АЛЛАМУРОДОВ,
Ўзбекистон ЛКСМ Марказий
Комитетининг биринчи секретари

РЛКСМнинг Урта Осиё Бюроси иши ҳақида қилинган маъруза катта мунозарага сабаб бўлди.

Ниҳоят, Ҳасан Остонақуловга сўз берилди.

— Бу ерда гапирган нотихлар комсомолнинг Урта Осиё Бюроси ишига турлича баҳо беряптилар!— деди у.— Биз Урта Осиё Бюросидан жуда узоқдамиз, ўртоқлар. Шунинг учун унинг раҳбарлигини сезмадик ҳисоб... Тўғри, биз рус тилида ёзилган баъзи бир кўрсатмаларни олдик. Лекин уларни ўқиб тушуна олмадик. Шунинг учун уларни ҳаётга тадбиқ эта билмадик ҳам. Бундан шундай хулоса чиқадики, Урта Осиё Бюроси ўз кўрсатмаларини аввало маҳаллий халқ тилида юбориши керак... Бу ерда сўзлаган бир қанча ўртоқлар ўзларини ҳам мақтаб, айниқса, Қизил Армия ёрдамида кўп-кўп ютуқларга эришганларини айтдилар. Биз шундай дея олмаймиз. Чунки Сурхондарёда ҳамон босмачилар ин кўйиб ётибди! Биқинимизда — Афғонистон чегараси. Демак, айниқса, бизда Қизил Армиянинг иши жадаллашиши керак! Ҳолбуки, бу йўриқда ҳеч нарса қилнмайпти ҳисоб...

«Ана, дардли гап қаерда!— деб ўйлади Абдулла.— Фарғонада ер ислоҳоти бошланди, Сурхондарёда эса босмачилар ин кўйиб ётибди!.. Тўғри, Қизил Армия қисмлари ҳам ёрдам беради. Лекин халқ... омма бир ёқадан бош кўтарса...»

Абдулла кечки мажлисдан чиқди.

...Ҳасан Остонақуловнинг ёнида қавуш кийган, тўлдирма дўпчили бир йигит ҳам бор эди.

— Равшан Рўзи ўғли,— деб таништирди уни Ҳасан.— Бойсун комсомол ячейкаси котибининг муовини!

Абдулла уни делегатлар келган куни вокзалда — поезддан тушганда кўрган эди.

— Жуда яхши,— деб қўл узатди.— Ячейка котибининг муовиниман, денг?

— Шундай,— деди Равшан.

— Аъзоларинг кўпми?

— Ун тўққизта.

— Оз.

— Сизлардай билгич раҳбарлар бориб ташвиқот қилиб турса кўпаяди-да!— деди Ҳасан Остонақулов.— Бу шўрлик ўзи энди гапга ўрганапти. Бу ёққа жўнатгандаям биров; «Нимага боряпсан?» деса, «Гап эшитиб келамиз», дебди.

Абдулла қаҳ-қаҳ отиб қулиб юборди. Кейин унга раҳми келди.

— Қалай, яхши гаплар эшитдингизми, Равшанжон?

— Ҳасан акам бўлари гапни айтди,— деди Равшан.

— Бориям шу-да,— деди Ҳасан.— Қани, кетдик...

Равшан олдинроқ жўнади.

Абдулла ёш-ёш дарахтларнинг сокин шохларига боқиб, сўради:

— Бойсун кенг, тоғли деб эшитганман?

— Бойсунда тоғ ҳам бор, чўл ҳам бор! Ҳамма нарса бор,— деди Остонақулов.— Лекин ўзимизники қилолганимиз йўқ! Ҳа, расман аллақачон бизники бўлган, лекин...

— Мен бир нарсани яхши тушунмадим: Қизил Армия қисмлари озми у ерда?

— Масалан, Бойсунда гарнизон бор. Лекин унинг қисмлари турли жойларда. Уша жойларни ҳимоя қилади.

— Ҳимоя... Ҳужум-чи?

— Босмачини билмагандай гапирасиз! Мана менинг борим, деб, тўп бўлиб келсаки...

— Ҳа-ҳа.

Шифти паст айвон остидан ўтишди. Унг қўлдаги ҳужраларга сурхондарёликлар кирган эди.

Энг четдаги хона. Қалами йўлли кўрпачалар солинган. Уртада бўз дастурхон очик. Унда худди ичига таранг қилиб ел солинган саночдек бир нима дўмпайиб ётарди, ёнида бир жуфт кўпкан нон. Равшан бурчакда чўнқайиб, шол ҳуржун кўзидан шиқирлатиб бодом олар, дастурхонга сочиб ташлар эди.

— Пистадан ол. Қоғоти ёнғоғингдан ҳам!— деди Остонақулов.— Абдуллабой, ўтиринг... Этикин ечиб нима қиласиз-э, кўрпачанинг тагига қатлаб ўтиравермайсизми!

Абдулла барибир этгини ечиб, муздак тўшанчига ўтирди. Таран саночга ўхшаш нарсани кўрсатди:

Бу нима?

Ҳасан этиги қўнжидан ялтироқ қин чиқариб:

— Шу ёнимда юрмаса, бир нарсамни йўқотгандай бўлавераман,— дея ундан пичоқ суғурди.— Москвада рабфакда ўқиётганимдаям ёнимдан қўймас эдим. Бир куни ётоқнинг олдида милиционер кўриб қолди. «Холодный оружий-ку!», дейди. «Эта национальный обичай», деб зўрға қутулдим.

У «саноч»нинг ип билан чандилган оғзини ушлаб, кесиб ташлади. Кейин пичоқни бир чеккадан солиб, йириб очди. Оплоқ тўғнаган ёғ ва у ер-бу еридан қорайиб чиқиб турган қовурдоқ кўринди.

— Ана шу!— деди Ҳасан ва бир бўлак қовурдоқни пичоқда санчиб олиб, Абдуллага тутди.— Олинг, олинг! Абдулла гўштни олиб татинди. Ёғи оғзида эриб, хиёл шўрроқ таъм берди...

— Яхши экан.

— Мана бу хандон писта ҳам ўзимизнинг тоғларники! — Бўрирахтининг пистаси,— деди Равшан Рўзи.— Юргансиз-а Бешэркакнинг йўлидан, Ҳасан ака?

— Бойсуннинг эски қарвон йўли-ку у! Лекин бир йилдан бери у ёқдан юрганми йўқ.

Абдулла сўради:

— Нима у — Бешэркак? Беш эркак яшайдими?

— Яшаган. Бешкалла ҳам дейишади.

— Қизиқ.

— Қизиқ номлар кўп! Олачопон деган қишлоқ бор. Бойсунтоғда. Бир кўнгилли отрядимиздан саккиз йигитни ўша ерда босмачилар сўйиб кетишди. Утган қишда. Одамлар у ерни энди «Отряд ўлди» деб аташапти.

— Уни зир титратади шунақанги гаплар.

Отряд ўлмаслиги керак!

— Бу ном — хато!— деди Абдулла.— Узгартириш керак! Ўлди эмиш!..

Остонақулов хўрсинди.

— Халқ кўйган-да.

Равшан Рўзи дастурхон адоғига ўтиб, чордана қурди ва қоғоти ёнғоқларни кафтида қисиб-қисиб синдириб, дастурхонга ташлай берди.

— Эшниёз командирнинг отрядидан эди-да ўша йигитлар?

— Ҳа. Саломнинг одамлари ўлдирган.

— Айтмоқчи, Ҳасан ака, мусотрядлар қандай?— деб сўради Абдулла.

— Бир отряднинг командири — ўша Эшниёз!— деди Остонақулов.— Ут йигит у, Абдуллабой. Кўрсангиз, ҳавас қиласиз. Лоф бўлсаям, Бойсунни қизил аскарлардан бўлак шунинг отряди кўриқлаб турибди...

— Рост ака,— деди Равшан.

— Қизиқ, ўзи асли босмачидан чиққан,— дея Ҳасан Абдуллага ўнглиниб тушунтира бошлади.— Ҳе, Анвар пошшо даврида... У Бойсун этагида турганида, Эшниёз унинг отларига ем-хашак ташиб юраркан. Ўзи қишлоғида уруғ оқсоқоли бўлган. Босмачилар ҳамқишлоқларини ҳам талай бошлагандан кейин Анвардан айниб, биз тарафга ўтган. Ўзи полвон, мерган, чавандоз...

— Мадрасадаям ўқиган,— деди Равшан.

Ола-була тўн кийиб, бошига кичкина оппоқ салла ўраган, қавуш-маҳсили йигит салом бериб кирди.

— Ана, бизнинг хўжа!— деди Остонақулов.— Бойсун мадрасасини хатм қилган. Ғирт хўжа... Лекин биз тарафга биринчи бўлиб ўтганлардан... Ёдгорхўжа Шукорхўжа ўғли! — Комсомолга бирга ўтганмиз,— деди Равшан.— Утиринг.

У Абдулла билан қўшқўллаб кўришиб, Равшаннинг ёнига чўкка тушди. Абдулла унга жилмайиб, дастурхонга ундади.

— Босмачиларнинг энг каттаси ким у ёқда, Ҳасан ака?

— Хуррамбек!.. Э-э, у ўзини қарийб Иброҳимбек билан тенг чоғлайди. Иброҳимбекни эшитгансиз?

— Тожикистон тарафдами?

— Ҳа. Лекин Анвар пошшодан кейин Сурхондарёнинг босмачиларигаям ўша бош бўлиб қолган.

— Салом калтага тўқсабо унвонини берган ҳам ўша,— деди Равшан.

— Сен шунинг тарихини айтиб бер Абдулла акангга. Гурун-да буям...— Остонақулов яна пичоққа қовурдоқ санчиб меҳмонга тутди.

...Бойсундан йигирма чақирим ғарбдаги Дарбанд қишлоғида турган 369-полқда Василенко деган аскар йигит комсомол ячейкаси тузади. Унга маҳаллий ёшлардан ҳам жалб этади. Ячейка бамисоли кўнгилли отряд тусини олади. Бу отряд-ячейка Катта Катар қишлоғи ҳимоясига борганда Хуррамбекнинг ўнг қўли — Раҳмонберди қўрбоши билан Салом калтанинг йигитлари қишлоқни ўраб олиб, отрядни қириб ташлайди. Бу хабардан Бойсундаги 81-полк ва Дарбанд гарнизонининг ҳарбий қисмлари оёққа қалқиб бир ёғи Сувсизтоғдан, бир ёғи Мачай — Қизилнаур, Кентала, бир ёғи Қайроқ, Омонхонадан йўлга чиқади. Эшнӣёз ўз отряди билан Катта Катарга биринчи бўлиб етиб боради. Жангда босмачилар қочади. Эшнӣёз уларни қувиб бориб, Раҳмонбердининг ўн етти йигитини Сангардак тоғида қўлга туширади. Хуррамбек эса, қирқ қизил аскар ва кўнгиллиларни йўқ қилишда алоҳида иш кўрсатгани учун Салом калтага тўқсобо унвонини беради.

— Уша Салом деганинглр қанақа одам ўзи?— деб сўради Абдулла.

— Уям тағи бойсунлиг-у, мен кўрмаганман,— деди Равшан,— Падаг қишлоғидан. Тўғизлардан.

— Нима деганинғиз у — тўғиз?

— Уруғнинг номи,— деди Остонақулов.— Сурхондарёда уруғ кўп-да. Тўғиз ҳам — ўзбек-қўнғиротнинг бир шоҳи. Тўғизнинг «ўр» деган тўпиям бор. У кўп қайсар келади, ўз номи ўзи билан — ўр.

— Эшнӣёз ака ўша тўпдан,— деди Равшан Рўзи.— Тўғримми, хўжам?

— Ҳа, Салом тўқсабо Эшнӣёз командир билан ҳам бир жиҳати уруғдош,— деди Ёдгорхўжа.

— Бу яхши...— деди Абдулла.— Бири у ёқнинг одами, бири бизнинг одам...

— Эшнӣёз ака бало!— деб давом этди Равшан Рўзи.— Биласиз, Абдулла ака, ҳозир Шўро сайловига тайёргарлик кетяпти. Мен ҳам ташвиқот учун Қайроқ қишлоғига борадиган бўлдим. Эшнӣёз аканинг отряди Қайроқда экан, ўзлари — Бойсунда. Йўлда ҳамроҳ бўп қолдик. Икковимиз ҳам отда. Арчамозор деган жойга етганда, «Ёшкамол, туш! Чўқурга туш!», деб қолди-ку Эшнӣёз ака. Қарасам, ўзлари аллақачон отдан тушиб, бир арнага қириб, мундай чалқанча бўп ётиб оптилар. Мен ҳам тушасолиб ёнларига ётдим. Дўнглик устидаги арчада учта босмачи биқиниб ўтирган экан. Бизни яқинлатиб отмоқчи бўлган-да. Эшнӣёз ака ётган еридан биттасини уриб йиқитди. Иккитаси тушасолиб қочди. Эшнӣёз ака ҳам шартта уларнинг кетидан от қўйдилар. Икковиниям Хўжаиғордан тутиб келдилар...

— Албатта у ёқларга бораман,— деди Абдулла,— Эшнӣёз ака билан албатта таништирасиз, Ҳасан ака!

Шунда эшиқдан гимнастёрка, галифе шим ва чақмоқ телпак кийган бир йигит энгашиб кирди. Қўлида чарм жилд. У — Бойсунга қўшни — Шеробод вилоят-шаҳар комсомол кўмитасининг масъул котиби Очил Шаропов эди.

— Уткин сўраб юрибди сизни, ўртоқ Набиев!

— Сўраб юрган бўлса, Маканиям топади,— деди Остонақулов,— Чўкинг, Очилбой. Шу чарм тўрвангизни ташламадингиз ташламадингиз-да!

— Сиздан ибрат олганмиз-да, ака!

Сухбат мавзуи ўтирганларнинг касб-корига қўчди.

Равшан Рўзи ўғли — косиб. Эркак ва аёлларга қавуш, мўкки, этик тикиш — унга ота касб. Уйларидея дўкон ҳам бор: алача, алифи, жанда тўқийди. Ҳозир Бойсун косиблари уюшиб, Қизил шеркат ташкил этишган...

— Уни қаранг, менинг отам ҳам косиб эдилар, раҳматли...— деди Абдулла ва бири зум ҳоргин тортди: кўз ўнгида ўша ҳовли, балх тути. Узи тут шоҳида. Пастда — отаси Наби ака, онаси Кимсан хола.

Яна: босмачилар.

«— Уғлингни топиб бер!»

«— Уғлим йўқ».

«— Келмадимми?»

«— Кўрмадик».

Урдилар отани, урдилар.

Наби ака ўша тепкилар зарбиндан нобуд бўлди.

Абдулла — ёшлар ячейкасининг бошлиғи, босмачилардан яшириниб, ревком ажратиб берган бир бойнинг болохонасида ётиб юрарди. Уша кун у уйларига — неча

ойлар бадалида — биринчи марта келиши эди. Ота-онани соғиниб...

Абдулла хўрсиниб:

— Айниқса, этик тикишга моҳир эдилар,— деди.— Биз ҳам Қўқонда косиб ёшлар ячейкасини тузган эдик. Йигирма иккинчи йилда.

— Йигирма иккинчи?— деди Равшан ажабланиб.

— Булар илгарилаб кетган!— деди Остонақулов.

Очил Шаропов ўгирилиб, пойгакдаги пойабзаллар ичидан бир пой қавушни олиб кўрсатди:

— Равшанбой, буниям ўзингиз тиккансиз-а?

— Ҳа,— деди Равшан.

Абдулла қавушга тикилди: пошнаси ярим қарич, учи ингичка.

— Менга беринг.— У қавушни олиб томоша қилди.— Бизда пошнаси бундай баланд бўлмайди. Учим япасқи бўлади.

— Заифонаси бундан ҳам нозикроқ бўлади,— деди Равшан.— Попук, жияк тикмасак, олишмайди.

— У, жияк, попу!

Ёдгорхўжа ўз авлоди — Бойсуннинг Пасурхи қишлоғидаги хўжалар ҳақида «гурунғ берди». Хўжалар амирлик даврида жуда имтиёзли табақа ҳисобланишган... Масалан, Ёдгорхўжанинг амакиси Қосимхўжа Бойсуннинг Бухоро инқилоби арафасидаги беги — Тўрақул чиноқнинг сартароши бўлган. Лекин бек кўп бузуқ ишлар билан шуғулланар экан. Сартарош бу тўғрида гуллаб қўйиб, унинг ғазабига учрайди. Қочиб Каркига боради, темир йўлда ишлаб юрғанида русчани ўрганайди. Кейин, Бойсунга қизил қўшинга йўл кўрсатувчи бўлиб қайтиб келади. Ҳозир у киши — Қосим тилмоқ Пасурхи қишлоғида ҳукумат оқсоқоли...

— Яна бир мақтанинг, хўжам,— деди Остонақулов.

— Бул мақтанишга кирмайди,— деди Ёдгорхўжа.— Мисол учун, яна бир амакимиз Саъдулло Бобохўжа ўғли йигирма экинчи йили армияга чоқиради. Бухорога — Қарши дарбозасига туради. Биринчи ўқни пўлқда бўлади. Уқ-дору омборига посбон бўлиб тўхтаган чоғда бир туркман йигит рост қўлларидан отади. У туркман йигит ҳам амакнинг қўллари остида бўлади. Шабонада тонимай қолади-де. Баҳад амак ҳарбий госпиталда уч ой ётади. Ҳозир ул киши Бойсундаги мардаклар клубига мудир...

— Клуб?— деди Абдулла.

— Ҳа. Аёллар клубиям бор,— деди Остонақулов.

— Бошлиғи Байна Қирғизбоева,— деб қўшимча қилди Равшан.— Аслида Қурбонова-ю, Қирғизбоевга теккандан кейин у кишининг отига ўтган.

Гапи чала қолган Ёдгорхўжа:

— Бизнинг амак ана шу Бухорога хизмат қилиб тўхтаганда Асомиддин Усмонов билан ҳам ошно бўлади-лар,— деди.— Ул киши политруқ эканлар.

Абдулла Ҳасан Остонақуловга қаради.

— Ушани айтяпти,— деди Ҳасан.— Хўжам, Асомиддин Усмонов асли фарғоначи. Абдулла аканг билан ҳамроҳ.— У Абдуллага ўғирилди.— Эсимдан чиқибди, ўтган сафар саломингизни етказиб эдим. Бир келмайдими, деди...

Абдулла Асомиддин Усмонов билан узоқ йили — у Фарғона вилоят комсомол кўмитасининг иқтисод-ҳуқуқ шуъбасининг мудир бўлиб ишлаётганда танишган, улар оға-инидек бўлиб қолишган эди. Утган йили Ўзбекистон комсомоли Марказий Кўмитасининг махсус топшириғи билан, ҳарбий-сиёсий томондан пишиқ бўлгани учун Усмонов Сурхондарёга — Бойсун вилоят-шаҳар комсомол кўмитасининг масъул котиби қилиб юборилди.

— Нега ўзлари қурултойга келмадилар?

— Манави маҳаллий ёшқоллар ҳам кўрсин деганлар-да!

— Ҳа-а.

— Қийналиб ишлаб ётибди у кишиям, Абдуллабой! Бугун у қишлоқда комсомол ячейкаси тузади — эртаси уни босмачилар тўзитиб кетади...

— Қийин, қийин,— деди Абдулла.— Мен ўйлайман-да, Ҳасан ака, халқ қўзғалмагунча бир иш чиқиши қийинга ўхшайди, нима дедингиз?

— Ана бу зўр гап!— деди Остонақулов.— Лекин, Абдулла ука, бутун халқни қандай қилиб бирдан оёққа турғазиш мумкин? Бунинг учун шундай ташвиқот керакки...

— У сизларга боғлиқ.

— Милло-эшонлар ҳам бу ишларга тескаре,— деди Едгорхўжа.— Мисол учун, бизнинг уйимизга тош отади, кўчага юрсам, «Кофир омадааст», дейди...

— Менга қолса, Масковдан яна кўшин сўрар эдим,— деди Остонақулов.— Инқилобдан кейин кўпи қайтиб кетди-да, бу ёғини ўзларинг эплайсизлар, деб... Абдуллабой, қурултой қарори лойиҳаларидан хабарингиз бор?

— Ҳа.

— Бизда босмачиларни тезроқ йўқотиш ҳақидаям бирон чизиқ борми?

— Ўзбекистонда, умуман, босмачилик ҳаракати тугатилган ҳисобланади, Ҳасан ака,— деди Абдулла.— Лекин, Қизил Армия миллий қисмларини тўлдириш тўғрисида алоҳида муурожаатнома бор.

— Шунисиғаям шукр.

Уткин кирди. Эғнида шинель, сочи фарқидан ажралган. Едгорхўжа билан Равшан Рўзи ўринларидан кўзғалишди.

— Утиринглар... Абдулла, сени кутишяпти.

— Ким?

— Уйга юр, кўрасан.

Остонақулов Уткинга ҳам бир тўюр қовурдоқ едирди. Сўнг Абдулланинг чўнтагига хандон писта тўлдириб, уларни кузатиб қолди.

Ҳаво совуқ. Этик остида ер ёғирлайди.

— Ким у, Миша?

— Уша.

Абдулланинг юраги алланечук сиқилди. «Уша»— Гуласал. Қўқон шаҳар комсомол кўмитасининг масъул ходими бўлиб ишлаётганида ташкил этгани — шаҳар қизлар ячейкасига қабул қилган эди Гуласални. У ўша кезде юзини очган, бироқ одобли, камсуқум қиз эди. Абдулла унинг кўзига «янгилик» бўлиб кўринганиданми, зарур иши бўлмаган чоғда ҳам шаҳар комсомол кўмитасига келиб кетарди.

Мана, орадан икки йилча вақт ўтди. Гуласал Бухорога ҳам бир марта келиб кетди. Бу ерга эса у делегат бўлиб келган...

— Нима гапи бор экан?— деди Абдулла.

— Чўчиёпанми?

Абдулла хўмрайди. Михаил яхши йигит, яхши ходим. Бироқ, бировга баҳо берганда, унинг «кўрқоқ»лигига «кўрқмас»лигига қарайди аввал.

— Ахир, кечаси-ку ҳозир!— деди Абдулла.— Бемаҳал-да...

— Шундай-ю... Кундузи айтишга кўрқадиған гапи бордир-да.

— Сени танидимми?

— Бухорода кўрган-ку.

— Нима иш қилаётган экан ҳозир?

— Женотделдаман, дейди.

Буларнинг хўжраси ўтган асрда қурилган — қурултой мажлислари кечаётган иморатга туташ тушган бинода бўлиб, вақтида хизмакорларга мўлжалланганми, хом ғишдан тикланган, шунинг учун биқинларига зах тепиб кетган, даҳлиздаги ғиштин печ ҳам ўт ёққан билан исимас эди.

Абдулла пальтосини ечиб хонага ўтди. Поялари ғажак, ялтироқ столдаги еттинчи лампа-чироқ шуъласида кираверишда деворга суяниб турган, оқ ёқали пальто кийган, сочини овропоча кестирган ва бошига ироқи дўппи кўндирган қиз:

— Салом, Абдулла ака,— деди.

— Валекум, Гуласал... Утиринг,— деди Абдулла унга курси кўрсатиб.— Сизлар билан тузук гаплашолмадим ҳам. Ишларингиз, у ёқдаилар?

— Раҳмат, Абдулла ака. Сўраб юборишди.

Абдулла курсига чўқаркан, «раҳмат» сўзидаги майин итоаткорлик юрагига илиқ ботди.

Гуласал курсидан жой олиб, Уткинга бир кўз ташлади-да: — Мен сизга...— дея шошиб пальтоси чўнтақларини кавлай кетди. Ниҳоят, бир қоғоз чиқариб, Абдуллага узатди.— Шунга кўриб берсангиз, деб келувдим.

Абдулла қоғозни олиб ёзди. «Письмо Женотдела Ферганского ОК КП(б) Узбекистана...» деган жумлани ўқиб тугатмай, даҳлизда кепкасини кийиб, тепасини орқага суратган Уткинга:

— Мана буни кўриб бер,— деди.

Уткин кепкасини ечиб келиб, хатни олди. Чироққа тутиб, шуъласида ўқимоққа тушди:

— «Письмо Женотдела Ферганского ОК КП(б) Узбекистана Женотделу Ленинградского губкома РКП(б) о работе среди женщин области.

Дорогие товарищи, 9 марта мы получили от Вас товарищеское письмо о литературе. В свою очередь, шлём Вам свой товарищеский привет и благодарность ото всех работниц и дехкан Ферганской области.

Ваше письмо мы перевели на узбекский язык и поместили в газету «Фергана».

В 1924 году во всех уездах открыли клубы, их насчитывается четыре, 24 школы ликбеза. Правда, школы имеют жалкий вид, для их оборудования нет средств, но женщины-узбечки идут учиться, и старый быт рушится. В школах ликбеза по всей Ферганской области учится 350 женщин...»

— Яхши-ку!— деди Абдулла.— Бунинг нимасини кўриб бериш керак?

— Ҳа, ёзилиши ҳам яхши,— деди Уткин.

— Биз кўрққан эдик-да,— деди Гуласал.— Рус тилини биладиганларга кўрсатдик. Опаям кўриб бердилар-у...

Опа — Гуласални боқиб олган татар аёл София опа. Қизнинг ота-онасини Эргаш кўрбоши йигитлари қиймалаб кетишган.

— Яхши юрибдиларми?

— Сизга салом айтиб юбордилар... Келаётиб, уйларингизга ҳам кирувдим. Аянғиз кўпдан-кўп салом айт, дедилар. Ишлар билан бўлиб, Қўқонгаям келмай кўйди, дедилар...

Абдулла бир энтиқди: она! Ёлғиз укасига — Аҳмаджонга қараб қолган. Ота вафотидан кейин акаси Қодиржонни ҳам босмачилар чавақлаб кетишган.

— Албатта. Қўқонга бораман,— деди Абдулла. Кейин кўнглида болалик хуруж қилди.— Шаҳрихонсой тўлиб оқаётгандир?

— Тўлиб-тўлиб оқаяпти,— деди Гуласал.

Абдулла қизнинг кўқонликларга хос ширин талаффузидан завқланиб:

— Раҳмат,— деб кўйди.

Уткин яна кепкасини кийди:

— Мен келаман.

— Тезроқ қайт.

Гуласал унинг орқасидан қаради-да:

— Балки мен ҳам... кетишим керакдир?— деди.

Абдулла елка қисди.

— Ундай бўлса, ўтирганим бўлсин!

Абдулла ҳам, ниҳоят, бошидан кепкасини олди. Гуласал пальтосининг юқори тугмаларини ечди-да, бирдан шошиб кўйнига кўл солди, букланган ироқи дўппи чиқарди.

— Абдулла ака, сизга... Кўлимни қайтарманг. Шундай дўппи киярдингиз-ку.

Абдулла унинг бошидаги худди шундай дўпписига қаради:

— Фарқимиз қаерда қолади?

— Вай, буни аёллар ҳам кияди-ку ўзимизда!

Абдулла дўппини олди.

— Раҳмат, Гуласал.

— Битта белвоғ ҳам...

— Э, йўқ!

— Дўппини ўзим тикканман. Опаям хурсанд...

— Гуласал...

— Қурултой тугагандан кейин суратга тушамиз экан.

Эсдалик деб... Сиз мана шу дўппини кийиб тушасиз!

— Майли.

Осмонда совуқ юлдузлар. Кўча сокин. Хиёбон томонда фонуслар хира нур сочарди.

Вокзал.

Абдулла Марказий Кўмитанинг бир неча ходимлари билан делегатларни кузатарди.

— Сенга қараяпти,— деди Уткин.

Абдулла бурилиб, оқ устун ёғнида Гуласални кўрди. Ундан нарида бошқа фарғоналик делегатлар туришарди.

— Кейин... Буларни кузатайлик,— деди Абдулла ва сурхондарёликлар тўпига кетди.

— Гап битта, а?— деди Ҳасан Остонақулов.— Қурултой

А. НАБИЕВ фарғоналик делегатлар орасида [учинчи қатор, ўнгдан бешинчиси].

Ўзбекистон комсомоли I Таъсис қурултойида қатнашган сурхондарёлик делегатлар. ҲАСАН ОСТОНАҚУЛОВ чапдан учинчи, РАВШАН Рўзи ўғли — олтинчи, ЕДГОРХУЖА ШУКУРХУЖА ўғли эса охирида ўтирибдилар.

қароригама махсус модда киритилди, бу ерда бўлган гаплар ташвиқот қилиниши керак.

— Ҳа,— деди Абдулла.— Сиз Асомиддин акага салом айтинг.— У Едгорхўжага кулимсиради:— Хў-ўп, хўжам, кўришгунчам?

— Иншооло,— деди Едгорхўжа.

— Ҳамкасб, оқ йўл,— деди Абдулла Равшан Рўзига. Бу поезд Термизга, тўғрироғи, Паттакесарга борар, аксар делегатлар шунга тушган, йўлакай ажралиб, бошқа-бошқа уловларга ўтириб кетишар эди.

Поезд жўнаш олдидан Абдулла юртдошлари ёнига келди. Гуласал билан ҳам хўшлашиб:

— Фарғонага салом айтинглар,— деди-да, кўнгли эзилиб ғамгин кулимсиради.

...Шу ноябрь ойининг изғиринли кунларининг бирида шу поезд йўлагиди — дераза олдида баргранг гимнастёрка, галифе шим, пальто ва қизил этик кийиб олган Абдулла Уткин билан гаплашиб турарди.

Дераза ортида қум саҳроси тушалиб ётар, унда-бунда қорасувоқ уйлар, капалар кўзга чалинар, улар ғоят ғариб ва кимсасиздек эди.

Буларнинг иккови ҳам, айниқса, Абдуллада комсомол ячейкалари тузиш бобида тажриба борлиги, комсомол олдида турган муҳим вазифаларни етказиб ташвиқот қила билиши учун Марказий Қўмита уларни Сурхондарёга — Бойсун вилоятига йўллаган, бу сафарни яқинда Сурхондарёга бориб келган Йўлдош Охунбобоев ҳам қўллаган эди.

...Бу ёққа жўнаш олдида Абдулла йўлга қандай кийиниб чиқиш ҳақида ўйлаб, хона тўрида турган ёғоч қаравот остидан эски сандиқни чиқариб, ундан қизил этигини олди.

Отаси... раҳматли Наби ака тикиб берган эди бунди. Қўқоннинг машҳур кўнчиларидан қизил чарм топиб келиб: «Бўзчиям белбоққа ялчисинда бир... Катта бўлсанг, улуг айём кунлариди киясан», деб тиккан эди.

Абдулла этикни авайлаб асрар, дарҳақиқат, уни қизғин-қизиқ бир кунда қиядигандек эди...

Сандиқ ичида ётган ироқи дўппига ҳам кўзи тушди. «Оламан... Халқ билан гаплашганда қияман...»

Сўнг бу ўй орқасида Гуласал кўринди: «Бечора қиз. Майли. У ёқдан қайтай... Қўқонга бориб, излаб топаман ўзим...»

...Уткин купега кириб чиқди.

— Жойидами?— деди Абдулла.

— Жойида.

Булар бирийўла Бойсун ҳам Юрчи вилоят қўмиталари комсомол ходимларининг маошини ҳам олиб кетишмоқда. Улар бир неча ойдан бери ҳақ олишмаган эди.

Термиз

Вокзалда одам ҳаддан зиёд кўп эди.

Абдулла қаппайган жилдни қўлтиқлаб зинадан тушаркан, қаршисида пилдираб келаётган ўртабўй, миқти, чарм фуражка остидан сочини яқинда олдиргани билини турган Константин Сяькинни кўрди.

Сяькин унинг икки йиллик, бироқ «эски» дейишга арзийдиган дўсти, Сурхондарё музофот комсомол қўмитаси ташкилий ишлар шўъбасининг бошлиғи эди.

— Абдулла!— деб бақирди у.

Абдулла қўлидаги жилдни Уткинга бериб, Сяькинни қучди.

— Ҳалиям бўйинг ўсмабди-ку!

— Сенинг келишингни кутаётган эди бу ҳам!.. Салом, Миша!— Сяькин Уткин билан ҳам кўришди.— Фақат ўзларингми?

— Телеграммада неча киши дейилган?

— Э, дўстим, бу юрда эргашмалар ҳар қадамда учрайди, ҳали кўраверсан! Энди юринлар, бир-иккита раҳбарлар билан танишасизлар. Улар ҳам келаётганларингни билишадилар... Абдулла, одам кўплигини кўряпсанми! Термизгача темирйўл қурилиб битди. Бугун тушдан кейин очилади.

— Бу ҳали Термиз эмасми?

— Бу — Самсоново. Ерли халқ Паттакесар дейди...

Том баравари шағал уюми олдида башанг кийинган бир неча киши турарди. Сяькин Абдулла билан Уткинни уларга таништирган, галифе шим, чарм камзул ва қоракўл папоқ кийган баланд бўйли киши:

— Жўраҳон Тўрахўжаев,— деб Абдуллага қўл узатди.

— Шеробод вилоят-шаҳар фирқа қўмитасининг масъул котиби,— деб изоҳ берди Сяькин.

Абдулла у кишига қараб олди. Қорамағиз юзли, кўзлари қувнаб турган йигит эди у. Сўнг унинг ёнидаги қоракўл ёқали пальто кийган, бугдойранг юзли, қиррабурун киши қўл берди:

— Каримов.

— Область фирқа қўмитасининг масъул котиби Муқим Ниёзович,— деди Сяькин.

— Андрей Трофимович,— деб қўл узатди ботиқ кўзлари ўткир боқувчи, қоп-қора сочли бошига қоракўл папоқ бостирган новча киши.

— Туркстон Еттинчи Махсус отлиқ бригадасининг командири ҳам комиссари!— деди Сяькин.

Ниҳоят, Тўрахўжаевнинг орқасида турган сергўшт юзи оппоқ, кўзлари ҳорғин киши Абдуллага аста қўл берди:

— Сафар Бобобеков.

— Шеробод вилоят-шаҳар милиция шўъбасининг бошлиғи!— деб тушунтирди Сяькин

— Қийналмай келдингларми, Абдуллажон?— деди Жўраҳон Тўрахўжаев. — Эрталаб Бойсундан Ҳасан Остонақул телеграф орқали айтиб эди сизниг келаётганингизни. Ҳасанбой — журангиз экан...

— Ҳа,— деди Абдулла.— У киши Бойсундами?

— Утган куни кетди... Комсомол ячейкалари масаласида келдингизми?

— Бошқа ишлар ҳам бор.

— Сиздай вожаклар тез-тез келиб турса яхши-да,— деди Муқим Ниёзович. — Бизда ҳали айрим комсомол ячейкаларининг бошлиқлари ҳам нима қилишини билмайдилар, саводсиз... Тўрахўжаевга мурожаат этди:— Узимизда комсомолларнинг неча фоизи саводсиз?

— 64 фоизи... Тошкент комсомолларининг 13 фоизи, Хоразм комсомолларининг 85 фоизи...

Каримов қулди.

— У ёғини Абдуллабойнинг ўзи ҳам яхши билади. — Кейин Уткин билан сўрашиб, йўлда совқотмаганми эканини сўради ва эндиги келишларида тўғри Термизга бориб тушажакларини, темирйўлнинг давоми қурилиб битганини айтди. — Балки тантанали йиғинда қатнашарсизлар?

— Буларни Шерободда кутиб ўтиришибди. От билан, — деди Бобобеков.

— Ундай бўлса... Ўртоқ Тўрахўжаев, йиғинга ҳали вақт бор. Йўлни қурдик... Энди, шу шаҳарда уйингиз бор, деб эшитамиз. Чой-пойингиз ҳам борми?

— Ҳалидан бери нима деяпман, Муқимжон ака!— деди Тўрахўжаев. — Абдуллажон ҳам бизнинг уйни кўрсинлар. Кейин йўлга тушадилар. Мана, милиция бошлиғи ўртоқ Бобобеков билан Сяькин кузатиб боради.

Сафар Бобобеков ортига қайрилиб, шағал уюмининг орқасига ўтди.

— Менга узр,— деди Андрей Трофимович. — Ҳарбий оркестр келиши керак... — Кейин Уткин ва Абдулла билан қўл бериб хайрлашди. — Бойсунга Сайроб орқали бориш керак.

Шағал уюми биқинидан биттадан от қўшилган иккита извош чиқди. Тўрахўжаев олдида келаётган Бобобековга: — Биттасига жойлашамиз,— деди.— Сиз отда, Коля отда. Биз сиғишамиз.

Каримов билан Тўрахўжаев ўриндиққа ўтириб, Абдуллани ҳам ёнларига олишди. Уткин ҳайдовчи биқинида — буларга юзма-юз ўтирди.

Тўрахўжаев Абдулланинг жилдига уриб қўйди:

— Пул борга ўхшайди?

— Топдингиз,— деди Абдулла.— Ходимларнинг маоши.

Каримов ўзича бош ирғади.

— Яхши,— деди. Сўнг туёқ излари қотиб қолган чимзордан тез ўтаётган извошда чайқалиб кетаркан, губорли осмонга қаради. — Аэропланлар қачон почта

ташир экан-а, Жўраҳон?— Кейин Абдуллага юзланди: — Комсомол ходимларингиз маошдан розими?

— Ҳар қалай, кўплари рози бўлмас керак,— деди Абдулла. — Деҳқончиликда ишлаётганларнинг ўн ойлик маоши қирқ сўм ёки қирқ пуд буғдой...

— Ҳозир қирқ сўмга бир пуд буғдой ололмайсиз бизда. — Бултур ҳам қурғоқчилик бўлиб эди, — дея Тўрахўжаев Абдуллага тушунтирди. — Бу ёқда босмачиларнинг ҳам кўрган кўзи буғдой, дон бўлиб қолган.

— Келаси йил 14 минг пуд уруғлик олишимиз керак, — деди Муқим Ниёзович. — Мана, темир йўлнинг ҳам чўзилгани яхши бўлди, Абдуллабой. Лекин ҳозир аҳвол оғир... Хўш?

— Ячейкага уюшган косибларнинг ойлик маоши саккиз сўм, — деди Абдулла. — Бу оз.

— Қурғур, бу ишларда тажрибамиз йўқ-да, Жўраҳон! — деди Каримов. — Туртиниб-суртиниб йўл топишга мажбур-сиз... Эшитган эдим, комсомол курултойида янги мактаб дарсликлари чиқариш ҳақида ҳам яхши гаплар бўлган экан. Йўқдан бор қилинади-да, а?

Қум тепаси бағридан талай отлик аскар чиқиб, ўтиб кетишди. Тўрахўжаев:

— Муқимжон ака, Федин чиройли одам-а? — деди Каримов майин кулди.

— Абдуллабой, Жўраҳон акангизнинг энг ёмон кўргани мен бўлсам керак. — У ўнг қулоғи остидаги узун, бураб тикилган чандиқни кўрсатди. — Тўғрими?

Тўрахўжаев силкиниб кулди.

— Сизники хўсн, ҳол, безак, Муқимжон ака! Лекин, қиёфада ҳам гап кўп бўлади... — Кейин Абдуллага ўғирилди. — Муқимжон акадек қиличбоз Сурхонда ё битта, ё иккита топилади. Бу кишининг Карки гарнизонидаги қаҳрамонлигини эшитмагансиз! Ҳе, ўн тўққизинчи йилда. 15 майда, а, Муқимжон ака?! Булар тўрт юз киши бўлган. Қизил аскарлар... Ушанда ўтгансизми партияга?

— Йў, бир йил тўлган эди.

— Гарнизонда чехлар ҳам, словаклар, немислар ҳам бор экан. Байналмилал отряд-да! Амир навкарларию инглизлар, оқгвардиячилар гарнизонни ўраб олишади. Қальъани топширилган, деб талаб қилишади. Булар бирпасда инқилобий кенгаш тузиб, уларга жавоб қайтаришади: «Биз — дунё йўқсулларининг фарзандларимиз. Билиб қўйинглarki, биз Шўро ҳукумати тани оламыз, унга бўйсунамиз ва томчи қонимиз қолганча уни ҳимоя қиламиз! Шўро ҳукумати қон тўкилишини истамаган ва истамайди. Лекин сизлар қонхўрлик учун келган экансизлар, ўзларингдан кўринглар! Қальъани жангсиз топширадиган аҳмоқ йўқ!»

Кейин Тўрахўжаев боғи гапларини Уткинга таржима қилар экан, Муқим Ниёзович:

— Лекин, Андрей Трофимович улкан одам! — деди Абдуллага. — Узи Полтавадан. Чор ҳукумати даврида унтер-офицер бўлиб хизмат қилган. Ун еттинчи йили Қизил Армия тарафга ўтган. Эскадрон комиссарлигидан кўтаририлган... Деникин билан ҳам жанг қилган. Уша вақтда Қизил Байроқ ордени олган. Анвар пошшони йўқ қилишда ҳам қатнашган. Шунда тўртинчи марта Қизил Байроқ ордени билан мукофотланган.

Тўрахўжаев Федин ҳақидаги гапларни ҳам Уткинга таржима қилар экан, Каримов:

— Сизниям кўнглингиз қолмасин-да энди, — деди Тўрахўжаевга. — Абдуллабой, Жўраҳон акангиз ҳам кўпни кўрган одам. Аввало, туғилган жойлари — Таскент. Мана, ўзимизнинг Шерободда шундай жой бор. Ҳарбий оркестрда сурнай ҳам чалганлар...

Тўрахўжаев қаҳ-қаҳ отиб кулди. Сўнг орқага — от йўрттириб келаётган Сяькин билан Бобобековга қаради.

— Сафарбек, олдинроқ борсангиз-чи бизнинг қасрга! Маликага айтинг!

Бобобеков бирдан от қўйиб, бархан оша кетди. Абдулла буларнинг кулги аралаш гапларини эшитиб завқланар, ўйланар ва булар олдида ўзини ёш туяра эди.

Лекин у ёш бўлса ҳам, бутун одам эди: кураш, интилиш, эътиқодга садоқат — Шўро йўлига табиий ва қонуний равишда муқимлик уни шу қиёфага олиб келган, у бир ўзбек, бир ёш кўқонлик — одоб ва мулозамат йўриқларини чин фарғоналикларга хос тарзда ўзлаштиргани учун шундай

камтарлик билан ўзидан катта инқилобчиларга ҳавас билан қарарди.

Узи... тарихда — инқилобий кўтарилишлар даврида, одамлар ўзгарар даври, инсоннинг вужуд сифатида бутун борлиғи юзага чиқадиган даврларда бу каби йигитларнинг чиқиб қолиши... табиий бир ҳол.

Бундай даврда ёш ҳам нисбий бир вазифани ўтаб қоларкан.

Тўрахўжаевнинг уйи нимаси биландир Абдулла Самарқандда яшайдиган уйни эслатди. Узунчоқ, деворларининг пасти қопчиб кетган иморат бўлиб, олдида тиканли дарахтлар қаққайган, кўмилмаган икки түп анжир ҳам бор эди.

Нўхатгулли одми кўйлак ва қора духоба нимча кийиб, бошини қўлда тўқилган малла тивит рўмол билан ўраб олган жувон — Тўрахўжаевнинг хотини бошини эгганча меҳмонларни қарши олди, товуш чиқармай сўрашди.

Аёлнинг қиёфаси Абдуллага дафъатан ёқиб:

— Кеннойи, саломатмисиз? — деб сўрашди ва унинг ҳам қандайдир саволини тусмоллаб жавоб қилди: — Раҳмат.

Муқим Ниёзович:
— Бошни кўтаринг-э, келин! Эрингиздан ибрат олмай-сизми! — деб ўтди. — Қани, Абдуллабой, тортинг. — Кейин Уткинни қўлтиқлаб олди.

Абдулла уларни олдинга ўтказиб, даҳлизга кирди. Каримов тимқора этигини ечиб, ранго-ранг туркманча пайпоқли оёқларини енгил босиб тўғрига йўналди. Абдулла ҳам этигини суғуриб қўйиб, жиларкан, тўғридаги хонадан елкасио кўксини қоплаган тивит рўмолнинг учларини белида тугиб олган барваста аёл чиқди. У:

— Салам, салам, — дея четланиб ўтаркан, Каримов:

— Опай, печ ёққими? — деб сўради.

— Ҳазир исия.

Чоққина хона. Ерга қалин кигиз солинган. Ён томонда — бодомгулли кўрпача ва лўлаболишлар. Шундай кўрпача ва лўлаболиш тўрда ҳам бор.

Унг бурчакда чўян печ. Карнайи шифтдан чиқарилган. Оташхонаси қизариб, карнай чирс-чирс этарди.

Сафар Бобобеков ўрмакда тўқилган гилам-дастурхон олиб кирди-да, этигини ечмагани учун чўккалаб юриб келиб, дастурхонни ўртага қўйди, ёзди. Унда бир жуфт тандир нони ва сариқ жомкосада гудда-гудда новват бор эди.

— Бали, ўртоқ Бобобеков. Энди, кўк чойдан бўлсин... Лекин бугун дамингиз пастроқ кўринади? — деди Каримов.

Бобобеков остонада қаддини ростлаб:
— Кеча уйқу яхши бўлмади-да, — деб гўлдиради.

— Яна босмачи босдимиз?

— Ҳа-да. Эшниёз Сайробга энган экан. Бу ёқдан Утанбекнинг уч-тўрт йигити Шерободга тушиб, бир деҳқоннинг қўл-оёғини боғлаб ташлаб, ҳўкизини опкетибди. Шунинг изидан тушиб...

— Тутолмадинглар?

— Қайда!

— Ажаб бўпти, ўртоқ Бобобеков! Чойни кўринг! — У чиққандан кейин Каримов билинар-билинимас уҳ тортиди. — Ишларимиз шундай... — Мусотрядлар қалай экан? — деди Абдулла савол мақомида.

— Ҳа, улар ҳам қўлидан келганини қияпти, — деди Каримов. — Эшниёз командир деб эшитгандирсиз?

— Кўп эшитдим.

— Яқинда унинг отрядига... — Шунда Тўрахўжаев Сяькинни бошлаб кирди. — Жўраҳон ука, сиз айтиб беринг Эшниёзнинг отрядига қандай ном қўйганимизни.

— Уними? — Тўрахўжаев Уткинни тўрга ўтказиб, Абдулланинг кифтига қоқди. — Фойтунда кетасизлар. Шерободгача. У ёғига от беришади. — Сўнг Сяькинни ҳам Уткиннинг ёнига ўтказиб, ўзи пойгакка чўк тушди. — Эшниёзнинг отрядига «Тошпўлат» номини бердик, ука...

Тошпўлат Пиров деган Шўро раиси бўларди. Катта Катар Шўросининг раиси. Бойсунтоғ қишлоқларидаги аҳолини бизга қарата бошлаган эди. Армияни озиқ-овқат билан таъминлашда кўп иш қилган эди. Ана ўша раисни мундан икки ой бурун Салом калтанинг йигитлари қиймалаб кетишди. Шундан кейин музофот ижрокўмининг қарорини

чиқариб, Катта Катарни Тошпўлаткент деб атадик. Эшн-
ёзнинг отрядига ҳам «Тошпўлат» номини бердик.

Абдулла унга тик қаради:

— Қандай баттол у — Салом калта?

— Баттолнинг баттоли! — деди Тўрахўжаев ва Бобобе-
ков кўтариб кирган бир сополтовоқ қовурдоқни олиб ўртага
қўйди. Кейин уни ҳам ёнига ўтказди-да: — Қаранглар,
совимасин, — дея, давом этди: — Айтишларича, Муқим-
жон ака, Салом ўзи кўса, овозиям аёлникидай ингичка
эмиш.

— Мен ҳам эшитганман, рост, — деди Бобобеков.

— Бунинг устига, қисталоқни чиройли йигит дейишади...

— Э, садқаи чирой кетсин! — деди Каримов.

— Бойсуннинг Қўшбулоқ қишлоғидаги энг катта бой —
Мамаражаббойнинг Тошгул деган кичик хотини бўларкан...
Абдуллажон, Бойсун борганда Асомиддинга гапга солинг,
у кўп нарса билади. Мен ҳам ундан эшитганман... Айтмоқчи,
Абдуллажонга отни Асомиддин Усмонов юборганми? —
деб сўради Бобобековдан.

— Ҳа, — деди Бобобеков. — Қосим калава деган актив
опкелиб, кутиб ўтирибди.

— Ана шундай!.. Ҳа, гўштга қаранглар. Сафарбек, пиёзи
қани бунинг?

— Ҳозир.

— Опкенг... Хўш, Мамаражаббойнинг ўша хотини то-за
гўзал экан. Бой ўлгач, қўрбошилар бойнинг овулига
борганда Тошгулни чиқариб, «Орамаздан танла — қай
биримизга тегадан?», дейишган эмиш. Тошгул Саломни
танлаган экан...

Каримов қўл силтади.

— Гапиришга арзимайди... Абдуллабой, олинг гўштан.
Бу рус ўртоғингиз анча сипо экан... Абдуллабой, таги
фарғоналикмисиз?

— Қўқонданман, Муқимжон ака, — деди Абдулла.

— Ҳа-а. Сизлардан кўп яхши кадрлар чиқди. Урганиши-
миз керак. Тўғрими, Жўрахон?

— Булар босмачидан қутулди — энг катта ютуқлари
шу! — деди Тўрахўжаев.

— Нима қилса, бу ердаям босмачилар тезроқ йўқ бўлар
экан? — дея қизишиб сўради Абдулла. — Халқ ёрдам
беряптими?

— Ундай эмас, ука, — деди Каримов. — Халқ зада
бўпқолган... Лекин улар ҳам қамайиб қолди. Кўрасиз, бир-
бир ярим йил ичида биздаям изи қурийди уларнинг.

— Ҳа, — дея тасдиқлади Тўрахўжаев жиддийлик билан.

Каримов кулимсиради.

— Хуррамбек яқинда қурултой ўтказибди. Шу ой ичида,
ўн етти-ўн саккизинчи кунларида. Қабадиён томонда
Қўнғирот адир деган жой бор, ўша ерда. Бари қўрбошилари
борибди. Раҳмонберди, Мустафоқулбек, Утанбек, Мулла
Сафар, Сойиб камандир, Салом... — Муқим Ниёзович
гапдан тўхтаб, Тўрахўжаевга қаради. — «Басмсовешани» да
бўлган эдингиз, Жўрахон, тахминан ҳозир қанча улар?

Тўрахўжаев кители киссасидан қарорга ўхшаш қоғоз
олиб, очди.

— Ўтган ҳафтагача... Тахминий-да, Абдуллажон... Хўш,
1 апрелда 424 нафар босмачи бўлса, 1 августда 329 га
тушган, 1 октябрда 135 га. Ҳозир қанча — билмайман. Яна,
басмсовешани ўтказамиз, маълум бўлади. Булар — асосан
Сувсизтоғ, Бойсунтоғ ҳам Боботоғдаги босмачилар. Тожи-
кистонда Иброҳимбек бор...

— Хўш, Хуррамбек қурултойни очибди, — дея давом
этди Каримов. — Ҳе, дабада билан денг... Хуррамбек
илгариям Иброҳимбекка бўй бергиси келмай юргани
маълум эди. Шу қурултойда ўзи бошлиқ бўлмоқчи бўпти.
Иброҳимбекни роса сўкибди-е... Бизнинг мағлубиятларга
ўша сабабчи, дебди. Халқни ўзидан қочириб юборди,
обрўси йўқ дебди. Уруғ оқсоқоллари ҳам ундан юз ўгирган,
дебди. Хуллас, ўзини Сурхондарё босмачиларининг йўл-
бошчиси, деб эълон қилибди... Бу хабар Иброҳимбекнинг
қулоғига етибди. Хуррамни ёнига чақирса, Хуррам «Бор-
майман!» дебди. Охири, ёрдамчиларнинг маслаҳати билан
борибди. Орада нима бўлган — номаълум. Ойнинг бошида
Иброҳимбек ҳам Пайғамлар оролида қўрбошилар қу-
рултойини ўтказган экан-у, Хуррамбек у ергаям бормаган
экан. Бундан кўринадики, улар ичдан ҳам емириляпти...

— Мен ҳам шуни айтмоқчи эдим, — деди Тўрахўжаев. —
Эшитдингизми, Абдуллажон!

— Уларнинг ярашишига йўл қўймаслик керак! — деди
Абдулла.

Каримов тагин бир бўлак қовурдоқ олди.

— Ҳамма гап шундаки, уларнинг сиёсий йўли йўқ энди.
Сиёсий куч сифатида йўқ бўлишган. Шундай экан, бир-
бирининг гўштини ейиши турган гап-да.

— Унгачаям бизга анча зиён етказиши турган гап, —
деди Тўрахўжаев. — Улар аламзада. Шунинг учун ваҳший-
лашиб кетяпти.

Каримов бош ирғади.

— Айниқса, фирқа, комсомол деган гапни эшитса, улар
қутуради.

— Шўрога ўтган йигитларини ҳам ўлдираркан, — деб
гап қўшди Бобобеков.

— Ҳа, халқ кўзғалиши керак, — деб оғир бош ирғади
Муқим Ниёзович. — Абдуллабой, тўғри айтдингиз. Бечора
халқ... Ўзидан қўрқади, а, Жўрахон?

«Ўзидан қўрқади. Ҳамма гап шунда, — деб ўйлади
Абдулла. — Жон ширин... Лекин, лекин бу кураш жониям
талаб қилади-ку?»

Каримов қўлини артди.

— Аммо-лекин шу ойлар ичида халқ ҳам анча ўзгариб
қолди дейман. Абдуллабой, биласиз, яқинда... — Уткинга
қараб, рус тилида давом этмоқчи эди, Сяскин бемалол
гапираверишини, ўзи таржима қилиб бераётганини
айти. — Охунбобоев ота келиб эдилар...

— Ҳа, бориб гапириб бердилар, — деди Абдулла.

Йўлдош Охунбобоев Сурхондарёдан Самарқандга қай-
тиб боргач, Марказқўмда йиғин чақириб, жанубдаги аҳвол
ҳақида ахборот берган, Абдулланинг бу ёққа сафари ҳам
шу сабабли тезлашган эди.

— Ота билан учрашувларда ўн мингга яқин киши
қатнашди, ука. Ота жуда жайдари қилиб, босмачиларни
тезроқ тугатиш, тезроқ тинч меҳнатга ўтиш, ер ислоҳоти
ҳақида гапирдилар. Бу нарса ўз қўлларингда-ку, дедилар...
Кейин, амирликнинг қулаганига беш йил тўлишини байрам
қилдик. Ҳар бир кент, ҳар бир туманликда йиғин бўлди.
Обкому ижроқўмнинг бари ходими кўчиб чиқди. Айтиш
керакки, Абдуллабой, шу байрам жуда зўр ўтди. Халқ
амирликдан тўйиб бўлган экан-да, бечора... Ундан сал
илгари Октябрь инқилобининг саккиз йиллигини нишонла-
ган эдик. Ундаям халқ орасида ташвиқот-тарғибот кўп
бўлган эди.

— Ҳа, аста айтасизми! — деди Тўрахўжаев.

— Демокчиманки, Абдуллабой, халқ анча тушуниб
қолди. Ҳе, комсомолга ўтаман, фирқага аъзо бўламан,
деганлар шундан кейин кўпайишиб келди-да.

— Жуда яхши! — деди Абдулла.

— Бор имкониятдан фойдаланяпмиз. Мана, сизлар ҳам
бир ёрдам қилсангизлар... Шу, комсомолларимиз номига
комсомол бўлмаса-да — гап шунда. Ленин бобонинг ҳам
яхши гаплари бор-ку, ёшлар майда иш бўлсаям, фойдали
иш қилишса, деган.

— Ҳа, — деди Абдулла. — Мен доҳийнинг комсомол
учинчи қурултойида сўзлаган нутқидан ҳам оборапман.

— Кўп яхши гап-да.

Эшик аста тиқиллади. Бобобеков ташқари чиқди-да,
карсонда карчланган қовун кўтариб кирди.

— Тирикмишми? — деди Муқим Ниёзович.

— Ҳа, Толлимаронники, — деди Бобобеков.

— Ҳе, сирни очиб қўясиз-да дарров! — деб кулди
Тўрахўжаев. — Сафарбекнинг ўзи олиб келган эди. Фирқа
котибига ҳушомад қилиб... Ҳа-ха-ха!

Бобобеков қизариб, тиз чўкди.

— Абдуллабой, олинг. Бу қовун Толлимарондан бошқа
ерда битмайди. Ҳатто Таскентда ҳам! — Тўрахўжаев кулиб,
кимнингдир номини айтди... — Иккимиз ҳам ёш эдик.
Эшакларга сомон ортиб келаётган эдик. Бир уйдан ўлик
чиққан эди, фотиҳага кирдик. Ошнамизнинг бошида
салласи бор. Бир оят туширди. Кетаётганимизда уй эгаси:
«Қовундан олинглар», деб қолди. У, бизда жон қолдим!

Йўлдош Охунбобоев 1925 йил октябр ойида Сурхондарё
музофот Шўроларининг биринчи қурултойига борган эди.

Мен қовун оляпман, у бўлса, қўлини қовуштириб дуо қиляпти-ю, ора-сира:

«Сара-сарасидан ол,
Бўриқалласидан ол,
Оқ ново-от, олапўчо-оқ..»,

деб қўяди.

Абдулла ҳам кулиб, қовундан еди. Жуда мазали экан. Ташқарига чиқишганда Тўрахўжаевнинг хотини тагин бошини эгиб, бир нималар дея меҳмонларнинг келганига раҳмат айтди.

— Хайр, кенной, раҳмат... Бизнинг Фарғонага ҳам боринглар, — деди Абдулла.

— Э, ишлар бир ёғли бўлиб, тинчиб олайлик, Абдулла-жон, ўзим сизни Таскентга олиб бораман. Янгангизни бўлса Ташкентга олиб бораман, — деди Тўрахўжаев.

— Раҳмат.

— Оқ йўл! — Каримов Абдуллага қўл берди. — Бой-сундан қайтишда Термизга тушасиз-а...

— Яна Термизми! — деди Тўрахўжаев кулиб.

— Ҳа-я, Шерободга, — деб Каримов ҳам кулди.

— Бизниқидан ҳам бир пиёла чой ичиб ўтасиз. Сиз билан бизнинг гаплашадиган гапларимиз кўп, ука!

— Раҳмат, Муқимжон ака.

Тўрахўжаев Абдуллани қучоқлаб, елкасига қоқиб хайрлашди. Сўнг у Каримов билан бояги извошга, Абдулла билан Уткин эса ўзга извошга чиқишди.

Ҳайдовчи — пакана, ямоқ тушган галифе шим ва эски шинель кийиб олган, ёши ўтган эса-да, бола кўринишли киши ўқтин-ўқтин қовоқаридек ғинғиллаб қўярди. Извошга қўшилган жийрон енгил йўртади.

Сяськин билан Бобобеков орқада — отларини бемалол қўйиб келишади.

Шаҳардан чиқиб, Эски Термиз вайроналари ёқалаб ўтган йўлга тушишганда Бобобеков ҳайқириб қолди:

— Томоғинга суяк тикилганми, Раис?

Извошчи қийқ кўзларида шўхлик билан унга қараб:

— Меҳмонлар кулади-да, — деди.

— Э, булар ҳам ўзимизга ўхшаган одам. Олабер! Жим кетсак, йўл чўзилади.

Абдулла гап нимада эканини фаҳмлади.

— Айтинг, ака.

«Раис» бошқа гап қилмади. Шу таклифни кутиб келатгандек паст, ҳирқироқ овозда бошлаб юборди:

Боғ аро-о қўйсам қадам...

Бобобеков Абдуллага кўз қисди. Абдулла кулимсиради. Лекин, милиция бошлиғининг бу ҳаракати унга кейин малол келди.

Извошчи қўшиқнинг бир тўртлигини икки қарра қайтариб, бирдан жим бўлди.

— Томоғинга суяк қадалгани рост! — деди Бобобеков. — Ҳали бир устихонни ғажиятиб эдинг...

«Раис» унинг гапини кўнглига зиғирча олмагандек яна кулиб қаради.

— Шунгаям раҳмат демайсизми, милиса бобо! Ўзингиз мен айтганнинг ярминиям айтолмайсиз...

Абдулла ҳам кулди. Бобобеков ижирганиб жилмайди-да, қумтепалар узра адоққа қаради.

— Бойсун совуқдир-а?

— Ҳа. Қиш бўлдимми, совуқни қамаб ётади у, — деди «Раис».

— Ашулангиз тугадими? — деб сўради Абдулла. — Аммо-лекин овозингиз ширали экан. Кечирасиз, ака, исмингиз Раисми?

— Гўрда! — деди Бобобеков. — Ота-онаси қўйган оти бор: Пухта! Ўзиям ўлгудай пухта-пишиқ... Раис — лақаби. Жўрахон акага извошчи-кўрйўл бўлиб ўтгандан кейин «Раис» бўлган. Бу пакананинг атрофда бормаган ери, тақиллатмаган эшиги йўқ, ўртоқ Набиев. Фирқа мажлисла-

ригаям активларни шу айтади. От чоптириб юриб. Хат-хабарниям шу оборади... Кўп сирларни билади бу Пухта! Лекин, тиржайиб тураверади... Гапим тўғрими, Раис?

— Сир дегани айтилмайди-да, милиса бобо! — деди Раис — Пухта. — Ё ўзингиз айтасизми?

— Йўлга қара.

— Чў!.. Меҳмон ака, сиз ҳам биласизми ашулани?

— Сал-пал, — деди Абдулла.

У махсус топшириқ билан Бешариқда комсомол кўмитасида ишлаб турганида халққа маърифат тарқатиш, театрни йўлга қўйишга алоҳида аҳамият бериб, Ҳамза Ҳакимзодиннинг «Заҳарли ҳаёт» асарини ҳаваскорлар билан саҳналаштирган, шунда ўзи ҳам не бир шахд-шижоат билан саҳнада ашула айтган эди...

— Ашула ўзи яхши нарса-да! Аммо-лекин Сурхондарёда Бойсундан ашулачи кўп чиқади.

— Театриям бор, — деб қўйди Бобобеков.

— Театр?

— Ҳа.

— Жуда сози!.. Ҳа, босмачиларни тезроқ тугатиш керак. Халқимиз истеъдодли халқ, ўртоқ Бобобеков. Лекин... тасаввур этингки, ўн бешинчи йилда Фарғона диний назария қозиси нима деб фатво берган: «Мусулмон миллати учун най чалиш, қўшна чалиш, ва дутор, ва танбур, ва доира ва шул каби созларни чалиш ва ашула айтиш — гуноҳдир». Бу нарса Туркистон вилояти газетасида эълон қилинган...

— У-ў! — деди Бобобеков. — Кейин айтмай қўйишганми?

Абдулла ғашланди.

— Нега?

— Ҳим...

— Йўқ... Анави тўрғайни уринг, қувланг, кесак отиб ҳайданг — у сайрашини қўядими?

— А-а.

— Эркин бўғиб бўлмайди.

— Меҳмон, ўзингиздан ҳам эшитайлик энди, — деди Раис.

Абдулла Раисни суюб кетди, «Боғ аро қўйсам қадам...»ни эсладию юраги бирдан жумбуш қилди: ўзининг ҳам айтгиси келди.

Қўқонда юзлаб ҳофизлар минглаб маротаба айтган ва қулоғига қуйилиб қолган ғазал-ашула:

«Эмди сендек жоно-жонон қайдадур,
Кўриб гул юзингни боғда бандадур.
Сақлай ишқинг токи жоним тандадур,
Ўзим ҳар жойдаман, кўнглим сандадур...»

— Сиз ҳали айтган «Боғаро...»ни Муқимий деган шоир ёзганлар, — деди у. — У киши бизга ҳамшаҳар... Яна бир ғазаллари бор. Хотинларини қариндошлари чиқариб олиб кетганда ёзганлар...

— А?! — деди Раис.

— У киши камбағал бўлганлар-да. Кейин, хотинларининг уруғлари: «Буни шоир деган эдик. Қашшоқ экан», деб келини олиб кетишган...

— Во, дунёи кўтир! — деб юборди Раис.

Бобобеков кулди.

— Ўртоқ Набиев, бу шўрлик ҳам хотинидан ажраб қолган-да!

— Воҳ! — деди Раис. — Мирза босмачининг отилганини эшитмасам, армонда кетаман!

Бобобеков яна изоҳ берди:

— Шундай бир босмачи бор. Қизизгар нуқул хотин опқочади...

Раис Абдуллага қаради; кўзлари жиққа ёш эди.

— Шундан бери отхонада ётаман, — деди. — Жўрахон акам мингга кирсинлар... — У йўлга ўгирилди-да, бақириб юборди: — Боғ аро-о!

— Ана, биздан ҳам Муқимий чиқди! — деди Бобобеков.

Абдулла унга бирдан совуқ кўз ташлади-да, юраги тўлиқиб, қўшиқ бошлади:

Эмди сендек жоно-жонон қайдадур...

— Улама-ан! — деб ҳайқирди Раис.

Шеробод

Шимолдаги кўндаланг тоғларни тўсиб турган кўрғон эшиги булар қаршисига очилар, деворлари пастидан Шеробод дарёси оқиб ётар эди. Дарёнинг ўнг қирғоғида — қатор тушган паст-паст уйчалар; олд деворлари бузилиб, пешайвонлари кўриниб туради.

Кўрғондан бериқоқда — чап кўлда оқланган, айвонида икита устун бор иморат кўнқайган.

Қаердадир сигир моради, ит ҳурди. Бу товушлар атрофдаги сокинликни таъкидлади, холос. Одамлар кун ботганданоқ уйларига кириб олгандек.

Унқир-чўнқир ер тақа-тақ музлаган. Извош дуқирлаб ва ғижирлаган товуш чиқариб оқ иморат олдида тўхтади. Бобобеков отини етаклаб айвонга йўналаркан, йўлакдан кийим-боши ҳарбийча формадан фарқ қилмайдиган бир милиционер чиқди. Бобобеков Абдуллаларга «сабр қилинлар» дегандай кўлини қимирлатиб қўйиб, отни унга берди-да, ичкарига кириб кетди.

— Меҳмон ука, бир гап бор-да, — деди Раис Абдуллага. — Бу одам... қизиқ-а? — У Бобобеков кирган иморатга қараб олди. — Одамни писанд қилмайдилар.

— Ҳа, — деди Абдулла.

— Узлари таги...

Абдулла тек қолди.

— Босмачидан?... Нима бўпти? Босмачидан чиқиб, бизга хизмат қилаётганлар ҳам кўп. — Кейин кулимсиради. — Михаил Трофимович Федин ҳам вақтида чор армиясининг офицери бўлган экан.

— Мен бир отбоқар, — деди Раис. — Сизга айтдим-қўйдим-да. Жўраҳон акага гапириб бўлмайди. У киши очик одам, Бобобековга Раис сендан гумонсирайди, деб қўйсалар, бу мени қуритади.

— Сизни? Бемаъни гап! — деди Абдулла ғашланиб. — Гумонингиз бўлса, айтинг...

— Йўқ, — деди Раис. Кейин синиқ ишшайди. — Хулқиям ёмон... Жўраҳон аканинг уйларида бир кўккўз хотинни кўрдингиз-а?

— Ҳа.

— Шу хотин билан... Ҳе-хе-хе... Майли, гапирмайман. Тагин бу гапларни... Сиз яхши экансиз. Бамаъни гаплар айтдингиз. Ашула... — Раис худди бўғилиб кетган-у, ниҳоят, овози чиққандек тагин: — Боғ аро-о... — деб юборди-да, уйчаларга қараб, бақириб қолди: — Майиз бобо-о!

Абдулла кулимсираганча Уткиннинг олдига келди: Сяькин пастак иморатлар томон жилган эди.

— Абдулла! Ҳозир келамаман.

— Биз қурол олишимиз керак! — деди Уткин. — Кечирасан, бу ер менга ёқмайпти. Жимжит, хувиллаган... Анави милиционер бизни ичкарига таклиф этса бўларди-ку?

— Рост айтасан, — деди Абдулла.

Сяькин кетган томондан овоз эшитилди. Абдулла қараб, новча, оёғига лой илашмасин учун ерни «танлаб» босиб келаётган йигитни кўрди.

— Уртоқ Набиев?! — деди у.

— Очилвой, келинг!

— Раис ака, нимага бу ёққа бошламай турибсиз?

— Милисанинг каттасига қараб турибмиз-да!

Оқ иморат биқинидан бўз отни етаклаган саллали бир киши чиқди.

— Ана, Комил акаям шу ерда! — деди Очил Шаропов ва Абдуллага қучоғини очди. — Одамни соғинтирдингиз-ку!

— Биз ҳам сизни соғиниб қолдик, — деди Абдулла.

— Издирасти! — Шаропов Уткинга ҳам бағрини очди.

Уни ҳам қучиб, қисиб-қисиб қўйди. — Қалай? Харашо? Э, спасиба-е, тавариш Уткин!

От етаклаган киши келиб таъвозе билан салом берди.

— Хуш кўрдик, деймиз-да, меҳмон! Бизда меҳмон кетаётганда, хуш кўрдик, дейди. Сизларда меҳмон келгандаям айтар экан.

Абдулла унинг кимлигини билди.

— Асомиддин ака яхши юрибдиларми?

— Худодаг шукр. Сизни кўзлари тўрт бўлиб кутиб ўтирибдилар. Дарагингизни эшитгандан «Чоп!» дедилар менга. Сизларни барвақтроқ келади, деб ўйлаб эдик... Ассаломалайкум. Издирасти, тавариш...

Уткин кўл бериб кўришди.

— Чойхонага кетдик! — деди Шаропов. — Бизнинг идо-рамиз ўша ерда, Абдулла ака. Э, юринг, милиса бобоям келади-да. Милисалар соқчиликка чиқадиған пайт ҳозир.

Абдулла Уткиннинг қўлтиғидан олди. Аммо Уткин жилмади.

— Қурол олишим керак.

— Миша тўғри айтади, — деди Сяькин. — Абдулла, сен боравер. Биз сен учун ҳам оламит.

— Узим кўл қўйишим керак-ку?

— Ҳўп. Ичкарига кирайлик-чи! — деди Шаропов.

Булар жилиши билан Раис бақириб қолди:

— Меҳмон ака, эса биз қайтамит!

Абдулла бурлиди.

— Бемаҳалда?

— Э, бу ёқларнинг ажинаси ўзимиз! Зўр келса, бирор жойда ётамиз.

— Эҳтиёт бўлинг. Раҳмат сизга.

— Сизга раҳмат-да. Улфат экансиз... Хўш-да, товариш!

— У Уткин билан ҳам хайрлашди. — Спасиба. Меники ушол!

Раис извошга чиқиб, отни бурди. Зум ўтмай унинг хирқироқ овози сокин кўча бўйлаб тарала кетди:

— Боғ аро-о-о...

Чойхона. Шифтдаги нотекис харилар, вассалар қатидан қамиш пўстлоқлари осилиб турарди. Қаршида — ердан ярим газ кўтарилган ёғоч қаравот. Ер зах, лой-луй юқлари. Чап томондаги бурчақда рух самовар. Жуда катта. Бир қайнаса, эллик-юз одамни чойга қондирар.

Самовар оташхонасини нима биландир чўқилаётган кимса ўрнидан турди. Бўйи паст — чорбурч ғишлар устида турган самовардан ҳам паст, оёғида кўнжи қайтариб қўйилган этик, эғнида малла пўстин, бошида бароқ теллак, юзи муштдайгина, кўзлари йилтироқ бу киши ерга тикилиб, қийшайиб келиб, Абдуллага иккала кўлини ҳам узатди.

— Ё бисмилло, — деди. Кейин Уткин билан Сяькинга кўл берди. — Добро пожаловат...

— Бизнинг чайханчик — Майиз бобо! — деди Очил Шаропов. — Э, бу кишиям қизил чойхонанинг бир экспонати, ўртоқ Набиев! Эшитдингиз, ўрисчаниям қотиради. Узлари зўр ошпаз. Вақтида Пошхуртнинг тўйларига ош дамлаган. Нақ 1922 йил 17 декабрида шу ерда қизил кўшин билан амир навкарлари тўқнашиб, навкарлар Қумқўрғон томонга қочгандан кейин қизил аскарлар Шерободга кўниб қолишади-да, ошпаз излашади. Тўғрими, Майиз бобо?.. Бу кишининг дарагини эшитиб, Пошхуртдан опкелтиришади. Шундан кейин Майиз бобом кимсан — қизил аскарларнинг повури бўлиб қолади. Мана, бир йилдан бери — бобо чойхонада. Лекин ҳалиям гарнизон бошликлари ош егиси келса, бобони чақиртиришади. «Бабай, давай плов кушать!» Ҳа-ҳа-ҳа...

Юзини жингалак, мошгуруч соқол босган чол майин илжайиб, Абдуллани томоша қилаётган каби унга қараб турар, чамаси, Шароповнинг гапини эшитмас эди.

— Омон бўлинг, отахон, — деди Абдулла. — Неваралар тузуқми?

— Шукр.

— Охунбобоев ота келганларидаям шу чойхонага кирдилар, — дея давом этди Шаропов. — Сал критика қилдилар, чойхоналаринг нообод экан, деб...

Абдулла у ёқ-бу ёққа зехн солди.

— Ана, қизил бурчак! — Шаропов ўнг томондаги атрофи энсиз, ўрмакда тўқилган шолча билан ўралган, столга ўхшаш нарсани кўрсатди. Унинг устида тутқичи думалоқ босма, чинни довот, сопи ёғоч ручка намойишга қўйилгандек эди. — Ана булар — ёзиш учун! Чойхонага келган ёшларга кўрсатамиз, кўриб қўй, шу — сенинг қуролинг, деб. — Кейин деворни бўйлаб турган портретга — Лениннинг комсомол III қурултойида бир кўлида қоралама қоғозларни ғижимлаб ушлаб, энгашиб сўзлаётган пайти акс этган расмга ўгирилди. — Владимир Ильич!

Абдулла доҳийга бирпас тикилиб қолди. Кейин:

— Ленин бобонинг III қурултойида сўзлаган нутқидан борми? — деб сўради. — Ленинградликлар юборгандир?

— Шу нарса бизга етиб келмади-да, ўртоқ Набиев, — деди Шаропов. — Ким билади...

— Аллақачон келган бўлиши керак! — деди Абдулла ва бу нарсани Уткинга айтди. Уткин елка қисиб: «Улар тўғри шу ёққа юборишган», деди. — Эшитдингизми, Очилвой? — дея давом этди Абдулла. — Билишимча, сизларни Марказий Ленинград райони билан Кенгисепп уезди оталиққа олган... Сен ҳам билмайсанми, Костя? — деди Абдулла Сяскинга.

Сяскин бундан икки ой бурун Ленинграддан бир тўп китоблар келгани, уларнинг баъзи бирлари, чунончи, Клара Цеткин билан Крупскаянинг хотин-қизлар озодлиги ҳақидаги китобчаларини ўз кўзи билан кўргани, бироқ Бобобеков уларни бир милиционерни орқали Шерободга жўнатганида, йўлда милиционер ҳам, китоблар ҳам йўқ бўлиб қолганини айтди. Абдулла ҳайрон бўлиб, Шароповдан сўради: — Сиз бу нарсадан беҳабармисиз?

Шаропов қизариб:

— Айтолмай туриб эдим, Абдулла ака. Шундай гап бўлиб эди, — деди.

— Яхшима! — деди Абдулла. — Крупская билан Клара Цеткиннинг хотин-қизлар озодлиги ҳақидаги китоблари қимматли китоблар!

— Лекин, хотин-қизлар билан олиб бораётган ишимиз ёмон эмас.

— Ҳўш?

— Женотделни эртага олиб келаман... Бойсундаги женотдел Ленинград билан алоқа боғлаб, ўзлари китоб сўраб олишган экан. Хотин-қизлар клубига кирганимда кўрдим.

Абдулла чарм жилдини очмоқчи бўлиб, стол четига қўйди.

— Утирамизми?

Шаропов қизил бурчакнинг ёнидаги пастак, ўймакор эшикчани дангал итариб очди. Ичкарида кўрпа ёпилган сандал устида лампа-чиноқ ёниб турарди.

— Марҳамат! Бизнинг идора!

Ичкарига кириб, сандал атрофига ўтиришди. Комил калава ҳам таъзим билан кириб, пойгакда тиз чўкди-да: — Биз келдик, бало келмасин, — дея фотиҳа ўқиди.

Абдулла унинг бармоқлари йўғон ва қийишқ ҳамда бинафшаранг сиеҳга бўялганга диққат қилди. — Ҳа, Абдулла ака, кеп қолинг-э! — деди кейин. — Узингиз Самарқандда-ю, Бойсунда гапингиз... Телеграм келгандан кейин бутун шаҳарга овоза бўлиб кетди.

Абдулла ийманиб:

— Раҳмат, — деб қўйди.

— Отингизга ем бериб, устини ёпиб келдим... Лекин, отмасан от-да! Комсомол кўмитасига ўзим сотиб олиб берганман. Ўртоқ Усмонов пақат шу отти миниб юрадилар.

— Калава ака кўпкарчи-да, — деди Шаропов. — Зўр чопагон. Отжаллоб дея беринг!

Абдулла Комил калаванинг бармоқларига яна қараб олиб, чарм жилдини ёнига тортди. Очди. Пулнинг тагидан Лениннинг комсомол III қурултойида сўзлаган нутқи босилган қизил китобчани чиқариб:

— Бу — программа! — деди Шароповга. — Ёд билишимиз керак, Очилвой! Жами комсомоллар ўқиб чиқиши шарт. Фақат ўқиши эмас, ўқиши шарт... Ленин бобоям бу ерда ўқиш ҳам ўқиш ҳақида кўп гапирганлар.

— Ҳа-а, савод бўлмаса, ҳеч қаерга боролмаймиз, — деди Шаропов.

— Қалай энди бу ерда ибтидий — янги мактаблар?

Шунда эшик қия очилиб, чойхоначининг сержун юзи, йилтироқ кўзлари кўринди. У дастурхон узатди. Комил калава дастурхонни оласолиб сандалга қўйди, очди. Нон, ноннинг устида чақмоқланган кунжутли ҳолва.

— Мева-чеваям опекинг. Қовун сўйинг, — деди Шаропов чолга. Сўнг Абдуллага юзланди: — Мактаб бор. Уч-тўртта. Шу Шерободнинг ўзида иккита ибтидий мактаб бор. Бири — ўрисча, бири — ўзбекча.

— Русча?

— Ҳа. Бу ерда илгаридан қолган пахта тозалаш заводи бор-да. Кичкина завод. Унда ўрислар, татарлар кўп. Ушаларнинг болалари учун очилган. Ўзбекча мактабда ўн саккизта бола ўқийди.

— Муаллимлар тузуқми?

— Яхши. Татар муаллим ўқитади. Эсингизда бўлса, қурултойда ўқув китоби яратиш керак, деган гап бўлиб эди.

— Хотин-қизлар клубиям бор?

— Бор... Лекин, Бойсундаги клублар яхши!

— Қизиқ. Бу ер музофот маркази бўлса-ю, клубиям Бойсундаги клубдан қолишса?

Шаропов Комил калавага қараб қўйиб:

— Энди, Бойсун — Бойсун-да! — деди. — У ерда театр ҳам бор. Ашулачи, ўйинчи кўп. Қадимдан мадрасалари бўлган... Мана, Комил акаям мадрасани ҳатм қилган.

— Йўқ, Абдулла ака, — деди Комил. — Биз гузар мачитида сал-пал савод чиқарганмиз.

— Ҳозир нима иш қиласиз?

— «Қизил шеркат»нинг раисиман. Косиб-ҳунармандларнинг бошини бириктириб юрибмиз. Бўз тўқиймиз, алача тўқиймиз, жанда, мамашойи, норпўсти...

— Бир жойга тўпланибми?

— Йўқ. Гузар-гузар косиблари бир бўлиб тўқишади... Илгари Шаҳид қишлоғида Шўро раиси эдим. Асомиддин ака билан фирқа кўмитасининг бошлиқлари кейин бизни «Қизил ларшеркат»га ўтказдилар. Косибликдан ҳам хабаринг бор, деб.

Абдулла унинг бармоқларига тагин қараб қўйди.

Шаропов Майиз бобо узатган ёғоч товоқни олиб, дастурхонга ўрнаштирди. Унда сап-сарик майиз билан ёнғоқ мағзи уюлган эди. Комил калава меҳмонларни емакка ундаб:

— Хотин-қизлар клуби ҳақида гапирдиларинг, — деди. — Абдулла ака, ўзи Бойсунда хотин-қиз халқи анча фаол келади. Бор гапда. — У чордана қуриб олиб, ҳикоя қилди: — Игирма иккинчи йили Бойсунда қизил аскар кўп эди. Анвар пошшо навкарлари шаҳарни қамал қилиб ётарди. Э, Бойсунни 116 кун қамал қилди у! Саҳв кетмасам, 22 февралдан 15 июнгача қамал қилиб ётди... Ушанда кўклам эди. Салим Дўстмурод — вилоят инқилобий кўмитасининг раиси. Шу кишини Туркфронт вакили Павлов қақариб қолади. «Ўртоқ Дўстмуродов, гарнизондаги 3-сапёрлар батальони байроқсиз, ревком номидан битта байроқ тиктириб берсангиз», деб қозоғга нусха чизиб беради. Бойсунда чевар аёллар кўп. Салим Дўстмурод озиқ-овқат кўмитасида хазиначи бўп турган Жалол Каримнинг опаси Турсунога боради. «Синглим, шундай-шундай», дейди. Турсуно қизил духобага ҳалиги нақшни кўчириб-тикиб беради. Кейин Салим Дўстмурод Кўктепада фирқа кўмитаси номидан байроқни сапёрлар батальонига топширди. Ҳе, аскарлар уни осмонга отиб ўйнатишди... Ҳозир шу Турсуно ҳам аёллар клубига аъзо. Тенгқурлари кўп: Анбар Ёқуб қизи, Байна Қурбон қизи, Райхонгул Жума қизи. Бошлиғи — Байна Қирғизбоева.

— Қирғизбоева... — деди Абдулла ва адаши Абдулла Қирғизбоев билан Асомиддин аканинг дўст экани, шу муносабат туфайли ўзи ҳам Қирғизбоев билан танишганини эслаб, сўради: — Абдулла ака нима иш қиляптилар у ерда?

— Муаллим. Ибтидий-янги мактабнинг муаллими. Байнага шу йил баҳорда уйландилар... Э-э, улар ҳам сизни яхши билишади, Абдулла ака!

Эшик бирдан очилди. Сафар Бобобеков этигини ечмай, энгашиб кирди.

— Яроғни ҳозир оласизларми?

— Ҳозир! — деб кўзгалди Константин.

— Абдуллабой, сиз ўтираверинг.

Бобобеков Уткин билан Сяскинни олиб чиқиб кетгач, Абдулла Уткинни буларга «таништирди».

— Саскинни Асомиддин аканинг идорасида икки марта кўрганман, — деди Комил калава.

— Айтмоқчи, Комил ака, Равшан Рўзи қалай? Комсомолнинг ишлари?

— Ўртоқ Остонақулов комсомолларни битта-битта қақариб гаплашаётган эди... Равшанбойга келсак, у кишининг димоғи чоғ. Бир қарасангиз, ижроқум идорасида, бир қарасангиз — ёшқомоллар идорасида... Бизнинг «Қизил ширкат»га келиб, ёшқомолга аъзо бўлинглар, деб юришибди...

— Ликбезлар ҳам кўпайиб қолгандир? Саводсизликни битириш курслари?

— Ташкил бўляпти, Пасурхида Ёдгорхўжа битта ликбез

тузди. Ёнига иккита милиционерни олиб, уйма-уй юриб ташиқот қилиб эди. Хўжа пишиқ-да, соқчисиз юрмайди.

Абдулла Ёдгорхўжанинг «уйимга тош отадилар» деганини эслаб кулимсиради.

— Мажбурдир-да... Ҳа, ўзларининг кайфияти яхшими?

— Э, оғажон, кайфиятни босмачи бузмаса, бошқа биров бузмайди.

— Бойсунда нечта мусотряд бор?

— Хўш, Мирза Бозор бошлиқ отряд. У шаҳарда. Али афанди командирлик қилаётган «Тўғиз» отряд. Кейин, Эшниёз амин Юнус ўғли командирлик қилаётган «Тошпўлат» отряди. Шу, учта.

— Тўғиз — жамоанинг номи-да, а?

— Абдулла ака, Бойсун халқи учга бўлинади. Бири — уч уруғчағатай. Булар — шаҳар халқи. Эски турклар дея беринг. Экинчиси — олти уруғ тортувли-кўнғирот. Булар — ўзбеклар. Яна, Пасурхи томонда тожиклар яшайди. Бу уруғлар ўртасида баъзи вақтлар келишмовчиликлар ҳам чиқиб турарди, ака. Инқилобдан бурун Бойсун беклари уруғлар ўртасига атай қутқу солиб, бирини бирига қайраб келарди.

Комил калава чойхоначи узатган хумчойнакни олиб, чойни қайтарди.

Бухоро инқилобидан уч-тўрт йил бурун Бойсунда беклик қилган Тўрақул чиноқ кўп фитначи, маккор одам бўлган экан. Тагин, ахлоқи бузуқ: қўрғонда ҳарами бор, халқдан канизаклар олиб тураркан. Чағатайнинг жабачиси Бўри тўқсабо бек билан келишолмай қолиб, ҳарамга қиз бердирмай қўйган. Шунда катта бойлардан Қорақулбой тўй қилади. Тўйга тортувлининг ҳам, чағатайнинг ҳам полвонлари келади. Бек ҳам, уруғ бошлиқлари ҳам шу ерда — баковул, ясовул. Бир вақт курашда чағатайнинг бир полвони устунлик қилиб қолади. Тўрақулбек бўлса: «Йўқ, кўнғиротнинг полвони ютди!», деб эълон қилади. Уртада жанжал чиқади. Икки тараф полвонлари бир-бирига ёпишади. Кейин тортувлининг каттаси Аваз мирохўр: «Кетдик!», дея полвонларини олиб чиқиб кетади. «Чағатай билан уриш қиламиз!», деб тайёргарлик кўра бошлайди. Шўрчининг Оққапчиғай деган жойида яшайдиган Алимардон жабачига одам юборади. Алимардон жабачини тортувлидан, жуда обрўли, сўзи ўтғич одам экан. «Жабачи, менга минг таёқли йигит юбор. Бойсунни чағатайдан тозалаймиз!», дея хат битиб жўнатади Аваз мирохўр. Алимардон жабачи унга шундай жавоб қайтаради: «Эй, Аваз мирохўр, нодонлик қилма... Ундан кўра, чағатай билан тортувлининг орасини ким бузганини топ!» Бу хат келгандан кейин Аваз мирохўр ўйлаб кўриб, жабачининг маслаҳатини маъқул топади. Барча жамоа оқсоқолларини йиғиб, шаҳарга — Бўри тўқсабога мактуб битиб юборади. «Яраш-яраш бўлсин, ошна. Айб сиздаям эмас, баздаям эмас экан. Айбдорни топамиз», дейди. Бўри тўқсабо халқни бозорга тўплаб, тортувлининг оқсоқолларини қабул қилади. Шунда Тўрақул чиноқ ҳам келади. Тарафлар гапни дангал айтиб, орани очди қилгач, айбдор Тўрақул чиноқ бўлиб чиқади. Уни ўлимга ҳукм қиладилар. Кейин қорамолнинг терисидан қоп ясаб, қопга ўликни солиб, Бухорога жўнатадилар.

«Ё, тавба... — деб хўрсинди Абдулла. — Хайрият, халқ — халқ-да!»

— Шундай гаплар, — деди Комил калава. — Ҳе, Абдулла ака, бир гузар билан бир гузарни уриштириб қўйиш ҳам осон экан...

Кейин яна Эшниёз командир устида гап кетди.

Абдулла унинг мақтовини кўп эшитгани сари унга қизиқиши ортиб, командир билан учрашиш нияти борлигини айтган эди, Комил калава:

— Эшниёзнинг ўзи сизни Сайробда кутиб олади-ку! — деди.

— Раҳмат... Отрядида комсомоллар кўпми?

— Кў-ўп.

— У киши ҳам мадраса кўрганми?

— Ҳа-а. Омонхона қишлоқ мачитининг шайхидан ҳам таълим олган пича. Унинг қўйини боққан-да. Шайх ёқтириб қолиб, ҳафтиякни ўргатган. Байсуннинг Катта мадрасасида, кейин Бухородаям бир оз ўқиди...

Бобобеков елкасига бешотар осган, шинели ўнгирига қаторвазна (патронташ) солиб олган Уткин билан Сяскини бошлаб кирди.

— Абдуллабой, мана, йўлда учраган босмачини у дунёга жўнатасизлар энди!.. Комил ака, гурунг бераясизми?

— Ҳа, — деди Абдулла. — Қизиқ нарсаларни айтдилар... — Уткин узатган милтиқни олиб, ёнига бурилди. Чақмоғини очиб кўрди. Кейин биқинига ётқизиб қўйиб, Сяскиндан филофли тўппонча-маузерни олди. Беихтиёр филофдан қуролни чиқарди. Салмоқлаб, яна филофига солди.

— Бу, дастурхон камбағал-ку, Очилбой? — деди Бобобеков. — Майиз бобонгиз нима қиляпти?

— Ош, — деди Шаропов.

Бобобеков ўчириб этигини ечди. Чордана қуриб, майиздан бир ҳовуч олди.

— Комил ака, гурунгни қизитинг... Абдуллабой, бу одамнинг билмаган нарсаси йўқ. Кириб-чиқмаган тешгилям йўқ... Амир Олимхон билан қочганини гапириб бермадимми? Комил калава майин кулимсиради.

— Абдулла ака ҳар хил гумонга бормасинлар, деб яшириб ўтирибман.

— Энди, ҳаммамиз ҳам оз-оз адашганмиз-да, меҳмон, — деди Бобобеков.

Комил калава Амир Олимхон билан Афғонистонга қочиб ўтгани ва Бойсунга қайтиб келганини аллақандай самимият билан айтиб берди:

— Амир Бойсунда тўхтаб ўтди...

Уша маҳал биз ҳам, ҳе, юзлаб одам денг, «Урис босди!», деб Олимхоннинг орқасидан эргашган эдик-да. Бой ҳам бор, камбағал ҳам. Бизга ўхшаган отбоз ҳам... Аму саёз бўлиб қолган экан. Нариги бетга отлардан тушмай ўтдик. Амир биздан бир кун бурун ўтган эди. Уни у ёқда яхши кутиб олишган экан. Биз у қўнган жойни топиб бордик. Тожқўрғон деган қишлоқ экан. Шунда, Абдулла ака, аломат иш бўлди, сизга айтсам. Бир тўп отлиқ денг, учиб келиб қолишди-ку! Биттаси туркманларнинг телпагидан кийган. Шу отдан тушиб, хуржунини олди-да, ағдарди: беш-ўнта ириган-чириган таррақлар сочилиб кетди. Кейин, бир отда ўламан, деб турган бир кампир бор экан, уни туширди. Кейин денг, «Юртни бериб келясиз-а?», деди амирга. Амир жим. «Сиз тотли қовунларни яхши кўрар эдингиз. Энди мана шу таррақларни ейсиз!», деди. Сўнг, ҳалиги кампирни кўрсатиб, «Сиз ҳарамда ёш-ёш парилар билан ишрат қилар эдингиз. Энди уларни кўнглингиз тусаса, мана шу кампирга қарайсиз!», деди. Амир ғиқ этмади. Билишимча, ер ёрилсаю кириб кетса... Адашганнинг кўчаси кўп, ака. Мозори Шарифга бориб, уч ой тентираб юрдик. Ҳаммоллик қиламиз, фаррошлик қиламиз. Охири орқага қайтдик. Дарёдан кечиб, бу ёққа ўтдик...

— Евқур, мард йигитлар ҳамма ерда ҳам бор-да, — деди Абдулла хаёл суриб. — Лекин қайтиб келганингиз яхши бўпти.

— Авфи умумий эълон қилинди-да, — деди Бобобеков. — Бўлмаса, энангизни кўрсатар эди Шўро!

Абдулла унга қараб қолди. Кейин:

— Ўртоқ Бобобеков, оғзингизга келган гапни гапираварасиз-а! — деди. — «Шўро энангни...» Шўро шундай қилганини кўрдингизми?! Бу — Шўродан одамларни кўрқитишга олиб боради-ку!

— Ҳай-ҳай, Абдуллажон...

— Қўйинг!

— Ё пирим... Ҳазил ахир... Биз... мен ўзим ҳам босмачига хизмат қилганман, ука. Кейин... Шўро менинг ёқамдан олгани йўқ.

— Балли.

Бобобеков бирдан уҳ тортди.

— Узи, кайфим бузуқ эди, Абдуллажон. Сал ёзилай деб...

— Нима бўлди?

— Чилонзор гарнизонига босқин бўлармиш. Милисалар эшитпти... Кўрғонга кирдим. Гарнизон катталари орасидаям шу гап.

Шунда Комил калава шошиб қолиб:

— Эса, Сайроб орқали бориш хавфи эмасми? — деди. — Абдулла ака, Сайробга Чилонзордан ўтилади.

— Барибир, — деди Очил Шаропов. — Булар қизил аскар гарнизонлари жойлашган йўлдан бориши керак... Комил ака, Асомиддин акаям шундай деб тайинлаган экан-ку сизга?

— Ҳа-ҳа, албатта.
— Сиз ўзингиз қайси йўлдан келдингиз? — деб сўради Бобобеков Комил калавадан.

Комил кулди.
— Эски йўлдан. Карвон йўлдан. Бешэркакдан оша келдим.

— Тинч эканми?
— Тинч бўлмаса етиб келардимми! Ҳеч зоғ йўқ.
Очил Шаропов ўйланиб, Абдуллага тушунтирди:

— Беш-тўртта овул бўларди у ерда. Кўп босмачилар ўша овуллarga кўниб, молини еб, биз тўғримизда гап олиб, бир кеча-ярим кеча тунаб ҳам кетишар экан. Халқни кўрқитиб... Шунинг учун Эшнӣёз командир барини Қизилқияга кўчиртирипти.

— А-а, шунинг учун экан-да, у ёқнинг тинчиб қолгани, — деди Комил калава.

— Барибир! — деди Шаропов. — Қизил аскар бор йўлдан борасизлар.

— Ҳа, эртага маълум бўлади-ку, — деди Бобобеков. — Жуда бўлмаса, буларга беш-тўртта милиса қўшаман. Йўғасам, кўрғондан беш-ўнта аскар олиб бераман.

— Унда эҳтимол мумкиндир.
Эшик очилди. Бирин-кетин икки товоқ палов узатилди. Етилган гуручлар оппоқ, устига сабзиси билан гўшти уюлган эди.

Абдулла меҳмонларга қошиқ сўради. Майиз бобо бир жуфт сопи узун, овқат ичиладиган жойи ён томонидан ариқча қилиб очилган қошиқ узатди. Бобобеков нон устида гўштни тўғраб, ошга босди.

— Самарқанддаям оқ ош қилишади, — деди Абдулла.
— Ҳа-а, сизлар тарафинг палови қизил бўларкан, — деди Комил калава. — Асомиддин ака пиширганда еб кўрганман. Жуда-а...

— Лекин шовла кишини тўқ тутади, — деб кулди Бобобеков. — Шунинг учун қизизғар босмачи нуқул шовла ейди. — У Абдуллага қараб кўйди. — Ўзим ҳам бир-икки марта еганман-да. Биз ҳам адашиб, Анвар пошшонинг афандиларига қўшилиб қолиб эдик-да бир вақтлар!.. Ҳасан ака деган милиция начальниги бўларди. Шу ерда — Шерободда. Биз ҳам милиционер эдик. Бир куни: «Отланинглар!» деб қолди. Саксон кишимиз. Отландик. Ҳасан ака олиб жўнади. Шу кетяпмиз, шу кетяпмиз. Душанбега бориб қолибмиз. Қарасак, Ҳасан ака — Анвар пошшонинг офицерларидан экан. Анварга қўшилиб қолибмиз. Кейин Бойсун томонга келдик...

Майиз бобо ёғоч товоқда қарчланган қовун олиб кириб кўйдию чиқмоқчи эди:

— Утиринг, ота, — деди Абдулла.

У илиққина илжайди. Лекин гап маъносини тушунмагандек яна қайтиб чиқди.

— Бобойнинг бир невараси хотин-қизлар мактабига қатнапти, — деди Очил Шаропов. — Бир ўзи паранжида ўтиради денг. Қайси куни мактабга кириб қолдим. Ҳеч бўлмаса шу ерда чачвонингни олиб ўтирмайсанми, дедим. «Ишингиз бўлмасин!», дейди қурмағур. Уялдим. Кейин, «Барибир паранжини ташлайсан бир кун!», дедим. Абдулла ака, қурултойдаям шу тўғрида гап бўлиб эди-ку? Билишимча, аёлларимиз ўз-ўзидан паранжини ташламайди-ёв...

Абдулла унга вазмин тикилди.

— Агар эсингизда бўлса, паранжини ташлашга мажбур этмаслик керак, дейилди ҳам.

— Вақт ҳам ўтапти-да.

— Паранжини ташла, дегандан кўра уларни жамоат ишига кўпроқ тортмоқ керак... — Абдулла Кўқонда бу хусусда қилинган ишлардан гапириб берди. — Аялларимиз орасида чеварлари, ҳунармандлари ҳам кўп, албатта. Тажрибадан билдик: хотин-қизлар жамоат ишларига қанча кўп жалб этилса, Очилвой, паранжини шунча тез ташларкан. Мана, мисол учун, далада ишлайдиган хотин-қизларни қаранг. Паранжи-чачвонни олиб қўймасдан ишлашадими?

— Э, унда ишлаб бўладими?

— Ана шундай. Мен ўйлайманки, уларни шаҳар марказида ҳам умумий ишларга кўп тортсак, паранжи-чачвон деганлари ўз-ўзидан тушиб қолади...

Абдулла қовундан олди. Бир тишлаб, Тўрахўжаевнинг уйида еган қовунини эслади.

Гап яна қовун атрофида айланиб, келаси йилги экиш-

тикиш — деҳқончилик, бу йилнинг ҳам қуруқ келганига кўчди: ана, ерда қор йўқ.

Шунда Салом калта номи тағин тилга олинди.

— Бешэркак яқинида Худойдод деган қишлоқ бор-да, Абдулла ака, — деди Шаропов. — Шу қишлоқлик Янгибой халфа деган бир камбағал ўтган ҳафта бу ерга — Шерободга келган экан. Икки қоп арпа опти, икки эшакка ортиб қишлоғига чиқиб бора берса, йўлда Салом саккиз йигити билан дуч кепти. «Йўл бўлсин, бобо? Нима ортиб келяпсиз?», дебди Салом.

— Салом ўзи халфани яхши билади, — деди Комил калава.

— Кечирасиз, нега у киши «халфа»? — деб сўради Абдулла.

Бобобеков томоқ қириб кулди.

— Гўри халфа унинг! Одамлар камситиб «халфа» аташган. Ҳўв Раиснинг бири-да...

— Ҳа, — деди Комил калава. — Бечора, Қўшчи союзига аъзо эди.

— Кейин, — дея давом этди Шаропов, — Янгибой халфа: «Икки қоп арпа. Уруғлиққа оборапман, бегим», дебди. «Ундай бўлса, Қапақуйдига ҳайданг!» дебди Салом. Чол аҳволни тушунибди: «Тўқсабожон, болалар оч. Бир қопини ун қиламан. Бир қопи уруғлиққа», дебди йўғламсираб. Салом йигитларига айтиб, халфани икки эшаги билан қўтонга ҳайдатибди. У ерда: «Бобо, отларимизга ем бўлади бу. Сиз эшакларни ҳайдаб кетаберинг», дебди. Чол йиқилиб, Саломга ялинибди, ёлворибди. Охири у халфани қиймалаб ташлабди...

— Улигини Бойсунга обордилар, — деди Комил калава. — Қўшчи союзининг раиси Олим ака Уринбоев кўмдирди. Емон бўлди, Абдулла ака!

— Унинг битта ўзи экан, — деди Абдулла. — Бошқалар — босмачилар бўлса... Уртадаги гап-сўзни қаёқдан эшитдинглар?

Шаропов Бобобековга қаради.

— Мен билмайман, — деди Бобобеков.

— Менимча, босмачиларнинг ўзи айтган, — деди Комил калава.

— Тўғри, — деди Шаропов. — Унинг тўпида бир полвон бормиш. Отини Эсон дейдими, Омон дейдими — билмайман. Уша полвон Бандихондаги бир тўйда айтган эмиш. Ҳатто у, Абдулла ака, Саломга: «Бечорани ўлдирманг. Икки қоп арпа билан бир нимали бўп қоламизми?», деган экан.

Бобобеков кўзғалди.

— Яхши тушлар кўринглар.

— Сандалда жой бўлса, мен ҳам ётардим, — деди Шаропов. — Азонда етиб келаман.

— Майиз бобо, эшикни занжирлаб ётинг!

Абдулла, Уткин, Сьякин ва Комил калава уларни кузатиб чиқишди. Бобобеков милиция идораси томон кетди. Шаропов отхонадан отини чиқариб келиб минди.

Ҳаво совуқ. Қишининг бор совуғи муаллақ қотгану юз-кўзга чиппа ёпишади.

Майиз бобо меҳмонларга бир сўз демай отхона томонни кўрсатди. Тўртовлон чойхона орқасига ўтишди. Қоронги айвонда қавшаниб турган отлар, кўзлари ялт-ялт қилиб, буларга қарашди.

Абдулла бўз отни кўрди.

— Комил ака, зўр от дедингиз-а уни?

— У-ў, кўпқарининг оти! — деди Комил калава. — Минганда биласиз... Очилбой эрталаб емишнӣям ғамлаб келаман, деди. От тополмаса, ўзининг отини бераркан бу меҳмонга.

Отхонанинг орқаси дарё қирғоғи эди. Этакда сув ялтираб оқар, бир тилим ой атрофни кўз кўрар даражада ёритар эди. Улар дарё бўйлаб эсаётган шамолга елка ўгириб, у қирғоқдаги даштликларга бирпас тикилиб туришди.

— Комил ака, — дея Абдулла сув оқиб келаётган томонни кўрсатди, — Бойсун шу ёқда, а?

— Ҳа. Дарё бўйлаб борилса, Эгарчи деган қишлоқ чиқади. Уша ердан йўл ажралади. Бири — Бешэркакка...

— Бешэркак йўли Бойсунга яқинми?

— Жуда яқин-да. Тўғридан — Чилонзордан борилса, камида тўқсон қақирим йўл босилади. Бешэркак томондан юрилса — қирқ қақиримнинг нари-бериси.

Сяькин буларнинг гапини Уткинга таржима қиларкан: — Мен Бешэркак орқали кўп ўтганман,— деди Абдулла-га.— Оқмуруг деган таниш чўпоним ҳам бор. Қора уйда туради.

— Уни кўчиртирмаганми Эшниёз?

— Шу ёғини билмади.

Чойхонага қайтдилар. Майиз бобо сўри четида пўстинга ўраниб, теран бир нарса тўғрисида хаёлга чўмгандек бўлиб ўтирарди. У, ерга тушиб, қўл қовуштирди.

Абдулла ҳамроҳларидан узр сўраб, сўри четида ўтирди.

— Утиринг, отахон... Бу катта самаворни қаердан олгансизлар?

Чол эшикка қаради.

— Қизил аскарлар камандири,— деди,— Шерободдан амир навкарларини қувганлар... камандири «напамит» деб қолдириб кетган эди.

— Ҳа-а. Охунбобоев отани кўрдингизми, яхши одам эканларми?

Қария кўзлари йилтираб:

— Яхши,— деди.— Шу ерда... — Сўрининг самоварга яқин жойини кўрсатди,— ўтирдилар. — Кейин бурчакдаги столни кўрсатди:— У ерда тик туриб гапирдилар...

— Отахон, сиз бошқаларга ўхшамайсиз, — деди Абдулла.— Жуда мулойим экансиз.

Чол кулимсиради.

— Шунинг учун Майиз бобо бўлганмиз-да, улим.— Кейин унга қия қаради.— Чол-кампириларингиз омонми?

— Аямиз омон,— деди Абдулла.— Дадамиз босмачилар жабридан қазо қилганлар.

Чол бўзариб қолди-да, шошиб дуо ўқиди, кафтини юзига тортиди. Кейин, Абдуллага айрича, балки яна-да мулойимроқ кўз билан боқди.

— Бахтли эканлар, сиздай ул қодирптилар... Уйланганмисиз?

— Йўқ, отахон. Ташвишлар... бир ёқли бўлмай туриб ўйланиш ҳақида ўйлаб бўладими?

Абдулла анчадан бери сандалда ётмаган эди. Оёғини ўчоқ томон узатиб, устига шинелини ёпаркан, илиқ хотиралар кўнглига инди. Ёшлиги...

Кейин ёдига бошқа, жуда муҳим бир нарса тушаётгандек, бироқ уни англаёлмаётгандек бўлиб кўзларини шартта очди. Қоронғилик. Ҳа, лампа-чироқ ўчирилган. Сандалнинг нариги кўзидаги киши қимирлади.

— Костя,— деди Абдулла.

— Бир нима чакди,— деди у.

— Эрта қайси йўлдан кетадиган бўлдиқ?— деб сўраб қолди Уткин.

— Мана, Комил ака Бешэркак томондан кепти...— деди Сяькин.

— Костя.

— Ухла энди.

— Босмачилар айниқса бизга ўхшаганларни ёмон кўради, а?

— Албатта,— деди Сяькин.— Бундан ўн беш кунлар бурун Раҳмонберди деган кўрбоши Бойсуннинг Паданг қишлоқ Шўро раиси Дони оқсоқолни Санжартоққа олиб чиқиб, халқнинг кўзи олдида арчага боғлаб, кўзига мих қоқипти.

— Даҳшат!

— Ана шундай.

Абдулла чалқанча бўлиб ётди.

— Халқ-чи?— деди бирдан бўғилиб.— Индамай қараб туриптими?!

Уқ овозидан уйғониб кетишди. Абдулла нари хонада соядек кўринган Майиз чолдан сўради:

— Ота, гугурт борми?

Чол оташхонаси қизара бошлаган самовар томон кетди. Абдулла милтиғини олиб, сандалга тираб қўйди. Тўппончасини тақаётган эди, қария бўйра чўпини ёндириб, бир қўли билан тўсганча, келиб тиз чўқди. Чироқнинг шишасини олиб, пилигини ёндирди. Сўнг шишани ўрнатиб, пиликни ростлади.

— Тоғда отишма бўлди, улим,— деди.

Абдулла бу гапни Уткинга айтди. У тўппончаси филофини пайпаслаб ташқарига чикди. Абдулла ҳам Сяькин билан

чиққан эди, Майиз бобо устун тағида турган дастўйни кўтариб, уларга юзланди. Абдулла кулимсиради.

— Раҳмат, ота,— деди. Чол сўри четидан офтоба ҳам олиб, сув қуйиб турди. Сяькин ҳам илиқ сувда юз-қўлини ювиб, чол тутган бўз сочиққа артинди.

Абдулла хона сал-пал йиғиштирилиши учун дўстларини ташқарига ундади.

Милиция идораси олдида дарё томонга от қуйиб кетаётганлар кўринди. Тонг ёришиб қолган, хўрозлар қичқирғи ёшитилар, ҳаво чарсиллаган совуқ эди.

Чойхона биқинидан Комил калава чиқиб келди.

— Ассаломалайкум, Абдулла ака. Отлар жойида... Издирасти,— деди.

Абдулла унинг борлигини унутгандек эди.

— Вақтли туриб олибсиз-да?— деди.

— Ҳа, отларга ем бердим. Йўл узоқ... Абдулла ака, барвақт жўнай берайлик.

— Тоғда отишма бўляпти.

— Ҳа, энди... — Комил калава ўйланиб, кеча Бобобеков айтган гапни эслатди.

Шунда эшикдан Майиз бобо қаради.

— Чой тайёр.

Комил калава:

— Қани, кириб турайлик, Абдулла ака, — деди.— Очилбой ҳам кеп қолади. Бир-икки кишиниям опкеламан, деб эди. Кечаги танқидингиз таъсир қилган, чоғи.

Ичкарига кириб ўтиришди. Дастурхонда кечаги мевачевалар, бир жуфт нон ҳам қўйилган эди. Майиз бобо чой дамлаб киргач, паловни ҳам иситиб келди.

Энди таомга қўл уришган эди, Бобобеков ҳозир бўлди.

— Еппа-барака салом! Кўряписизми, Абдуллабой, тинчлик йўқ. Кеча уйгаям бормадим,— деди у. — Бари милисани Хитойқишлоққа жўнатиб келялман. Утанбек кўрбоши босибди... Ҳа-а, ошдан олинглар.— У Комил калавага қараб қўйди.— Чилонзордан соқчи оласиз энди!— Кейин Абдуллага кўз отиб, қўшимча қилди: — Бешэркакнинг йўли яқинда, Абуллабой! Енларингда соқчи бўлгандан кейин беҳавотир борасизлар. Очилбой Уткин ўртоққа от топиб келмоқчи эди. Топиб келолмас, бизнинг от бор.

— Топилиб қолар,— деди Абдулла.— Сизга, ўзингизга от керак.

— Эса, мен ҳам Темир дарвозасигача сизлар билан бирга бораман.

Майиз чолнинг невараси Менглиҳол билан куёви Омонтурди келган экан, Комил калава орқали Абдуллани нари хонага чақириб, уларни таништирди.

— Ака, сиздан таълим олгани келдик,— деб дўриллади Омонтурди.— Кеча ўртоқ Шаропов айтиб ўтиб эдилар.

Омонтурди сўррайган, қўшбурун, жиндак қора соқоли бор ўттиз ёшлардаги йигит эди. Устида чакмон, оёғида аскарча этик, белида узун пичоқ. Менглиҳол устун панасида алача паранжига ўраниб ўтирарди.

Абдулла кўргазмага қўйилган сандиққа суяниб:

— Хуш келибсизлар,— деди.

Ичкаридан Бобобеков ҳам чиқди.

— У, бутидан осилган!— деди Омонтурдига.— Қалай? Гарнизонда аскар қолдимиз?

— Қоровуллари қолди, бошқаси кетди,— деди Омонтурди.

Абдулла кулимсиради.

— Омонтурди... оёгингиздан осилганмисиз?

— Утанбек осиб эди,— деди Омонтурди.— Мана, буям билади... Пошхуртда эдим. У ердаям гарнизон бор. Аскарларга озиқ-овқат таширдик. Утанбекнинг йигитлари ушлаб олди бизни. Бир камарда суд қилишди. «Копирга овқат ташийди, жадид», деб бутимдан осди. Шунда Дониёр афанди дегич борида, шу киши бизга кафил бўлиб олиб қолди, «Утанбек, энди сизга овқат ташийди бу укамиз», деб. Биз ооз бўлдик-да, гарнизонга қараб ҳайдадик. Қизилларни эргаштириб бориб, Утанбекни қувиб юбордик... Шунда Сафарбек акаям борида босмачилар ичиди.

Абдулла Бобобековнинг кеча айтган гапини эслади.

— Қачонги гап бу?

— Бурноғи йилги-да. Бобобековни опқочибсан экан ўшанда... Кейин Пошхурт гарнизониди ишлаб юравердик,

ака. Кейин, бобомизни қора тортиб бу ерга келдик, хотинлиям бўлдик. Бу бечораям азоб кўрган. Битта бойга учинчи хотин бўп тушган-да, қочиб, зўрга бу ерга етиб келган.

Абдулла чолдан сўради:

— Чин неварангизми?

— Неварахондам,— деди чол.

— Э, туғишгандан яқин булар!— Омонтурди бирпас жимиб, қўшимча қилди: — Бизни қасдлаган, ака, улар...

— Қўрқасизларми?

— Э, қўрқасак, ликбезга кирар эдикми!

Абдулла оғир бош ирғади.

— Яшанг.

Ташқарида от пишқирди.

Очил Шаропов — бир отда, Шеробод вилоят-шаҳар хотин-қизлар бўлимнинг мудираси Малоҳат Қорабоева ва унинг уйида яшаб, ликбезда ўқийдиган Қизларсулув деган етим қиз иккинчи отда келишган экан.

Шаропов уларни таништиргач:

— Абдулла ака, Малоҳат опамиз ҳам фарғоначи,— деди. — Бизда сиз тарафдан одам кўп.

У Қорабоева билан қайта сўрашиб:

— Бойсун женотделини мақташади нуқул,— деди.— Шундайми, опа?

— Бу киши камтар,— деди Қорабоева.— Лекин, Абдиллажон ука, Шеробод — музофот маркази бўлсаям, ҳали марказ Термизда деб ҳисоблайверинг. Шеробод номига беклик бўлган экан-да, сизга айтсам. Қон қусгур Аҳмадбек хотин олишдан бошқасига ярамаган...— У Омонтурдиннинг хотини ёнига ўтириб олган юзи очид, оппоқ Қизларсулувга ишора қилди— Инқилоб бўлмаса, шу қизимизиям жувонмарг қиларкан. Қизларсулув кўргонда хизматкор бўлган-да.

— Аҳмадбек — Шеробод бегими?

— Ҳа, Қочиб кетган Бойсунтоққа. Ҳозир босмачилар ичида юрганмиш.

— Хуррамбекнинг тўпида,— деди Шаропов.

— Абдиллажон, рости билан ҳозир Бойсунга жўнай-сизми?

— Ҳа, апа.

— Аттанг.

Абдулла бирдан Гуласални, Фарғона хотин-қизлари номидан Ленинградга ёзилган мактубни эслади. Кейин у ҳақда гап очган эди, Қорабоева ҳам Ленинграддан юборилган қўлланма ва китоблар йўлда йўқолганини айтди.

— Э, бошли-кўзли милисаям йўқоладими, опа!— деди Омонтурди.— Босмачига ўтиб кетган-да!

— Ана бу тўғри гап!.. Ҳа, мактабда ўқиш қандай кетяпти?— деб сўради Абдулла.— Саводсизликка қарши кураш — биринчи галдаги вазифа.

— Абдиллажон, очиғини айтсам, дарсликдан қаноатланмайман ўзим ҳам. Урисча дарсликдан фойдаланиб бир китобча қилувдик. Лекин... у маҳаллий шароит, маҳаллий халқ аҳволидан узоқ.

Абдулла Шароповга қаради.

— Малоҳат апа,— деди кейин.— Дарслик яратилади... Мен Владимир Ильичнинг комсомол III қурултойида сўзлаган нутқини, мана, Очилвойга бердим. Унда ажойиб гаплар бор. Худди сиз айтган дарслик ҳақидаям бор. Биз, ўтмиш ёмон, деб илгари яратилган ҳамма нарсани қораламаслигимиз керак. Ленин айтадики,— у орқага — деворга қараб олди,— инқилобдан олдин яратилган дарслик китобларидан ҳам фойдаланиш керак, дейди.

— Унда бошқа нарсалар ташвиқот қилинади-ку?

— Уша «бошқалари»ни олмаслик керак-да.

Ҳужрадан Комил калава, Уткин ва Сяськин ҳам чиқишди. Сяськин Қорабоевани танир экан. Абдулла Уткинни ҳам унга таништиргач, давом этди:

— Социализм қуриш учун бизда тажриба йўқ, апа. Музофот фирқўмининг раиси ўртоқ Каримов: «Туртиниб-суртиниб йўл топяпмиз», дедилар. Ҳақиқатан тўғри гап. Қаршиликлар ҳам кўп бўлади ҳали. Бизнинг қандайдир кўникмаларимиз ҳам ўзимизга қарши туриб қолиши мумкин, ўтмишни яхши билмаслик ҳам.

— Лекин, ички душманлар ҳам кўп-да.

— Бу табиий,— деди Абдулла.— Мен ишонаман, вақти келиб улар ҳам фош этилади. Бунинг учун зийрак бўлишимиз керак. Халқда чумчуқдан кўрққан — тарик экмас, деган гап бор. Сизу биз социализм қуриш йўлига тушганмиз. Турган гап, эски замон тарафдорлари сизу бизни...

— У, аста айтасизми!

Давоми келгуси сонда

* * *

Кўз ёш каби томмоқчи гўё
Узуларнинг биллур шодаси.
Ва гулларни ҳолига қўймас
Фарғонанинг шўх шаббодаси.

Беҳолгина куйлайди бир қиз
Бир-бир босиб, ишком оралаб.
У куйлайди бежавоб ишқдан,
Бахтни алқаб, дардни қоралаб.

Қора сочи — шода марварид,
Тўкилади этакларига.
Тўлиб кетар барелар ораси
Муҳаббатнинг эртақларига.

* * *

Менга азиз, жонимдан азиз,
Иссиқ, совуқ, қор бўлган дунё.
Менга азиз, гоҳо беҳад кенг,
Баъзан эса тор бўлган дунё.

Бу дунёга келганимдан шод,
Тақдиримга шукрона айтгум.
Менга азиз ҳар қайда, ҳар вақт
Фарғонаси бор бўлган дунё.

Нусқа

Сиз менга ачиниб юрманг, дугона,
Билсангиз, бахтлиман, бахтлиман жуда.

Фақат менинг бахтим сал ўзгачароқ
Жаҳоний бир бахтга ноил Мақсуда.

Севиниб-севиниб севарман баҳор
Сочиб келганида боғларга чечак.
Нишонга олганда сўқир дилларни
Осмону фалакдан рангин камалак.

Севиниб-севиниб севарман ҳатто
Тош каби юзлари қоп-қораларни.
Митти чумолини, гул капалакни
Тириклик кўйида озораларни.

Жудо бўлганимда азизларимдан
Утлар туташганда бардошларимга.
Уртаниб-ўртаниб севарман дунё.
Йўғрилиб ўзимнинг кўз ёшларимга.

**Мақсуда
Эргашева**

Севарман, севарман, севги — илоҳим,
Малика эрурман рўйи жаҳона.
Севмоқ бахти билан лиммо-лим қалбим
Сиз менга ачиниб юрманг, дугона.

Нон ҳақида шеър

Олисларда талотўп,
Келар урушининг саси.
Парча қогоз — қорахат —
Йигитларнинг мурдаси.

Она йиғлар соч ёзиб,
Уқ тегиб бардошига:
«Болам, йўқдир мазоринг
Борай десам бошига».

Келинчаклар ишлайди
Чеҳралари заъфарон.
Ҳаёт истаб ғимирлар
Қалб остида мурғак жон.

Она ўзи бемажол,
Етказолмас унга қон.
Шу туфайли гўдаклар
Туғилади чалажон.

Тириклик — кони меҳнат
Пахта териш машаққат.
Уч юз кило терганга
Яримта нон мукофот...

Ёзмас эдим буларни,
Гурбатга йўқдир тоқат —
Тупроқда ётган нонга
Қилолмадим хиёнат.

Тирикликнинг ишлари зарур
Шошиламиз улгургани биз.
Вақт топамиз идораларга
Қайта-қайта югургани биз.

Вақт топамиз биров чақирган
Маросимга — обрў ошига.
Бир юмуш деб бегоналарнинг
Борадирмиз юз бор қошига.

Отанг эса умри омонат
Ўлтиргандир йўлингга қараб.
Барча ишга улгуришингга
Дил-дилидан иноят тилаб.

Бир кун келар «ёғоч от» миниб
Отанг кетар бамисоли ўқ.
Энди сенинг фарёдларингни
Тинглагани унинг вақти йўқ.

Бошингни ур энди тошларга,
Сочинг ёзиб фарёд қил, дод сол.
Армонларнинг захрин ютгани
Энди сенинг вақтинг бемалол.

Она қизим, йиғлама, кўз ёш
Йўлдан келар етмиш минг йиллик.
Алам ўтса инсон жисмида
Кўчалар бор етмиш минг турлик.

Она қизим йиғламасин, деб
Отам кетмон чопиб ўтдилар.
Армонларнинг дарвозасини
Меҳнат билан ёпиб ўтдилар.

Мен йиғладим ҳуда-беҳуда
Дунёнинг бор ғуссаларига.
Абдулланинг дардли байтлари
Ўткир Ҳошим қиссаларига.

Дилсизларнинг қаттол сўзлари
Кўзларимга тўлди-тўкилди.
Экранларда ўқ еган аскар
Менинг юрагимга йиқилди.

Отам менинг кўз ёшларимга
Кафтларини тутиб ўтдилар.
Дунёнинг бор ғуссаларини
Бесўзгина ютиб ўтдилар —

Она қизим йиғламасин, деб...

Машираб

Шеър деганда кўзим олдиға
Дор келади қалқиб, саланглаб.
Ўша дорда типирлаган ҳақ
Ўша дорға осилган Машираб.

Асрларким шоирни дордан
Олиб кўмгач дил мозорига
Котилларни ошиқлар ҳар тун
Осадилар юрак дорига.

* * *

Ўлим, сени қарғаб ўтарман,
Сендан нафрат қилмагувчи ким?
Бу дунёда неки тирик бор
Бари сенга қаршидир, ўлим.

Тош остидан митти гиёҳлар
Сенга қарши кўтаради бош.
Миллиард йилки, жисмини ёқиб
Сенга қарши кўрсатар қуёш.

Барно-барно йигитлар кетур
Сенга қарши юрак ўқталиб.
Кўрғошиндан портлар юраклар
Лекин сени қолар тўхтатиб.

Сен аччиқсан, заҳаролудсан
Сени хоҳлаб юта олур ким?
Фақат бир сўз, Ватан деган сўз
Ширин қилар сени ҳам, ўлим.

* * *

Улкан сайёрада, катта дунёда
Бир ҳовуч хашакни ватан тутди у.
Жавдиратганича кўз-мунчоғини
Қаноти остидан хабар кутди у.

Бир кунни ногаҳон айрилиб қолди
Тухумдан чиқмаган
полапонидан —
Отиб юборганди уяни одам
Шундоқ катта дунё
пирамонидан.

Оҳулар

Тогларда бепаноҳ кезган оҳулар,
Ҳар лаҳза ўқингга нишон, оҳ, улар!
Одамзот, уларга омон бер, омон,
Табиат жабрингдан чеккан оҳ, улар.

* * *

Мунчалар аччиқ сўз қотмагил, эй
дўст,
Сўзларинг — палаҳмон, отмагил, эй
дўст.
Сен менга ҳаммадан қимматбахосан,
Мени мунча арзон сотмагил, эй дўст.

Нортўхта
Қиличев

Икки ҳикоя

Устун

Йижон, эртага келинингизни олиб келайин? — деди Фармон мўлтираб. — Келсинми?

Пошша кампир теварагида алланечук ёвқур назар билан тек қотган фарзандларига бир-бир қараркан, кўзлари жиққа ёшга тўлди: энди нима бўлади — осмондек кенг-у, лаҳаддек тор хонадон тўзғиб... пардай тўзғиб кетадими энди?! Кўзи очиқлигида, кўзи ўнгида-я?! Ахир, бунга қандай чидайди?! Ё, кўзларини чирт юмиб, ҳаммасига қўл силтаб, ҳайё-ҳуйт деганча ота юртига жўнаворсинмикан?.. Кейин, бечора қайнонасининг ҳоли не кечади? Йўқ-йўқ! Бошқа бир чора топмоқ керак. Токи, бир қориндан талашиб тушган бу оғанилар, бу опа-сингиллар тагин апоқ-чапоқ бўлиб кетсин. Аммо, қандай... Қани у чора?!

Фармон шу тобда бежиз кириб илтижо қилаётгани йўқ: туғишган жигаргўшаларининг бари — опаси, акаси, синглиси шу ерда, намозшом қоронғилигига чулғанаётган ойнакори айвонда. Онаси нима деб жавоб қилишини булар ҳам эшитиб қўйсин! Майли, отаси тупроққа қўйилар кунда қилган зору таваллоси ҳисобга ўтмагандир. У куни юракларга қил сиғмас эди. Кейин... Эттинчи куни бир айтди, йигирманчи куни бир айтди, ҳар гал зор-зор ёлворса ҳамки, на онаси, на опаси, на акасига — ҳеч кимга кор қилмади. Мана, энди... қани, нима дейишаркин?

Пошша кампир ўғлининг жавдираган нигоҳига дош беролмади: кўзёшларини артиб, бошини қуйи солди; тагин аччиқ бир хўрсиниқ кўксини шилиб ўтди.

Во ажаб! Бу қадрдон гўшанинг ҳамиша файзиёблиги раҳматли чоли — Тожи Давлат билан экан. Тўғри, буни аввал ҳам биларди. Биларди-ю, лекин ҳеч қачон шу мотамсаро кунлардаги каби яққол ҳис этмаган эди. Энди эса дилида оғриқ билан сезяпти. Чолини жойростонига топширганларидан бери кенг-мўл хонадон тангу тор бир маконга айланиб қолгандек эди. Шу боисдирким, ўзини қўярга жой тополмай, сўнгсиз алам ўтида ўртаниб бўзлагани бўзлаган. Чолининг сурункасига саккиз ой ажал билан жон талоша-талоша, охир-оқибат касалхонада армон исканжасида узилганини ўйлаб бир куйса, болаларининг сарсону саргардон келажagini ўйлаб ўн куяди. Аммо, на илож — ўлганнинг ортидан кетмоқ кў-ўп душвор экан.

Дарвоке, қаршисида бир оғизгина сўзига илҳақ ўтирган жигарбандига не десин? Икки ўт ўртасида куйиб кул бўлаётганини айтсинми ёки, васият — муқаддас, уни бузмозқа ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ, десинми? Унда... йил ўтмай булар ҳар ёққа тўзғиб кетмайдими? Меҳру оқибат ўзгараётган шу замонда буларнинг тўзғиб кетмаслигига ким кафил бўла олади?

Фармон бетоқат қимиради:

— Олиб келайми, оий? — деди яна ёлвориб.

Пошша кампир ўғлига ўйчан нигоҳ ташлаб, пиёлани қўлига олди, қувраган лабларига яқинлаштирди-ю, ичмай, тагин аста жойига қўйди:

— Фармонжон, болам, ўргилай сендан! — дея хўрсинди. — Уша куни, бизнинг гап-сўзларимизга парво қилмай, бошлаб келаверсанг бўлмасмиди, ахир? Хотининг остонадан кўзида шашқатор ёши билан, адам-адажонимлаб дод солиб кириб келса, ким унинг кўкрагидан итарар эди?!

— Мен барибир бунга қўймасдим, — деди Фармоннинг акаси Баҳром қош-қовоғини баттар уюб. — Ҳеч қачон қўймайман!

— Мен ҳам! — дея юзини терс ўгирди Барно. — Кириб бўпти! Мен бир кўрай-чи кирганини!

Синглиси Диловар эса индамай чой қўйиб узатди.

Фармон синглисига миннатдорона назар ташлаб, акаси билан опасининг гапини эшитмагандек, тагин онасига хокисоргина юзланди:

— Ойи, ўзингиз бир бечорани қувиб чиқарган эдингиз-ку?!

— Э тавба! — Баҳром бирдан тутакчи кетди. Эсинг борми ўзи, а?!

— Эсини еб қўйган бу! — деди Барно чимирилиб. — Адам бечора бу эркатой учун куя-куя ажалларидан беш кун бурун кетдилар. Бу бўлса...

— Мамам тўғри иш қилган эдилар, Фармон ака, — дея Диловар хаёлчан гап қўшди. — Мен ҳам шундай қилган бўлардим. Сиз ҳам шундай қилишингиз керак эди.

Фармон дув қазариб, лабларини қаттиқ қимтиган кўйи беҳаловат, энсасини қашди.

Ҳа, Пошша кампирнинг ўзи биттасини итдек қувиб чиқаргани рост. Отинг туморга тугилгур қўшни аёлни юзингда кўзинг борми демай, олиб келган тоғора-туғунини қўлига тутқазиб, ҳовлидан шармандаларча ҳайдаб юборган. Бу дунёнинг ишлари шунақа — томоша экан. Томоша!

Уша кеча бу ҳовлида қиёмат-қойим кўпиб турган пайтда ногоҳ қўшниқидан карнай-сурнайнинг шўх-шан садоси таралди. Мотамзадалар бари ноҳос яшин ургандек қўти ўчиб, жой-жойида котди-қолди: бу не бедодлик — ҳали шу бўлдимми кўни-қўшничиликнинг юз-хотири, оқибату одам-гарчиликнинг қадри! Наҳот... наҳотки шу бўлса-я! Ахир, бир маҳаллар — қимматчилик-қаҳатчилик замонларда қошу қўздек қўшнисининг ҳамиса иссиғи-совуғидан бохабар бўлиб турган Пошша ая эмасмиди? Бугун энгига кувёлик сарупосини кийган йигитга кечагина Баҳрому Фармоннинг кўна-колаларини кийдириб қўйган жони сабил Пошша ая эмасмиди? Ё қудратингдан, қани ўзбекчилик, қани диёнат?! Кўз очиб кўрган тожи давлати уйининг тўрини тўлдириб, узлат сари юз буриб ётсаю қўшни ҳовлида базми жамшид авжига чиқаверса... Пошша кампир қандай чидасин, ахир? Чидаёлмади. Ноинсоф қўшнини инсофу тавфиққа қақариб, ҳечқурса карнайнинг унини ўчирсин, дея сочсоқолига оқ оралаган Баҳромини сарғайтириб эшигига жўнатди. Баҳроми баттар мулзаму музтар алфозда қайтиб, ўғли икки марта эмас, бир марта уйланармиш, шунинг учун келини билан ўғлини армонзада қилиб қўёлмасмишлар, деди. Сўнгра, то тонгга қадар яллачиларнинг «Оҳай бола»сига қўшилиб, Пошша кампирнинг фарёду фиғони кўкка ўрлагандан ўрлайверди.

Кейин... эрталаб ҳовлига тумонат одам тўпланган чоғи қўшни аёл пилдираган кўйи хўнграб келдию Пошша кампирнинг этагини мутеларча юзига босиб, мотамдорликка изн сўради:

— Ғамхўримиздан айрилдик, аяжон! Амакимиз ўлгунларича биз ўлсак бўлмасмиди, аяжон! Бизни кечиринг, аяжон!

— Аяғ ўлсин! — Пошша кампир аранг ўзини тутиб, ридоси этагини силтади. — Билиб қўй, қайтар дунё бу. Чик энди, ҳовлини бўшат!

— Аяжон, биз густоҳ қўшниларингизни кечиринг! — дея

лабларига энган кўзёшларини ялаб, ув тортиб аёл. — Иложимиз қанча, аяжон, амакимнинг мундоқ бўлиб қолганларини биз кеч эшитдик, жуда кеч эшитдик, аяжон Кечиринг бизни, аяжон?

— Бор, кўзга тушган хасдек турма бу ерда! — Пошша кампир кескин бурилиб, ўғли Баҳромга буюрди: — Бу... б. гумроҳни дарвозадан чиқариб қўй. Эриниям йўлатма Отаннинг тобути ерда қолмас. Бўл, анграйма!..

...Ҳамон Фармон хижолат исканжасида бошини қўйи эгиб, мотамзада бир ғамноклик билан хомуш ўтирарди «Хотинингнинг йўриғи бўлак эди, сенинг йўриғинг бўлак эди, болаганам. Ахир, сен бегона эмасдинг-ку! — дея кўнглидан ўтказди Пошша кампир унсизгина энтикиб. — Этни тирноқдан ажратиб бўлармиди, Фармонжон? Сен ўша кунёқ хотинингни етаклаб келганингда, балки оланг ҳам, аканг ҳам, қолаверса, мен ҳам тақдирга тан бериб, аламимизниям, нафратимизниям ичимизга ютармидик. Аммо энди кеч, ўғлим. Лекин сен... сен...»

Беҳос қалтираётган бармоқларини хонтахта қиррасига тираб, Пошша кампир ўғлига қадалиб тикилдию:

— Менга қара! — деди таҳдидкор бир овозда. — Агар анави бетавфиқ имонсизларга салом берсанг ёки саломига алик олсанг, билиб қўй, у дунёю бу дунё берган оқ сутимга рози эмасман-а! Шундай мусибатли кунимда сенинг икки марта уйланганингни юзимга солиб берди-я ялоқхўр битлиқи! Ана, ишонмасанг, акангдан сўра!

— Билмай айтвордим, ойижон, — деди Фармон бўзариб.

— Вой! Нима, ёш боламисан билмай? — деб, укасига ўқрайиб қаради Барно. — Бизни қон қақшатиб, то тонггача ногорабазм қилишганини ўзинг эшитдинг-ку, ахир?!

Йўқ, жуда яхши билади Фармон. Алам ва ғазаби ҳам чексиз-чегарасиз. Аммо шугина гапни айтиш билан ўз мушуқлини осонроқ ҳал қилишни истаган, яъни, онасининг: улар етти ёт бегона бўлгани билан, хотининг бизга бегона эмас эди-ку, деб юборишини кутган эди. Бироқ, бу гап қиммади. Гарчи, отаси кечирган бўлса ҳам, онаси Нодирага хусуматини унутмаган, унутмоқчи эмас экан, энди бу не қилсин?

Х у с у м а т! Хусуматмикан шу?!

Нимага отаси... отагини лоақал бир бор унинг кўнглига қарамай дунёдан ўтиб кетди, а? Ахир, яшайдиган у эди-ку?! Кейин, бошқа бир жиддий сабаби ҳам бор эди.

Дарвоқе, ўша — сабаб ҳам инobatга олинмади? Отасидек адолатпараст бир одам ўша муҳим сабабни ҳам инobatга олмади-я?!

Ногоҳ отасининг басавлат қадди, зукко қиёфаси кўз ўнгида яққол жонланиб, бундан роппа-роса икки ярим йил аввал бўлиб ўтган ғам-ғуссали бир даҳанакане жанг қулоқлари остида акс-садо бергандек туюлиб кетдию негадир Фармон сесканди...

— Салкам қирқ беш йил қонундорлик қилиб орттирган обрўимдан бошқа нимам бор менинг, ўғлим?.. Сенга минг карра айтдим: Тожи Давлатнинг боласи ўзининг ҳалол-покиза хотинини қўйвориб, бировнинг бевасига ўйланибди, деган иснод бизнинг шаънимизга тўғри келмади. Бу хом хаёлни каллангдан чиқариб ташла! Агар бизнинг орзу-ҳавас билан олиб берган келинимиз таъбингга ўтиришмайроқ қолган бўлса, унгам битта ҳовли-жой тўғриллаб берайлиқда, сени ўзингга муносиброғига ўйлантириб қўяйлик. Лекин анави... ўзинг топган сочи кесигинггамас!.. Гапим тўғримми, онаси?

— У мегажин иссиқ-совуқ қилавериб, бунингизнинг бошини айланттириб қўйган, демовдимми? Ҳеч бир амал кор қилмапти, адаси. Бу қулоғинг том биткурга гапиравериб, ўларга етдим-ку!.. Айт ахир, майли, розиман, де адангга!

— Ада, сиз тушунган одамсиз-ку, нега менинг кўнглимга қарамайсиз? Келинингиз биздан яширинча Дилийнинг хатини Равшанга етказиб турган. Ахир, қўшмачилик билан баробар эмасми бу?!

— Дилий билан Равшанни қўй! Биз келиннинг гуноҳидан кечдик. Сен ҳам кечир энди, ўғлим?

— Йўқ, мен келинингизнинг хиёнатини кечирмайман. Ҳеч қачон!

— Ҳой ношукр, қўғирчоқдеккина қизчангни бировларнинг эшигида сарғайтириб қўйиб, бегонанинг қизига оталик

гиззасига муштиради. — Акага шундай дегани уялмайсанми, Фармон?

— Кўрмаяпсизми? — деб гудранди Фармон. — Узлари-ку...

— Бас-э!

Бехос мунғайиб қолган Баҳромга Пошша кампирнинг раҳми келди, шунинг баробарида вужудида қандайдир куйдиргувчи бир хўрлик ҳиссини туйдию яна кўзларига ёш қуйилди: келинининг дайдиб юришида андаккина ўзининг ҳам айби йўқмикан? Бор... Бор! Бундан ташқари, йўқ, кетмасин, дейиши керак эди-ку, демади — риёкор келинига хушомадгўйлик қилгиси келмади. Беш кунлиги борми, тўрт кунлиги борми — қолган саноқли умрини чолининг ёди-хотири билан яшамоқчи эди, ўз ҳолига қўйишмаяпти. Танаси бошқа дард билмас экан-да, келини-ям хайё-хўйтаб жўнаворди. Энди Баҳромгина сездирмай, ўз ёғида қовриляпти: келини ўша ёқдан туриб нағма кўрсатмоқчи эмиш. Кўрсатса — кўрсатсин-э!

Ҳа-я, бу можаро ҳам қутилмаганда рўй берган эди. Йигирма биринчи кунимиди, эртасимиди, Пошша кампир чошгоҳ маҳали қудаларини кузатиб қўйди, сўнг тагин дару дунёси хувиллаб, чолининг шинамгина ҳужрасига кирди. Диловарнинг эри Равшан юмшоқ курсига кўмилиб, китоб ўқиб ўтирган экан.

— Келинг, мама... — деди у ўрнидан бир қўзғалиб.

Дафъатан Пошша кампир нима учун кирганини унутиб, хона ўртасида бирдам серрайиб тўхтади, сўнг паришонхаёл бориб, стол галадонини тортиди. Тортдию тилла занжирли олтин соатга нигоҳи тушди... Раҳматли чоли соатни куёви Равшаннинг туғилган кунига атаб қўйган эди — шу ёдига тушиб, ийиб кетди. Яқинда куёви қирқ ёшга тўлади. Чол ҳаёт бўлганида-ку, у кунни байрамга айлантириб юборармиди?... Қайнотаси узилганидан бери куёви ҳам мотамдорлик қиляпти. Энди бу алфозда туғилган кунини ҳам нишонлаёлмайди. Куйган кунгилга ўйин-кулги сиғармиди? Майли, боёқиш бир суюнсин.

— Равшан, болам... — Пошша кампир соатни кафтида авайлаб, куёвининг ёнига борди. — Манг, мана бу — сизга.

— Эҳ-эй, яхши-ку! — Равшан секин ўрнидан турди. — Лекин гап-сўз бўлмасин тагин, мама?

Пошша кампир анграйиб:

— Қанақа гап-сўз бўлади, болам? — деди. — Чўнтагингизга солиб қўяверинг.

— Яхши экан... — Равшан атай кулимсираб, соатни қўлига олди.

— Адангиз бўлганларида бундан каттароғиниям берардилар, — дея Пошша кампир кўзёшларини энги учига артди. — Бу соатни туғилган кунингизга ўзлари совға қилмоқчи эдилар. Яхши кунларда тақиб юринг, болам.

— Зўр эдилар папам... Шунинг ўзи энг катта совға. Раҳмат, мама.

Худди шу пайт ҳужрага Баҳромнинг хотини Назира кириб қолди. Равшаннинг қўлида ялтираб турган олтин соатни кўрдию:

— Нима у, ойижон? — деди. — Ву-уй, чиройилигини! Икки минг бордиро-ов?

— Э, арзимас матах, келинжон, — дея Пошша кампир эшик сари юрди. — Адангизнинг эски, уринган бир соатлари.

— Ҳа-а...

Келинининг чўзибгина «Ҳа-а» дегани боисини кампир сал кейинроқ билди.

Ҳаддан ташқари чарчаган эканми, Пошша кампир ўша кеча эртароқ уйқуга ётган эди. Туйқус ниманингдир қарсиллаганию кимнингдир чинқирганидан уйғониб кетди ва қоронғи тун қаърига қулоқ тутиб, эшитаетганларига ишониб-ишонмай, донг қотди.

— Уринг, ўлдилинг! — Келини жириллаб, Баҳромгинасини тун алламаҳалда бамисоли жодуга солиб ўртамоқда эди. — Тўйиб кетдим. Ортиқ чидаёлмайман!

— Учир-э! — деди Баҳром бўғилиб. — Учир, ноинсоф!

— Нимага учираман?! Учирмайман! Бу ҳовлида сочим супурги, қўлим косов бўлиб, учтагина боламдан бошқа нима орттирдим? Айтинг! Айтолмайсиз. Адангизнинг тани тупроққа қўшилмай туриб, аяжонингиз бор-будини арзанда куёвларию суюкли қизларига тарқатиб ётибди.

— Яхши қилибдилар! — деди Баҳром. — Ажаб қилибдилар.

Назира ув тортиб:

— Кетаман! — деди.

— Кет! — деди Баҳром тутақиб. — Кетиб ўл!

— Лекин билиб қўйинг! — деди келини йғигдан тўхтаб. —

Бу мол-давлат қаердан, қайси йўллар билан келганини тегишли жойларга айтмасам, отимни бошқа қўяман!

«Вой шарманда! — Бирдан Пошша кампир вужуди ловиллаб, кўрпага ўраниб олди. — Узингдан чиққан балога — қайга борсан даъвога? Вой юзсиз-эй!..»

Бир маҳал Пошша кампир димқиқиб, секин бошини кўрпадан чиқарди. Ҳаммаёқ жимжит, хона қоп-қоронғи зулмат ичида эди. Пошша кампир шиза синиқлари устида ётиб қолгандек, тун бўйи лоақал мизғиёлмай, тўзгин уй-хаёллар гирдобида тўлғаниб чиқди.

Эрталаб, ҳеч нарса бўлмагандек, Баҳром нонушта пайти гап орасида беозоргина қилиб, хотини ойисиникига отланганини айтди. Пошша кампир тунги галавдан беҳабардек, кўнгилчанлик билан розилик билдириб:

— Жуда яхши ўйлабсизлар — деди. — Келди-кетдидан келиним бояхши анча қақилиб қолди. Майли, бориб беш-тўрт кун ўйнаб келсин.

...Мана, ўн беш кундирки, ҳамон келинидан дарак йўқ. Қачон келишини номаълум.

Э-ҳа, бу ёғини ўйламаган экан-ку! Агар эртага келини кўринмаса, эл-юрт олдида маломатга қолмайдами?.. Эрдан чиққан билан, элдан чиқиб бўлмас, кечроқ одам юбориб, келинини олдиртириб келмаса... Албатта олдиртириб келиши керак!

Пошша кампирнинг тагин Баҳромга раҳми келди ва Фармондан дилида ранжиди; хўмрайишиб ўтирган оғаниларнинг бу қадар бир-бирига ётмехр бўлиб қолганидан пинҳона койиниб:

— Келинойинг дайдиб юргани йўқ, — деди кўрсроқ оҳангда. — Бугун келмаса, эртага азон билан маъракага етиб келади.

— Илойим келсинлар! — деди Фармон. — Нодираям келсинми?

— Фармонжон, болам, аданг кечган бўлсалар, сенинг гуноҳингдан кечганлар, нега мени бунчалик қийнайсан, жон болам!

— Узингизни қийнаманг, мама, — деди Диловар эланиб. — Бир чеккадан келиб, бир чеккадан кетар. Обкелаверсинлар...

— Дилий! — дея Барно уни жеркиди. — Эсингни еб қўйдингми?

Фармон бу гапларга парво қилмай, ҳамон онасига мўлтираб тикилган қўйи:

— Ойижон, ахир адам Дилийнинг ҳам гуноҳини кечганлари йўқ эди-ку! — деди овози қалтираб. — Кейин ҳаммасини унутиб юборган эдилар.

Диловар ялт этиб акасига қаради. Қарадио унинг нақадар аянчли аҳволга тушганини кўриб ачинди; ғазабни ичига ютди: қўлиб бораётган бечора хас-хашаккаям ёпишаркан; шу... аллазамонлар ўтиб кетган бир дилхираликни ўзига илинж билди-я?! Майли, зора нафи тегса!

— Ана, Дилий! — деб Барно маънодор қош учуриб қўйди. — Кўрдингми? Акажонинг сенга қандай меҳрибон-а!

Пошша кампир эса ўша — хотиротга айланган ўтмишни энди бутунлай миясидан ситиб чиқариб ташламоқчидек, аламноқ бош чайқади. Аммо унутиб бўлармиди?..

Уша бахти қаролиғ кунларда Диловарга, қайт бу йўлингдан, деб кўп айтишди, ҳатто ялиниб-ёлворилди ҳам. Сен бирор бир гадони танла, биз султон қилиб сафга қўшайлик, лекин хотин қўйган у бетайин расомдан кечасан, кечмасанг — ўлдираммиз!.. Аммо оиланинг кенжаси, хонадон эркатойи Диловар ўз сўзида туриб олди: «Майли, ўлдирангизлар — ўлдираверинглар...» Унинг саркашлиги ҳаммадан кўра кўпроқ ғурурбардор Фармоннинг жаҳлини кўзатиб юборди. Сен ҳали адамини тирикчадин гўрга тикмоқчимисан, деб роса калтаклади. Барибир, Диловар сўзидан қайтмади.

Ота у пайтларда олис бир вилоятда ишлар, ҳар ўн-ўн беш кунда меҳмондек келиб кетар эди. Бир гал келганида кизининг муҳаббат можароси ҳақида қаёқдандир хабар топиб, чанги-дуди осмонга ўрлади. Ғазабига чидаёлмай,

кўрагига мушт уриб: «Рақибларим эголмаган қаддимни энди қизим букадими?! — деб ўкирди. — Йў-ўқ! Қизинг хушторидан кечмаса, мен қизингдан кечаман. Узинг бир чорасини топ, қайтиб мен бу гапларни эшитмайин!..»

Кейин, Пошша кампир Диловарни ўқишга юбормай, уйга қамаб қўйди. Уззукун ёнида ўтириб, гоҳо авраб, гоҳо йиғлаб панд-насихатлар қилди. Аммо, Диловар кўлоқ солгиси ҳам келмади. Ахийир, кампир қизининг тақдирини ҳовлида эртаю кеч тиш қайраб юрган ўғли Фармоннинг ихтиёрига топшириб, аяма, бир нима бўлса — ўзим жавобини бераман, ишқилиб, отгинанг ўчгур жазманидан кечса — бўлгани, деди.

Орадан кунлар ўтди, ҳафталар ўтди.

Отаси яна намозгар чоғи булутдек бўлиб кириб келдию супа ўртасида тўхтаб, бетоқатлик билан Диловарни сўради. Емай-ичмай, озиб-тўзиб, аъзойи бадани моматалоқ бўлиб кетган эркатойини кўриб:

— Булар сени қийнаб қўйишбди-ку, она қизим! — деди.

— Нима, ҳалия қарорингдан қайтганинг йўқми?

Диловар чинқираб йиғлаганча тиз чўкиб:

— Адажон, ўзингиз ўлдиринг мени! — дея отасининг оёқларига бош урди. — Уз қўлингиз билан ўлдириб кетинг!

— Шу исноддан бизни ўзинг қутқарсанг бўлмайдимми, қизим?! Қўлингиздаги нима у?

— Хат, — деди Диловар кафтини очиб, — унинг хати. Уқиб кўринг, адажон?

— Унинг хати? Қандай қилиб сенинг қўлингга тушади?! Қизиқ... Бу ёққа бер-чи. Яхши, дуруст. Бор энди, гуноҳинг, уволинг менинг бўйнимда. Бор, қизим...

Кейин, Пошша кампир бир чойнак чой, битта пиёла кўтариб, секин шинамгина хужрага кириб борди. Чоли бошини чангаллаб ўтирган экан.

— Ҳм-м, сенми? — дея Тожи Давлат стол устидаги хатни ғаладонга солиб, қулфлаб қўйди. — Утирма. Ҳозир бориб, қизингга айт, майли, мен... розиман.

— Адаси, ахир...

— Гапни кўпайтирма! Лекин, кейин бу ҳовлида пашша-хўрда бўлиб юришмасин. Бор!

...Чолининг шамдек куйиб адо бўлгани рост. Рост! Баҳромгинаси тўғри айтади, раҳматли бекордан-бекорга эрта кетгани йўқ. Ҳали-вери яшарди-ю, лекин бу бедаво кўргиликларни, бу беадад хўрликларни номуси кўтаролмади — юрак-бағри эзилиб кетди. Ўзи... она эканки, ночор-ноилож чидаб келяпти.

Аммо, қизиқ, Фармони нега бу қадар жоҳил? Ҳатто шундай паллада меҳр-оқибатли синглицсигаям шафқат қилмади-я! Еки яккаланиш азоби, аламзадалиқлар шу кўйга солиб қўйдимикан?

— Фармон, болам, аданг Дилийнинг гуноҳидан кечган эдилар, — деди Пошша кампир сўзида ўйчан давом этиб. — Агар гуноҳидан кечмаганларида, тўй-томошасиз, худди сени қувиб чиқарганларидек, қувиб юборардилар.

Фармон бирдан кўзлари қонга тўлиб:

— Бўпти! — деди. — Нодира бу ҳовлига келмайди. Ҳеч қачон! Лекин, мен бир кўчор боқиб қўйибман, адам эсон-омон касалхонадан чиққан кунлари сўйиб, элга ош бераман, деб ният қилувдим. Бўлмади. — Фармон унсиз хўрсиниб, опаси, акиси ва синглицсига бир-бир қараб қўйди. — Эртага бу ердаги маърака узоғи билан чошгоҳгача тугайди. Кейин мен ижарахонамга жўра-жамоатимни тўплаб, чой-нон бераман. Туш пайтига. Борасизларми?

Пошша кампир гангиган бир сийда баш чайқади. Туйқус ранг-рўйи бўзариб кетган Баҳром:

— Йўқ! — деди қошларини қахрли чимириб. — Биз бормаймиз!

Фармон кўзларини ёш филтиллаб, Диловарга қадалиб тикилди: сен ҳам бормайсанми, Дилий?

— Мен бораман, — деди Диловар. — Биз борамиз.

— Ана, меҳрибон синглинг эри билан борақолсин, — деди Барно укасига зарда билан. — Биз бормаймиз! Лекин сен билиб қўй: адам, тобутиманиям кўтартирмайсизлар, деган эдилар. Мен ўшанда сенга айтолмаган эдим.

— Барно! — дея Пошша кампир бирдан ялинч аралаш таҳдидкор бир овозда қичқириб юборди ва ялт этиб Фармонга юзланган кўйи тасалли берди: — Кейин аданг гуноҳингдан кечган эдилар, ўғлим...

— Айтинг, буюм энди ҳадеб ҳаддидан ошмасин-да! —

деди Барно тагин онасининг гапини бўлиб. — Тавба! Тожи Давлатнинг ўғли ижарахонасида отасига ош берармиш...

— Бормайсизларми? А-а, бормайсизларми?

— Йўқ, ўғлим, — деди Пошша кампир яна бош чайқаб. — Мен боролмайман.

Фармон, отаси қайтабошдан қазо қилгандек, бирдан ўкраганча, уйдан отилиб чиқиб кетди...

Ҳамма бундан ҳам даҳшатлироқ ниманидир кутгандек, бир муддат жим қолди. Ва, ҳаял-замон ўтмай, ҳовлидаги гангур-гунгур овозлар ҳам тинди; тарақлаб дарвоза ёпилди.

Пошша кампир саросималаниб:

— Баҳром, бор, ўғлим, — дея эзгин жимликни бузди. —

Уканг бир қор-қолни бошлаб қўймасин.

— Керак эмас, — деди Барно лоқайдигина қўл силтаб. — Бормасин!

— Опа-а! — деди Диловар гинали оҳангда ёлвориб. — Опажон?!

— Сен жим ўтир!

Пошша кампир Барнога ҳасратли нигоҳ ташлаб, асабий пирпираётган лабларини қимтиди.

Баҳром хиёл фурсат каловланиб тургач, секин уйдан чиқди.

Пошша кампир дока рўмолининг учларига кўзларини артиб, ўрнидан туришга чоғланди.

Барно хонтахта қиррасига кўксини тираб:

— Қўйинг, ойижон, кўп сиқилаверманг, — деди. — Яхшиси, эрта отин аяга нима қўймоқчисиз, шуни айтинг. Мен тўрт метр қизил духоба обкелганман, шуни қўямизми — ё, ойижон!

Пошша кампир хаёли паришон алфозда фарзандларини муросага келтириш чораларини изламоқда эди, хомушлик билан:

— Билмасам, — дея кичкина баркашдаги қоп-қора шивирғони узум устига иккита юмшоққина нон қўйиб, баркашни қўлга олди ва аста жойидан кўзгалди. — Момонгдан бир хабар олай.

— Момоннинг ёнларида куёвингиз ўтирибди, — деди Диловар. — Мен боя момомни овқатлантирувдим, мам.

Пошша кампир индамади. Зинадан тушаётиб, ишком остидаги картда сабзи, пиёз тўғраб ўтирган ўн чоғли одамни кўрди. Кенг-мўл супада неваралари чопқиллаб, ўйнаб юришарди. Ҳовли этагидаги ошхона ёнида эса таниш ошпаз уч-тўрт йигит билан дошқозонларни ўрнатмоқда эди.

Пошша кампир эртага ҳовли оломонга бир тўлиб, кейин яна ҳувиллаб қолишини ўйлади. Юраги эзилиб кетди. Шундай кунда арзанда Назира келини бош-қош бўлиб катариде турмасал!.. Фармони кетди. Қайтиб келармикан? Келмасал!..

— Ойи, бизга яна қандай хизматлар бор?

Пошша кампир анграйиб, таванхона тарафга қаради: эшик олдида Барнонинг эри қўлларини қорни устида қовуштириб турарди.

Пошша кампир унга яқинлашиб овозини хиёл пасайтирди.

— Тешажон, болам, ҳалироқ машинангизда ғиз этиб келинникига бориб келсангиз? Баҳромингиз сезмасин лекин, жон болам.

— Майлигиз, — деди Теша негадир хушламайроқ. — Келмасачи?

— Келмаганига қўйманг, болам. Бу ҳовли-ҳарамига ўзи бекали қилсин. Мен гўримга орқалаб кетаримидим...

Кўнгли сал таскинлангандек бўлиб, Пошша кампир гулзор оралаган сўқмоқдан қайнонасининг хужраси томон бораркан, туйқус Нодираниям бегалва келтиришнинг чорасини топгандек, бирдан сунониб кетди: тонготар пайта... туш кўради. Тушида раҳматли чоли айтади: мен Нодираниям гуноҳидан кечган эдим-ку?! Нима учун уни уйга яқин йўлатмаяпсизлар? Тур, ойижониси, дейди чоли, бориб кенжа келинингни ўзинг опкел! Ана кейин... Барно билан Дилийни уйғотиб, бўзараётган тонг ёруғида бирга-бирга Нодирани бошлаб келадилар...

Пошша кампир бирдан... бу чоп-чоплар, бу даҳмаза маъракаларнинг бари — чолининг тирик юргани олдида кулгили, маънисиз бир ҳол эканини англади. Бояқши бу хонадоннинг устун бўлган экан... Энди ўзи устунлик хизматини зиммасига олиб, барча оғирлигу барча қийинчилиқни мардона кўтармай иложи йўқ. Муқаддас васиятини

узиб гуноҳи азимга ботса ҳамки, жигаргўшаларини ноқлаштириб қўяди. Кейин... майли.

Пошша кампир руҳиятида беором бир титроқни ҳис этиб, узра эшигини очдию беихтиёр тўхта қолди. Юзларини илим-тилим ажин қоплаган қайнонаси доқа чорсисининг чларини кифтларига елвагай ташлаган кўйи хонтахта даршисида муштдек кичрайиб ўтирарди; сертомир қоқсуяк ўлида бир чеккаси тишланган нақш олма, рўпарасида ёлнинг — Тожи Давлатнинг чорчўпга солинган ихчамгина урати; аллақайёқдан топиб келинган эски бир шамдонда ирагина липиллаб битта шам ёниб турар эди. Сочлари

Куюн

Сен кимга ақл ўргатмоқчисан, аблаҳ?! — Эргаш дабдурустан бўш шишани чангаллаб, Низомга ҳезланди. — Ҳозир бошингни уриб ёраман!.. Низом бирдан юраги санчиб, Эргашнинг қон тўлган кўзларига зохирий совуққонлик аралаш тикиларкан, хаёлидан беш йил аввал рўй берган бир воқеа лип этиб ўтди.

Ақбар иргиб ўрнидан турди. Эргашнинг қўлидан шишани юлқиб, боғ тўрига ирғитди, сўнг шартта ишқомдаги мурғак барглардан узиб, оғзига солди-да:

— Жим ўтирмасаларингиз, иккаловингизиям уриб, дабдалангизни чиқараман! — дея ғарчиллатиб чайнай бошлади. — Можаронгни йиғиштир, Эргаш! Биласан-ку, мен тоғ боласиман: жаҳлим чиқса, ҳеч кимни аямайман.

— Мен ҳам тоғ боласиман! — деди Эргаш кўкрагига муштлаб. — Нодон деганини эшитиб жим ўтиролмаймам!

«Ғарни ғар деса, йиғлармиш! — Низом титроқини аранг босиб, кўкси куйишгудек чуқур хўрсинди. Ақбарнинг ғўлабирдай буй-басига кўз қирини ташлаб, бир уришда қулатиш мумкинлигини чамалади, муштумини қисди. — Лекин... энди кеч! — деб ўйлади тишини тишига босиб. — Яққаланиб қоламан!..»

— Нимага у мени ҳақорат қилади? — Эргаш баттар дарғазаб силтаниб, гандираклаб кетди. — Унинг ўша тилла тишларини қоқиб оламан!..

Низомнинг пароканда, беором хаёлида яна илгариги воқеа жонланди.

...Ушанда Янги йил кечаси эди! Ҳаммаёқ жимжит. Низом мўйна телпагини бостириб, ғарч-ғурч қор босганча, сирпанчиқ, кимсасиз катта йўлни кесиб ўтаётган эди. «Чекишдан топилмайдими?», деган хирқироқ овоз қулоғига чалинди, бошини кўтарди; йўлкада бўйчан, аммо озгин-озгин уч йигит турарди. Низом сархуш эди, кўнглидан шумлик кечмади, хотиржам уларга яқинлашиб, йигитларнинг ҳам хийла отиб олишганини сезди, лекин барибир, бепарво, киссасидан «ВТ» кутисини чиқариб, марҳамат, деди. Бўйнига гитара осиб олган новчароғи сигаретага биринчи бўлиб қўл узатди. Кейин, Низом кутини ўнг томонда қўнишиб турган қоқчакаклисига тутди. Чап ёнига ўгириляётганида... эзгиланиб пуфланган тамаки кипиги ногоҳ кўзларига чўғдек санчилиб, мижжаларини чирт юмдию бошини кескин орқага олди. Шунинг баробарида жағи остидан кучли зарб еди...

Бир маҳал, суяклари қақшаб, боши зирқираган кўйи қоматини тиклади, оғзида қон таъмини туйди, қайт қилгиси келаётганини сезди. Юзлари, пешонасига қайноқ тер кўпчиди. Салдан сўнг реза терлари қотиб, эти жунжикди. Қўлига, юзларига қор суртди, хиёл хушёр тортди. Аста ўрнидан кўзгалди, лўқ-лўқ оғриётган бошини ушлаб кўрди: телпаги йўқ; атрофга беҳол аланглади — назарига чалинмади...

Кейин, секин жилиб, овлоқ кўча томон бурилди, бир оз юриб, Фарруҳнинг ижарахонасига етди, бирдам нафасини ростлагач, қийшайган дарвозадан торгина ҳовлига кирди. Ичкаридан хандон-хушдон овозлар билан бирга магнитофондан кекса бир хонанданинг шикаста, дардкаш оҳангдаги дилгиргина кўшиғи таралмоқда эди. Рутубат аралаш, пиёз, ароқ... ҳиди аңқиётган нимқоронги даҳлизда пальтосини ечиб, қуюқ тамаки тутуни кезаётган чоғроқ хонага ўтди.

мажнунона тўзғиган куёви Равшан эса илҳоми мавж уриб, тўрттахтага тортилган оппоқ матога қайномосининг расмини чизмоқда эди.

— Бўлди! — Момо дик этиб ўрнидан турди-да, ғарчиллатиб олмани тишлаб, илдам эшик сари юрди. — Келинжон, мен Тожингизни топиб келай...

Пошша кампир қўлидаги боркашни чаққон хонтахта устига қўяркан, изиллаб йиғлаган кўйи қайнонасини бағрига босди.

Қайнона-келинини жимгина кузатиб турган Равшан беихтиёр хаёлга толди.

— О-о, келдингни, жўражон?! — Ширакайф Шариф калла Низомни қучоқлаб, сочларини баттар тўзғитди. — Анзират рўйхушлик бермадимми дейман, узоқ кетдинг-ку? Анзират палов дамлаб, булар билан бирга Янги йилни байрам қилган, сўнг беҳаловатланавергач, ижарахоналари яқин бўлгани боис Низом элтиб қўйиш учун кетган эди. Қайтиб келаётганида эса...

— Келмасам бўларкан, — дея Низом пиёлага тўлдириб ароқ қуйди-да, гуппа кўтарди. — Онасини эмсин, ўлиб кетишимга сал қолди.

— Йи-я! — Қўққис анграйиб, Тўрақулнинг кўзлари бежоланди. — Оғзингни калиш қилиб қўйишибди-ку?! Фарруҳ унга синчков тикилиб, негадир:

— Йиқилдингни? — деб сўради.

Низом кутилмаган кўнгилисизлик тафсилотини истамайгина хангама қилиб бергач:

— Ўлгудек гўлман-да! — деди койиниб. — Индамай ўтиб кетаверсам бўлмасмиди?

Шу пайт жимжит кўчада асабий чертилган гитара торлари телбавор ингради, орадан лаҳза ўтар-ўтмас, унга мастона қийқириқ уланди.

— Ҳойнаҳой ўшалар бўлса керак! — деди Низом тек қотиб. — Кўнглим сезяпти.

— Қаёқдан биласан? — дея Тўрақул жимликни бузди. — Балки улар эмасдир.

Шариф калла чаққон дераза ёнига бориб, ойнага пешонасини тиради:

— Ушалар бўлиши керак! — деди дарров ортига ўгирилиб. — Иккитасини кўриб қолдим. Юринглар, чиқамиз!

— Шошманглар! — дея Фарруҳ Низомга юзланиб, қатъий таъкидлади. — Чиндан ҳам ўшалар бўлса, жанжални ўзинг бошлаб берасан... Қолганини биз давом эттирамиз. Кетдик!

Шариф калла билан Фарруҳ уйдан изма-из отилиб чиқди.

Низом дарвоза нишаблигидан пастга энаётиб, олдинда илдам бораётган Тўрақулга шипшиди:

— Шулар!

Фарруҳ билан Шариф калла аллақачон саёқ йигитларнинг олдига ўтиб олган эди.

— Калла, шулар экан! — дея Тўрақул орқадан қичқирди.

Шариф шарт ўгирилиб, ҳалигиларни тўхтатди, нимадир деди.

Дафъатан йигитлар довдираб талмовсирашди, сўнг ура қочишга чоғланишди, аммо бунинг имкони йўқлигини аңглаб, чор-ночор ғўж бўлиб олишди.

Низом етиб бориб, гитаралининг рўпарасида тўхтади-да:

— Мен сенга нима ёмонлик қилдим? — деб сўради. — Нега мени урдиларинг? Нима учун телпагимни олиб қочдинг, а?

Йигит кўрқувдан таҳликали жавдираб, телпак ўзиники эканини айтди.

— Агар сенга шу керак бўлса, олақолгин, — дея телпакни ечиб узатди. — Лекин биз сени кўрганимиз йўқ.

Низом телпакни қўлида осилтириб:

— Анави ерда урдиларинг-ку! — деди. — Ахир, мен...

— Об-бо, ўт бу ёққа! Эр йигитга ўлим бор-у, хўрлик йўқ! — Шариф тирсаги билан Низомни суриб ташладию қарчиғайдек отилиб, саёқнинг қўлидан гитарани тортиб олди ва зарб билан симёғочга урди...

Низом ўшандан кейин ночор-ноилож тиш қўйдирган эди. Аммо тиш қўйдиргунига довур тагин кўп можаролар бўлиб ўтган эди.

Акбар сўкиб-саннаб, тагин Эргашни даврага қўшди. Кайфи ошиб қолган Музаффар димоғини шилқиллатиб: — Менга қуйинг! — дея Дониёрнинг тиззасига шап этказиб урди. — Мен куйиб кетганимдан ичаман, аламларимни унутиш учун ичаман! — Музаффар тишларини ғижирлатиб, Эргашга қадалиб тикилди. — Сиз менга отамни — шоир Фолиб Давронни ҳозир эслатмаслигингиз керак эди. Фолиб Даврон тириклигидаям рўшнолик кўрмаган... Низом сизга тўғри айтди, сиз бўлсангиз... Куйинг, Дониёр, кўпроқ қуйинг!..

Ўтган куни муҳокамада Музаффарнинг кандидатлик диссертацияси ҳимояга нолойиқ топилган эди.

Боя — гул тулларининг тагини юмшатиб, боғга сув қуйиб бўлиб, кетиш олдидан «базми жамшид»га ўтирганларида, иттифоқо, диссертациялар хусусида гап очилиб қолганида: «Хатто раҳматли отангизни юз-хотир қилишмади-я! — деди Эргаш гўё Музаффарга ачиниб. — Бечора Фолиб Даврон дунёдан обрў-эътиборсиз ўтди-кетди...»

Музаффар хийла сархушланиб қолган эди, бехос: — О-о отагинам! — дея хўнграб юборди.

Сал нарироқдаги шийпончада номлари илмий ходимларнинг рўйхатларида тиркалиб юргувчи қиз-жувонлар ҳиринглашиб, узумхўрлик қилишмоқда эди. Улар ялт этиб бу ёққа қарашди.

— Эй, нодон экансиз-ку! — Низом ихтиёрсиз равишда Эргашни койиди. — Нима қиласиз, ҳадеб отасини эслатаверишиб?!

Шундан жазаваси кўзиб кетган Эргаш бўш шишани чангаллаб, гувраниб ўрнидан турган эди.

Фолиб Давроннинг иззатсиз ўтгани ҳақиқатга яқинроқ, аммо Эргашнинг нодонлиги айти ҳақиқатнинг ўзгинаси. Бироқ, тил уни эшитган дакки-дашноми унинг жазавага тушишига шунчаки бир баҳона эди, холос. Аслида, бунинг замирида туганмас хусумат яширингани Низомга ойдек равшан: яқинда академия журналида Москвадаги докторантурада таҳсил олаётган Шариф калланинг мақоласи эълон қилинган, унда ёш олимлар ва аспирантларнинг институт илмий тўпламида чоп этилган қатор мақолалари таҳлил этилган бўлиб, «Эргаш Эшхўжаев илмий жихатдан саёз ва мантиқсиз мақолаларнинг типик намунасини яратиб қўйди», деган аччиқ бир кесатиқли жумла ҳам бор эди. Низом эса мазкур журналнинг илмий котиби!.. Мана энди, ниҳоят мавриди келиб, Эргаш Эшхўжаев гўё ушбу мақолани уюштирган Низомдан бошлаб ўч олмоқчи...

— Тоғлиқларнинг қадаҳи: ёш ўлмайлик, бало кўрмайлик! — деди Акбар пиёласини уриштириб. — Шунинг учун оламин, жўралар!

— Йўқ, шошманлар! — деди Дониёр. — Аҳиллик... аҳиллик учун!..

Низом ичмаётганига, бемаврид совуққонлик қилганига афсус чекиб, пиёласидаги баржом сувини сепиб юборди: ё тавба, шунча ҳақоратга индамай чидади-я?!

Тагин... ойлар, йиллар ўтгани сайин тобора равшанлашаётган олис хотирот фикру ёдини банд этди. Назарида, ўша — машўм можаро билан манави калтафаҳмнинг даҳанаки жанги ўртасида қандайдир кўз илғамас бир ўхшашлик бордек туюлмоқда эди.

«Ё тавба! Мен бу ифлоснинг ҳақоратлариға нима учун чидадим? Сабил жоним шунчалик ширинми-а?! — Туйқус Низомнинг қулоқлари остида Шариф калланинг ўшандаги шайтоний қаҳқаҳа аралаш тажанг овози жаранглаб кетди. — Эр йигитга ўлим бор-у, хўрлик йўқ!..»

Низом ўшандан кейин умуман ичмай қўйган эди, шу дам бирдан ичгиси келиб кетди. Уртадан шишани олиб, пиёласини тўлдирди.

— И-и, нима қилясиз, Низомжон? — Дониёр шоша-пиша пиёлага қўл чўзди. — Рулдасиз-ку, ахир?!

— Ишингиз бўлмасин! — Низом унга беихтиёр хўмрайиб қаради-да, бир кўтаришда ароқни ютиб юборди. Сўнг газак қилмай, пиёлани тўнкариб, совуқ важоҳатда Эргашга юзланди. — Сен нега тўғри гап учун бунча жириллайверасан?

Эргаш ҳам бўзариб:

— Нима демоқчисан, мудардонгни айт! — деди.

— Қўйинглар энди, — дея Музаффар чайқалиб, беҳало-ват қимирлаб қўйди. — Бирпас ўтирайлик.

Низом пиёлани ҳовучида чангаллаб, Эргашнинг пешона-сидан урушни мўлжаллади.

— Яна қайтариб айтаман: сен нодонсан! Сен ифлоссан! — деди, лекин негадир урмади.

Кўзлари қонга тўлиб, Эргаш иргиб ўрнидан турди.

— Ҳозир кекирдагингни узаман! — дея гандираклаб, ён-верига қаранди. — Улдираман!..

Акбар шартта унинг йўлини тўсиб, елкаси оша яна Низомга ўдағайлади:

— Энди жим бўлинг лекин!.. Жаҳлимни чиқарма-эй, Эргаш!

— Чиқ бу ёққа, аблаҳ! — Эргаш ўзидан Акбарни четлатишга уриниб, кескин юлқинди. — Чиқ, ташашамиз! Низом бирдан сапчиб, оёққа қалқди.

Дониёр жаҳл билан унинг қўлидан тортиб:

— Эсингизни еб қўйдингизми, Низом?! — деди. — Узингизни босинг-э!

Низом шийпончадан ҳамон шу томонга бақрайишиб турган қизларни кўрди, бирдан шаҳди сўниб:

— Ҳозир мастсан, — деди Эргашга ва овози аянчли титраб, ўзидан ижирғанди. — Яхшиликча жўна бу ердан!.. Сен ифлос билан эртага гаплашаман.

— Ҳақорат қилма, деяпман! — Афти буришиб, Эргаш тиш қайради, сўнг Акбарга эланди. — Илтимос, мени қўйворинг, Акбар ака..

Дониёр елкасидан босиб, Низомни жойига ўтирғизди. Акбар эркалагандек койиб, Эргашни нари судради.

Улар кўздан узоқлашди.

— Нима қиласиз, Низом, ўшанга тенг бўлиб? — деди Дониёр кўнгилчан оҳангда. — Кўрмаяписизми, у тап-тайёр ҳўкиз-ку!

Низом ҳамон ўзидан ижирғанмоқда эди, унинг алланечук сохта жонкуярлигиға эътибор бермади, ҳатто қиё боқмади ҳам.

Акбар яқинлашиб, жойига чўкаркан:

— Жўнатвордим-э, онасини эмсин! — деди чўнтагини тимирскилаган кўйи. — Оламинизми яна?

— Оламиниз! — деди Музаффар кафтига тираниб. — Очинг-чи!

Низом бирдан ёлғизлигини ҳис этди, бетоқатланиб ўрнидан тураркан:

— Мен энди кетаман, — дея киссасидан битта беш сўмлик чиқариб ташлади. — Утирсангизлар, ўзларингиз ўтираверинглар. Менга бўлди.

— Майли, биз ҳам кетамиз, — деди Акбар илжайиб. — Лекин, сиз бирпас шошилмай туринг, анави махлуқ сал нарироққа даф бўлсин.

Низом унга нафратомуз чимирилиб қўл силтади, туйқус мияси ғувиллаб, бир лаҳза кўзи тинди. Тезроқ қаёқларгадир кетишни ўйлади. Ногоҳ Зиёда билан кинога бормоқчи бўлгани ёдига тушди, ботаётган қуёшнинг алвон нурларига чулганган узоқдаги оқиш деворга паришон тикиларкан, негадир бугун учрашувга бормасликини кўнглидан ўтказди. Сўнг институтнинг энг катта бўлимида кичик ходим бўлиб ишловчи Зайнаб, соясини судраган кўйи, кулимсираб келаётганини кўриб, пешонаси тиришди: у эридан ажралган, Низомга мойилроқдек эди.

— Низомжон ака, шаҳарга тушасизми? — деб сўради Зайнаб уч-тўрт қадам нарида тўхтаб. — Бизларниям обкети-инг?

Акбар ялтоқланиб, уни «дастурхон»га таклиф этди. У эса гўё эшитмагандек, тарво қилмади.

— Йўқ, шаҳарга тушмайман. — Низом жўрттага чайқалиб, нохуш тўнғиллади. — Хотиним уйда қутиб ётибди.

Шаҳло кўзларида совуқ бир аламли учқун ялт этиб, Зайнаб кескин ортига бурилди.

— Шошманг, Зайнаб! — дея Музаффар жойидан оғир кўзғалди. — Машинада бир кишилик жой бор...

Зайнаб тўхтамай, қаққон одимлаб кетди.

Дониёр ноннинг қолган-қутганини газетага ўраб, стол ғаладонига солди; пақир, гулқайчи, кетмонларни ишқом чеккасидаги тахта қутига жойлаб, қоққонини ёпди.

Низом дарахтларнинг қуюқ соясида турган «Жигули»сининг эшикларини очиб қўйиб, моторни ёқди.

Акбар олдинги ўриндиққа ўтириб, йигитларни шоширди, сўнг:

— Боя босиқлик қилганингиз яхши бўлди, Низом, — деди хушомадкорона гап бошлаб. — Мен сизни бошқача тасаввур этиб юрардим... Онасини эмсин, у кўрсавод билан эртага яккама-якка гаплашиб қўймасангиз, кейин жирллаб юради.

Ноумид — шайтон, Низом — илмий журналнинг котиби!.. Акбар эса институтнинг оддий ходими.

— Гаплашаман, хотирингиз жам бўлсин! — деди Низом қисқагина қилиб.

Унинг гап оҳангидаги кўрслик, Акбарнинг дамини ичига тушириб юборди.

Ниҳоят, Музаффар орқа ўриндиққа ўрнашиб, эшикни қарсиллатиб беклагач:

— Хайданг! — деди. — Кетдик.

Низом аста машинани жилдирди. Тераклари бетиним шовуллаётган хиёбондан ўтиб, тор, тупроқ кўчага кирди-лар. Қизлар, дала оралаган сўқмоқдан қатор тизилишганча, секин кетиб боришарди.

— Низомжон, сиз у билан бирор марта ёжиллашганми-дингиз? — деди Дониёр ўсмоқчилаб. — Мен сира тушунолмай қолдим, нимага бунча жиизакилик қилди у?

— Журналда чиққан ҳалиги мақоладан, домласига айтиб, номини олдириб ташлатмоқчи бўлганида, мен кўнмаган эдим.

— Э-э! — дея Акбар ортига ўгирилди. — Биз чидадик-ку, а, Дониёр?

— Улмаган бизнинг жонимиз...

— Бу ерда бошқа сабаб бўлса керак, — деди Музаффар сўхбатга аралашиб.

— Сабаб?.. Йўқ бошқа сабаби!

Низом ҳамон дилғаш, ҳамон хаёли паришон эди, билмай қолиб, беихтиёр серқатнов йўлга муволишдан суқилиб кирди. Ва бирдан ҳатосини англаб, машинани таққа тўхтатди. Икки ёқдан ўқдек елиб келаётган машиналар бир-бирига урилиб кетаёзди.

— Сиз нима қиялсиз, оғайним?! Узингизни қўлга олинг. Фалокат оёқ остида-я! — Ранг-қути сурпдек оқарган Акбар чуқур уҳ тортиб, эшикни очди. — Йўқ, шошманг, бунақаси менга тўғри келмайди. Мен тушаман...

Тиззалари қалтираб, Низом машинани орқага юргизди: — Сизлар ҳам тушинглар, — деди Дониёрга юзланиб. — Мен жуда... Ҳозир ҳушим ўзимда эмас.

— Мен ҳамми, Низом? — деди Музаффар. — Олиб кетмайсизми?

— Ҳа, — деди Низом юзларига хиёл қон югуриб. — Кўйинг, уволларингизга қолиб ўтирмайин. Тушинглар...

«Кўрқув — чегара, чегаранинг нарғи — озодлик, бу тарафи — аросат! — Низом энди катта йўл чеккасида машинани секин ҳайдаб бораркан, Дониёр билан Музаффарни тушириб қолдирганига ўкинди, тагин уларни қайтармоқчи бўлди, аммо энди хаёлларини кизганди. — Мен ўша ифлосдан қ ў р қ д и м! — деб ўйлади кейин. — Қачонгача кўрқиб, аросатда яшаш мумкин, қачонгача?! — Туйқус аламзада юраги қаърида чўзилиб ётган бошқа бир ўжар... Н и з о м сассиз-садосиз таскин берди: — Сен бари бир устун чиқдинг. Куч — ҳўкизда ҳам, зшакда ҳам... бор. — Аслида бунга ором бермаётган; беором ўртаётган ана шу — юраги қаъридаги ўша Н и з о м эди. — Йў, ўч олишим керак! — дея қатъий аҳд этди бу Низом. — Уч оламан! Уч оламан!..»

Анзират эшикни очиб, йўл бўшатаркан, унинг хомуш, оқу қораси қоришиб кетгандек, киртайган кўзларига синчков тикилиб:

— Биров хафа қилдим, отажониси? — деди дафъатан безовталаниб. — Ё яна бошингиз оғридимми-а?

— Биз олим бўлишимиз мумкин, лекин одам бўлолмай-миз! — деди Низом пинҳона надомат билан шанғиллаб. — Бўлолмаймиз!..

— Иби-и, ичиб қўйибсиз-ку?! — дея Анзират ҳасрат билан бош чайқади. — Бу кеча энди ухлаёлмай, қийналиб чиқасиз. Айтинг, қайси уйинг куйгур сизни хафа қилди?

— Ҳеч ким! — деди Низом хотинининг кифтини силаб. — Биров бизни хафа қилади, биз бировни... Ёқадими?

— Ёқмайди! — деди Анзират аламнок, бўғиқ овозда. — Сиз ичасиз, дарду азобини мен тортаман. Нима учун ичасиз-а? Қизилқумда сурув-сурув қўйларингиз ўтлаб юрибдимми ёки юртингизда данғиллама иморат солиб қўйганингиз учунми? Нима учун ичасиз!?

Аччиқ хўрсиниқ бўғзига санчилиб, Низом хотинига маҳ-зун термилган кўйи:

— Сен айтган нарсаларнинг биттасиям йўқлиги учун! — деди, сўнг гўё хандон-хушон кўшиб қўйди. — Биз — дунёга, дунё бизга омонат, охир-оқибат — яқун битта! Бўйинингни қисиб, фақиргина яшасанг, кўпроқ умр кўрасан.

— Кечдим шунақа умрдан! — Анзиратнинг лаблари, юз пайлари асабий титраб кетди. — Топганим тутганимга етмайди. Умрим изингизда саргардонлик билан ўтапти. Биламан, ҳали ўлигимиям...

Низом йўғлаётгандек кулимсираб:

— Сен билан биз ўлгунгача жасадни куйдириш расм бўлмасмикан? — деди. — Баҳонада дўзах азобидан ҳам қутулардик.

Анзират шоша-пиша ёқасини ушлади.

— Утинг, бемаза бўлманг кўп. Қўйингизни ювинг.

— Алпомиш қани!

— Ошхонада, овқатланяпти.

Уйлар икки хоналик бўлгани боис тангу тор ошхонадан емакхона ўрнида ҳам фойдаланар эдилар.

Низом тасмадек ингичка, тор даҳлиздан ўтиб, ошхона бўсағасига етди. Кўзлари катта-катта, юзлари дўмбоққина Алпомиш хонтахта қаршисига тиз чўкиб, ширгуруч емоқда эди.

— Ашалом, ота. — У катта темир қошиғини ялаб, одатдагидек арз қилишга тушди. — Яна онам уйишдила, ота.

— Онанг ҳали қараб турсин! — дея пўписа қилди Низом. — Овқатимнинг гўшти қани деб ҳархаша қилавериб жонимга тегди.

— Бўлди, онажониси, бўлди! — дея Низом бурилиб, ҳаммомчага кириб кетди. — Эртасига ҳаммасини оламан, ҳаммаси бўлади...

«Яхшиямки «эрта» бор. — У қўлини юваётиб, қувурга жилдираб оқаётган оқавага тикилган кўйи беихтиёр хаёлга толди. — Балки, менинг кўрқоқлигиму... аросатда юри-шишга турмуш тарзим ҳам сабабдир. Уф-ф!..»

Низом хушлар-хушламас овқатланганидан сўнг, ётоқ бўлмага кирди. Ҳануз кўнгли ғаш эди. Зейда билан учрашмаганига афсусланиб, тагин беоромлана бошлади. — Валаспидча олиб бейинг, ота? — Велосипед минган Бўри ҳақида кино кўраётган Алпомиш югуриб келиб, Низомнинг қўлига ёпишди. — Уйда миниб юяман, ҳайми?

— Майли, ўғлим, — деди Низом унинг сочларини тўзитиб. — Американиям олиб берайми?

— Ҳа! — деди Алпомиш зорланиб. — Олиб бейинг, ота-а!..

Шу пайт Анзират чойнак билан пиёла олиб кирди, каравот остига қўяётиб:

— Бугун ўқув-ёзувингиз йўқми? — деб сўради. — Ишламайсизми?

— Нима эди?

— Болаларнинг иншосини келтирганман. Столингизда ўтириб, текширмоқчи эдим.

— Бемалол, — деди Низом кўксини сийпалаб. — Текширавер. Менинг юрагим яна санчяпти.

— Кўпроқ ичинг, — дея Анзират куйинчаклик билан кесатди. — Бош оғригингиз ҳам қолиб кетади.

— Борми, обкел?..

Анзират хафагазак чимирилиб, чиқиб кетди.

Алпомиш кино кўраётиб, ухлаб қолди; кейин, кўкрак эмаётгандек, ширингина тамшаниб, қиқирлаб кулди.

Низом ўғлини ечинтириб, каравотга ётқизаркан, дўмбоқ-қина юзларидан ўпиб қўйди, сўнг телевизорни ўчириб, ўзи ҳам тўшакка чўзилди.

Нимқоронғи, жимжит хонага даҳлиздан заъфарон нур тушиб турар эди.

Низом кўзини юмиши билан яна кўнгли айниб, лўқилла-ётган бош оғриғи зўрайди, энсасини каравот тахтасига

тираб, кўзини очди: оппоқ, силлиқ шифт кулранглиниб кўринмоқда эди, киприк қоқмай тикилиб ётди; нимқоронғи бўшлиқда шарпадек бир сиймо, назарида, аразли кулимсираб кўринди: 3 и ё д а!..

Янги йил байрамидаги можародан кейин, баҳорда Анзиратнинг кўзи ёриган, ТошМИнинг туғруқхонасида ётар, ўша кунини пешин маҳали Низом уларни олиб чиқиш учун шошилинч — шпаллар устидан елиб-югуриб бораётган эди. ТошМИнинг орқа тарафидаги бузилган деворга яқинлашаркан, темирийул устида тўпланиб турган йигирма чоғли одамни кўриб, беихтиёр яқинлашдию юраги эзилиб кетди: барзангидек-барзангидек тўрт-беш эркакни роса калтаклашган, бургутбурунлисининг лунжи ўпирилиб тушган, жаф суяги кўриниб турар, отюз, қоқчакаклисининг кўзлари моматалоқланган, яна бирисининг қўл, этлари титилиб, мажақланган панжалари орасидан сизиб қон томар... эди.

«Бургутбурун» лахта қон тупуриб, атрофга бежо аланглаган кўйи:

— Улар қаёққа ғойиб бўлишди-я? — деди.

Худди ана шу пайтда серажин, офтобда қолиб тиришган олқинди совундек юзли бир кампирча Низомни кўрсатиб: — Анави катак кўйлакли йигитдан сўрагин, — деди. — Буюм ўшалар билан бирга эди чоғимда.

— Ме-мен... — дея Низом довдираб-дудуқланиб, орқага тисарилди. — Эсинг борми сен кампирнинг?! Ту-туғруқхона...

Бирдан ярим майиб-мажруҳ барзангилар жон аччиғида ёпирилишди...

«Ҳар қандай тасодифнинг иккинчи кутби — заруратдир!» Фалсафанинг олтин қонуни бу.

Низом дазмолланган катак кўйлагини кийиб, аини ўша дақиқаларда ўша ердан ўтиши керак эди — ўтди! Тасодифан аламзада барзангиларга йўлиқди. Ва худди шу каби тасодиф шарофати билан омон қолди: дарсдан қайтаётган ҳамшаҳар, боз ўстига бир кўчада ижарада яшовчи қизлар — Тамара билан Зиёда Низомни кўриб қолган, кейин, талаба йигитлар ёрдамида ТошМИга элтишган, кейин Низом гоҳ хушига келиб, гоҳ хушидан кетиб ётганида, алаҳлаб, хотини ва ўғилчасини туғруқхонадан олиб чиқиш учун бораётганини англатгач, Тамара саросар Анзиратнинг ёнига югурган, Зиёда эса бунинг қошида қолган...

Бироқ, ҳамшаҳар қизларнинг ҳамшаҳар йигитга меҳрибонлиги тасодифий эмас эди!

Низом касалхонада икки ҳафтадан кўпроқ ётди.

Нимёруғ хонага ланг очиқ деразадан беором шовуллатган акас дарахти гулларининг ҳиди гуркираб кириб, ачимсиқ дори-дармон исини қувиб чиқаради; одамнинг баҳри дили яйрайди. Урта йўлакнинг нариги бетидаги каравотда дарахтдан йиқилиб, қовурғасини синдирган йигитча уйқусида аҳён-аҳён инграб кўяди. Бир маҳал, осойишта тун бағрини тилиб, бедор бойқуш қиювқиюлаганча шувиллаб учиб ўтди.

Зиёда паршон алфоз ўрнидан турди, оҳиста юриб, деразага яқинлашди, рафчага тирсақларини тираб, хиёл фурсат бепоеён қоронғиликка жимгина тикилиб турди, сўнг секин келиб, курсига ўтираркан:

— Ҳаво шунақаям майин, шунақаям яхшики! — деди хушнуд жилмайган кўйи. — Низом ака, сиздан бир нарса сўрасам майлими?

— Бемалол. Билсам, жавоб бераман.

— Сиз олим одамсиз, айтинг-чи, муҳаббат нима ўзи?

Бирдан Низомнинг жисму жонини сеҳрли ҳаяжон чирмаб олди, қизнинг чакноқ қорачиқларига ҳасратли бир ўйчанлик билан термилиб:

— Сизларнинг тиббиёт тилида қандай таърифланишини билмайман... — деди овози титраброқ, — Лекин менинг англашимча, муҳаббат — илоҳий неъмат.

Камондек қошлари чимирилиб, Зиёда навозишли бош чайқади: «Тушунмадим. Тушунтириброқ гапиринг!»

— Агар янаям соддароқ қилиб айтсам, муҳаббат — армон, унга эришиб бўлмайди, эришган захотингиз ўзининг илоҳийлигини йўқотади.

— Йў-ўқ, нега? Сиз... сиз Анзират опамлани яхши кўрмайсизми, ахир?!

— Анзират опангизни қачонлардир жонимдан ҳам ортиқ яхши кўрганман... Ошиқ-маъшуқ бўлиб юрган пайтларимиз бўлган. Энди ўғлимни шундай яхши кўраман. Менинг муҳаббатим парчаланиб-парчаланиб ўғил-қизларимга кўчади. Анзират опангиз эса бамисоли менинг қўлим ёки оёғимга айланиб қолади.

— Гапларингиз жудаям ғалати-эй, Низом ака! Одам кўрқиб кетади. Гапирманг!

— Э-э, қанақасиз ўзи, Зиёда!.. Очигини айтсам, мана, сиз — менинг армонимсиз. Мен сизга ҳеч қачон эришолмайман, ҳеч қачон!

Зиёда, илкис вужуди қалқиб:

— Вой, нега-а?! — деб юборди. — Аиниманг, Низом ака... Майли, мен борай. Касаллардан хабар олишим керак,

эртага ҳали имтиҳон ҳам бор.

— Кетманг, яна бирпас ўтиринг, Зиёда?

— Сиз чегарани бузаяпсиз-да!..

Низом кўксини ғижимлаб, чуқур-чуқур нафас олди. Ўғли ёнида пишиллаб ухлаб ётар, ҳамон кўшни хонадан дафтар варақларининг ўқтин-ўқтин шитирлагани эшитилиб турар эди.

...Гавжум ресторан ранг-баранг чироқлар ёғдусидан хаёлий нурга чулганган. Сочлари мавж урган қизлар, жувонлар камалак тусда товланиб, телбавор таралаётган куй оҳангига мос, аъзои баданларини селкилатганча, мажнунсифат йигитларнинг жунунини кўзитиб, рақс тушишади.

— Юринг, биз ҳам танца тушамиз, Низом ака!

— Йўқ. Биласиз-ку, мен уяламан, Зиёдажон.

— Анави... телба оломонданми? Мен уялмай, сизни таклиф қиялман-ку?!

— Сизникиям ўткинчи жазава. Барибир уяласиз.

Зиёда сассизгина хўрсинди, майин мўй босган устки лаблари титраб, қадаҳидаги шампаданан хўплади.

— Бугун эрталаб Тамарадан хат олдим: туғилган куним билан табриклабди, сизга салом айтибди. «Сенга ҳавасим келади, сен эркин қушсан, ҳадемай олима бўласан», деб ёзибди. Билмайдиким, мен унга ҳавас қиламан... Ҳозир уч боласи бор, эри ўзига ўхшаган дўхтир. Мен бечора эса... — Кўзларида ёш филтиллаб, аста ютинди у. — Ҳаммасига сиз айбдорсиз, Низом ака. Йўқ, ўзим!.. Сизни йўлиқтирмаганимда, падарига лаънат шу олимлигини, домлаларимнинг зору таваллосига қарамай, жўнаворган бўлардим. Энди фақат сизга эртаю кеч мартаба тилайман.

— Мен ҳеч қачон амалдор бўлмайман, — деди Низом жиддият ва таажуб билан. — Амалдорлигимдан сизга нима фойда, Зиёда?

— Сизга котибалик қилардим...

«Ў-ў, сен менга шу қадар содиқмисан-а?! — Аччиқ бир хўрсиниқ Низомнинг кўксини шилиб ўтди, кўзлари ачишди.

— Мен... Мен сенга нолойиқман, Зиёда!..»

— Сиз жудаям яхшисиз, Зиёда! — Яна юраги жизиллаб, Низом унинг чўғдек қўлини сиқди. — Ёмон бўлганингизда, аллақачон ҳаммасига эришар эдингиз.

Зиёда бир оз жим қолди, сўнг қадаҳини нари суриб:

— Кетдик, Низом ака! — дея қувлик билан қош учирди.

— Туринг!

— Қаёққа?

— Сизларникига борамиз. Анзират опамлага, бугундан бошлаб, сизнинг чўрингизман, дейман. Фақат, уйингиздан жой беринг, дейман. Юринг!

Низом ҳаловатсиз кулимсираб:

— Подшоҳ тахтдан, хотин бахтдан тўймасмиш, — деди. — Анзират опангиз охириги бир бурда нонини баҳам кўриши мумкин, лекин...

— Қўйинг, барибир қўлимдан ёмонлик келмайди, — дея Зиёда эркаланиб, нозланди. — Мени кинога олиб боринг, Низом ака. «Панорама»да «Ўтган кунлар» кўйиларкан.

— Қачон?

— Йигирма олтинчида.

— Ўҳ-ҳў, ҳали беш кун бор экан-ку!..

Чирқ этиб, даҳлиздаги чироқ ўчди.

Салдан сўнг қуюқ қоронғилик чекиниб, оқиш деворларга

сингиб кетди, деразадан хонага осоишта сутдек бир ойдинлик энди.

Узун, оппоқ тункўйлақда Анзират ичкарига кирди, аста каравотга яқинлашиб:

— Ҳалиям ухламадингизми? — деб сўради. — Нега бошингизни тахтага тираб ётибсиз?

Низом индамади, ҳалол тўшагида ҳариш ўйлар суриб ётганидан ижирганиб, ўғлининг ҳар қандай гуноҳдан фориг, покиза чеҳрасига бетланиб қарашга ботинолмай:

— Алпомишни олгин! — деди.

Анзират авайлабгина болани жойига элтиб ётқизди, сўнг: — Бошингизни ёстиққа тўғри қўйиб ётинг, — деди. — Чой қўйиб берайми?

— Йўқ, — деди Низом алланечук хижолат ҳиссидан аламнок ҳўрсиниб. — Бошим оғрияпти.

— Мундай ётинг, уқалаб қўяман, — дея Анзират унинг ёнига ўтди. Низом элан-қаран қоматини кўтарди. Пешонангиз қизиб кетибди. Нима қиласиз шу дардисарни ичиб-а?!

— Э-э, бир ўртоғимнинг туғилган куни экан, қўймади-да!

— Йиқитиб оғзингизга қўймагандир, ахир... — Анзират Низомнинг бошини кафтлари орасига олиб, ихлосу иштиёқ билан уқалай бошлади. Хиёл фурсат шу тахлит табиблик қилгач, одатдагидек, шивирлаб сўради. — Сал босилдимиз?

— Ҳа, — деди Низом боладек жилмайиб. Чиндан ҳам оғриқ тўхтагандек эди. — Пича пайсал топди.

— Энди ўраниб ётинг. — Анзират ёстиқни уриб ҳурпайтирди, пиёлага озроқ чой қўйиб узатди. — Манг, бир қултумгина ичинг, шу билан кўнглингиз айнишиям босилди.

Низом итоаткорлик билан чойдан ҳўплаб, дераза томон ўгирилиб ётди.

Ҳаял-замон ўтмай, хонага қандайдир эзгин бир жимлик ёпирилди.

Кўзи уйқуга илинар-илинмас, Низом бирдан сесканиб тушди, тагин таянганлиб, хаёли можароларга оғди. «Бегуноҳ... бесабаб еган калтакларим мени кўрқоқ қилиб қўйдимикан-а? — деб ўйлади у тутатиб. — Уф-ф! Қачонгача?! — Туйқус қулоқлари остида Акбарнинг таҳқиромуз товуши жаранглаб кетгандек бўлди: «Онасини эмсин, у кўрсавод билан эртага яккама-якка гаплашиб қўйма-сангиз, кейин жириллаб юради». Низом тишларини ғичирлатиб, бедор-беҳаловат бош тўлғади. — Жириллаб-аб?!»

Йўқ! Эртага уни жирилламайдиган қилиб қўяди. Эрта-лаб...

...Эрталаб машинасига ўтирадио аввал Анзиратни мактабига шоду хуррам элтиб қўяди, сўнг Алпомишни боқчага олиб боради.

Уғлини боқчада қолдиргач, ишга бормади: безовта-бетоқат одамлар билан тирбанд почтага кириб, қишлоққа битта хат ёзиб ташлайди.

Сўнг чошгоҳ маҳали шаҳар чеккасидаги санаторийнинг кўнғирранг темир дарвозаси ёндорига ўрнатилган телефондан Зиёдага кўнғироқ қилади.

«...Мен келдим».

«— Ҳозир тушаман, тўрам, ҳозир!»

«— Биратўласи кийиниб тушинг».

«— Киногами?...»

Оппоқ, михпошна туфличасини тўқиллатган кўйи чаққон одимлаганча Зиёда хушвақт чиқиб, машинага ўтиради. Машина ичини ёқимли, элитгучви уфор ҳиди тутиб кетади.

«— Хайданг тезроқ. Институтга боряпман, деб қочдим».

Низом индамай тезликни янаям оширади.

«— Қаёққа ҳайдаяпсиз, «Панорама» бу ёқда қолиб кетди-ку?!»

«— «Утган кунлар»ни эмас, ҳозир бугунги куннинг ташвишини кўрайлик, Зиёда. Ўзингиз Кумушбибидан ҳам, Зийнабдан ҳам — ҳаммасидан яхшисиз».

«— Тўхтанг. Тўхтатинг машинани!»

Низом машинани шарқираб оқиб ётган анҳор бўйидаги сершоҳ-сербутоқ гужум тагида тўхтатади. Салқин шабада ҳур-хур эсиб туради.

«— Ишхонангизда биров хафа қилдимиз, тўрам?»

«— Юрагинг сени қўллаб-қувватлаганда, кафтингга олиб, силаб-сийпаласанг, ўпиб эркаласанг; хиёнат қилганда, роса савалаб, бутун аламларинг хуморидан чиқсанг!..»

«— Аччигингиз келмасин-ку, Низом ака, Анзират одамлар сизни жуда эркалатворганлар, сиз худди боладек аразғўй бўлиб қолгансиз. Тупуринг унақа... ғаламисларнинг башарасига! Одамзод калтакдан ўлмайди, бошингизда бир эмас, бир неча бор синаб кўрдингиз-ку, ахир! Сизни бугун биров ҳақорат қилдими — тамом, вақтида яқсон қилмасангиз, эрта елкангизга чиқиб топтайди. Қўрқиб яшаб яхши ўлиш — бахт эмас, тўрам, қадни тик тутиб, яхши яшаш — бахт!»

Низом индамай, кўзлари ярим юмўқ қўйда суюнчиққа ясланганча, ўйчан ётаверади. Зиёда эса тинмай, таскину мадад бераверади.

«— Лекин, тўрам, энди ёш эмассиз, дунёга, одамларга хушёрроқ қаранг. Умримиз ўзи шундоқ ҳам қисқа. Бировлар билан ёқалашиб, умргузаронлик қилгандан кўра, ўзимизни карвон билиб, янаям фойдалироқ ишлар билан машғул бўлганимиз афзал эмасми?.. Кейин, қолаверса, сизни ранжитган ёки сиз бошлаб ўч олмоқчи бўлаётган ўша аблах ҳам эрта бир кун хатосини англаб етар, сиздан узр сўрар. Сўрамаса — ундан нари! Ўзингизни бечора одамчаларга тенг қилиб, нимага эришоласиз, қани айтинг-чи, нимага?! Гапларимни эшитяпсизми, Низом ака?»

«— Ҳа, эшитяпман. Гапираверинг».

Зиёда жиғибийрон бўлиб сўрайди:

«— Бўлмаса, нега индамайсиз? Нима учун жимсиз, ахир?! Кўзингизни очинг мундай!»

...Низом уф тортиб ўрнидан туриб кетди.

Анзират сапчиб, ёстиқдан бош кўтарди.

— Кўнглингиз айниятими яна? — деб сўради мудроқ кўйда жонсараклиниб. — Тоғорачани олиб келайми?

— Йўқ! — деди Низом хотинига қарамай. — Балконга чиқиб чекмоқчиман.

Анзират эрининг гап оҳангидаги койишни пайқамангандек: — Балконга чиқманг, шамоллаб қоласиз, — деди. — Шу ерда чекаверинг, кулдон каравотнинг тагида.

Низом кимгадир қаҳру ғазабини сочмоқчидек, қоғоғини уюб, қоронғи даҳлиздан вазмин бораркан: «Эртага! — дея хотиржам дилидан ўтказди ва бирдан тўхтади. — Хўш, эртага нима бўлади?..»

**Берди
Раҳмат**

Пахтакор сингилларим

*Уйғонасиз Куёшдан олдин
Уйғонади сиз билан экин.
Елкангизда қуёшни олиб,
Йўл оласиз далага секин.*

*Бу сизга одатдир қадим-қадимдан,
Офтобда қизийди офтобдай бадан.
Бу сизга одатдир қадим-қадимдан
Кун бўйи Куёш ҳам тушмас елқадан.*

Най ноласи

*Най ноласи субҳидамда
Сукунатни уйғотди.
Кўйни тинглаб сукунат
Оғир ўйларга ботди.*

*—«Нега нола чекади най
Айрилгандек ёридан?»
Сукунатнинг хабари йўқ,
Қишлоқнинг анҳоридан.*

*Оқиб кетди қанча юлдуз,
Оқиб кетди оймома.
Субҳидамда қолганлари
Юборган эди нома:*

*—«Бизлар ҳам кетяпмиз,
Ухлама, кўтаргин бош
Кўзингни оч, биз каби
Оқиб кетмасин қуёш».*

*Най ноласи субҳидамда
Сукунатни уйғотди...*

Нозим Ҳикмат

*Адашдилар турмага ташлаб,
Елғизликда бўлсин, деб адо.
Менинг учун кўзини ёшлаб,
Умид узган дўстлар, алвидо!*

*Адашдилар турмага ташлаб,
Ўша бетон, ўша зах хона.
Умид — менинг содиқ ҳамроҳим,
Қураш — менинг дўстим ягона.*

*Адашдилар турмага ташлаб,
Адашади ҳар сафар ғаним.
Турмаларда яшарман эркин,
Турмалар ҳам менинг Ватаним.*

*Зулмат унда ҳокимдир фақат,
Ёритмоқ-чун юракни ёқдим.
Турмаларда қамалмадим мен,
Турмаларда қамалди вақтим.*

Тагорнинг сўзи

*Армон тугамасдан, тугади кундуз,
Энди мен дардимни тунга айтурман.
Армондай ардоқли айтилмаган сўз,
Энди у сўзни мен кимга айтурман.*

*Армон тугамасдан тугади кундуз,
Энди мен дардимни тунга айтурман.
Некбин кунларимдан қолдимикин из,
Некбин кунларимга такрор қайтурман.*

*Юлдузни севардим қизни севгандай,
Севардим майсани, ҳар бир сиёҳни.
Мен қандай яшайман, яшайман қандай?
Қандай йўқотурман кўздан сиёҳни?*

*У кун орзу билан тик эди қаддим,
Менинг тик қаддимни букди ғанимлар.
Гўзал шеър битмоққа сиёҳ ахтардим,
Сиёҳни кўзимга тўкди ғанимлар.*

*Кўр бўлиб қолмадим, қаддим ҳам тикдир.
Тунлар юлдузга ҳам ёниб боқурман.
Тунларим тонгимга кичик кўприқдир
Кундузи дарёдай тўлиб оқурман*

Жўра Саъдуллаев

Жангчи юрагининг бир парчаси

Буюк Ғалабанинг 40 йиллиги олдидан «Ёшлик» ўзининг Ёдгорлик саҳифасини очишга ва Улуғ Ватан урушида қатнашиб, тинчлик учун кўксини қалқон қилган азиз оталаримизнинг жанг майдонидан ўз яқинларига йўллаган мактубларини йиғишга қарор қилди. Уйлаймизки, Буюк Ғалабага катта ишонч руҳи билан ёзилган, ҳалигача азиз бир ёдгорликдай сақланиб келаётган бундай солдат мактублари ҳар бир хонадонда топилади ва уларнинг йиғилиб, ўзига хос «Жасоратнома»ни ташкил этишига ҳамма бирдай кўмак беради.

Уч бурчак китиб букланган бу хатларни ҳар гал кўлимга олганимда, юрагим уриши тезлашиб кетиб вужудимни бир хаяжон қамраб ола бошлайди. Вақт ўтиши билан букланган жойлари титилиб, коғози сарғайиб, ёзувлари бир қадар ўчиб кетган уларнинг. Устида бир хил адрес: «Дала почтаси...» Гоҳларда ярадор жангчи даволанаётган госпитал номи кўрсатилган, холос. Мана бу мактубга ўхшаб... Уни редакция-мизга Муқаррам буви Зоҳидова юборибдилар.

«Ўғлим фронтга жўнаётганида ҳали мўйлаби сабза урмаган йиғитча эди,— деб ёзган Тошкент яқинидаги Қатортол кишлоғидан онаизор.— Дуторни қўлига олиб, «Чертмак»ни чертганида, ҳовлимиз қўни-қўшчиларга, йиғит-қизларга тўлиб кетарди. Ўғлимни урушга кузатганимга мана неча йил бўляпти, лекин у чертган дутор овози ҳали-ҳали қулоқларим остида жаранглаб тургандай...»

Оддий аскар Нурмат Турдиев босқинчилар билан бўлган жангга оғир яралангач, Челябинскда, ҳарбий госпиталда узок даволанди. Лекин госпиталга тушганини ёзиб, уйдагиларни таъвишлантиргиси келмади. Фақат тамомила тузалиб госпиталдан чиққандан кейингина, фронтга жўнаш олдидан, 1942 йилнинг 20 октябрида жигарбандларига мактуб йўллади. Оддий, одми хат, лекин баҳодир жангчи йиғит юрагининг бир парчасидек мактуб: «Меҳрибон ота-онамизга ҳам ширин-шакар укаларимиз бўлмиш Ғанижон, Софийахон, Ханифахонга ва Тўлқинжонга — ўғлингиз Нурматдан деб билурсиз.

Мен соғ-саломатман, шу билан бирга, сизларнинг ҳам соғ-саломат юрмоқларингизни тилайман. Бахтимга соғ бўлгайсизлар.

Аҳволимни сўрасаларингиз, яхшиман. Яраларим битиб кетди. Сўнги жангда мени орденга тақдим этишган экан. 21 октябрь куни Қизил юлдуз орденини олиш учун Урал Ҳарбий округи штабига бораман. Шунинг суюнчисига уйда бўлганимда ошна-оғайнларимни чақириб, зиёфат қилиб берар эдим. Лекин ҳали жанглар тугагани йўқ. Орденни нима учун беришаётганини ўзим омон-эсон боғанимда айтиб бераман.

Хайр, салом билан НУРМАТ».

Оддий ўзбек ўғлонининг сўзлари кишини ўйга толдиради. Биз катта ҳаёт деб атагучи паллага ҳали қадам қўйиб-қўймай, кўлларига қурол олган йиғитлар. Лекин уларнинг мактубларидан она-Ватанга қанчалик меҳр-муҳаббат, йиғитлик, ўғлонлик гурури уфуриб турибди. Улар она-Ватан ҳаёт-мамоти, оталаримиз, оналаримиз, укаларимиз ва сингилларимизнинг ор-номусини деб аёвсиз жанггоҳга қадам қўйгани, енгил илмини тенгсиз, дахшатли олишувларда орттиришаётгани шундайгина кўриниб турибди. Ҳа, улар қон тўкиб, жон бериб ғалабани кўлга киритишган эди!..

Кўлимизда вақт муҳри тушиб, сарғайиб кетган яна бир хат — комсомол аъзоси Қобил Зокировнинг мактуби. Уни жангчи 1943 йил 25 октябрь куни — Ленин комсомолининг 25 йиллиги арафасида Тошкентдаги ўзи ўқиган Дмитров номли 24-мактаб ўқувчиларига ёзган:

«Салом, мактабдош ўртоқларим! Мен ҳозир Совет жангчисман, жангдаги ишларимдан Сизларга ёзиб юборяман.

Сталинград фронтдан Ленинград фронтга келиб, кўп жангларда, шунингдек, блокадани ёриб ўтишда қатнашдим. Шундан сўнг мени снайперлик курсига юбордилар. Курсни яхши битириб чиққач, яна фронтга келдим. Биринчи кунёқ 3 та фашистни ўлдирдим. Ҳозиргача мен 46 та гитлерчи солдат ва офицерни ўлдирдим.

Мен ўз снайпер ўртоқларим билан бирга яшнаб турган Ватанимизни босиб олмоқчи, ота ва оналаримизни қўл қилмоқчи бўлган гитлерчиларга тинчлик бермаймиз. Биз ўзимизнинг снайперлик нуқтаимизни яхшилаб маскировка қилиб, уларнинг ишлаши ва отишига ҳеч йўл қўймаймиз. Мен бутун Ўзбекистон комсомолларига ВЛКСМнинг 25 йиллиги муносабати билан ўз снайпер ўртоқларим билан фашистларни бош кўтаришга йўл қўймайман, деб сўз бераман. Ватан учун ва ота-онам учун немис-фашист солдатини ураман. Ўлдирилган ҳар бир фашист Гитлернинг ўлимини тезлатади.

Дмитров номли мактабнинг собиқ ўқувчиси, жангчи-снайпер Қобил ЗОКИРОВ».

Якинда Ғалабагининг 40 йиллиги шарафига ўтказилган учрашувлардан бирида мактаб комсомоллари азият ёдгорликдай сакланаётган бу хатни Улуғ Ватан уруши ветерани Қобил акага кўрсатишганида унинг юзлари ёришиб кетди-да:

— Ҳазимиз ҳам ўт эдик-да, ўт, — деди гурур билан. Кейин снайперлик хотираларидан хикоя қиларкан, қўшиб қўйди. — Юрт бошига иш тушганда холоскорларнинг олдинги сафида бўлганим билан фахрланаман.

Мен бу кишини кўпдан биламан, колхоз ишлаб чиқаришининг тиниб-тинчимас ташкилотчиларидан бири, халол инсон, принципиал коммунист сифатида танийман. Қобилжон ака узок йиллар Куйбишев номли колхозда, Чоштепа кишлок Советида турли вазифаларда ишлади. Кексайиб, пенсияга чикканидан кейин ҳам Қалинин районининг ижтимоий-сийсий ҳаётида фаол қатнашиб, ёшларни совет ватанпарварлиги, партия ва халқимизнинг шонли анъаналарига садоқат руҳида тарбиялашга муносиб хисса қўшмоқда.

Сергак жангчи Қобилжон Зокиров фронт газетасининг 1943 йил 19 май кунги чиқарилган сонини алоҳида бир эхтирорлик билан сақлаб келмоқда. Унда гвардиячи кичик лейтенант Н. Поповнинг қисқа бир хабарига «12 кунда 52 немисни ер тишлатишди» деб сарлавҳа қўйилган. «Немис жаллодлари ва қулдорларига жангчиларимизнинг нафрати бекиёс, — деб ёзади Н. Попов. — Ленинград муҳофазатчилари совет кишиларининг ҳар томичи қони ва азоб-уқубатлари учун немислардан ўч олмақдалар. Бўлимизимиз жангчилари Су-хенко, Вьюжанин ва Зокиров фақат 12 кунда 52 гитлерчини ер тишлатишди».

Қобилжон ака хотирлайди: қисм ҳужумга ўтган, лекин гитлерчилар қулай жойга қурилган ДЗОТдан ёмғирдек ўк ёғдириб, пиёда аскарларимизни олға жилдирмас эдилар. Шунда командир жангчи Зокировни чақириб, унга ўртоқлари билан ДЗОТ составини кириб ташлашни буюрди.

Рўпарадан ДЗОТга яқинлашиб бўлмади. Шунда жангчилар теварак-атрофни кўздан кечириб, командирга ўз мулоҳазаларини айтишди: тўпчилар ва миномётчилар душман эгаллаб турган маррани ёлпасига ўкка тутишса шундан фойдаланиб... Таклиф маъқулланди ва улар снаряд ҳосил қилган чуқурликлар, тупрок уюмлари орқасидан паналаб бориб, душман хандақларига яқинлаштишди. Жангчилар автоматларни ҳозирлаб, хандақларга граната улоқтиришди. Бир группа жангчилар душман позициясининг ичкарисига, иккинчи группа эса ДЗОТга ёпирилди. Амбурасура ва ўтиш йўлқаларига граната ёғдирилди. Қобилжон автоматдан ўк отиб, ДЗОТга кириб борди. Унинг турли бўлимларида олти гитлерчи қўзлиб ётар, душман пулемётларининг овози ўчган эди...

Бу жангчи Қобилжон Зокиров ҳаётидан биргина лавҳа, холос. Лекин шундан ҳам кўриниб турибдики, у ўз мактабдошларига, Ўзбекистон комсомолларига берган ваъдасини шараф билан адо этди. Кейин ҳам кўп қахрамонликлар кўрсатиб, Ватаннинг жанговар медал ва орденларига сазовор бўлди.

«Афсуски, «Қизил юлдуз» орденини қандай олгани ҳақидаги ҳикоясини ака-укаларига, ошана-оғайнларига айтиб бериш кўзим қароғи Нурматжонимга насиб этмади. Бу мактуб ундан олганимиз сўнги хат бўлди. Кейингиси — «қора хат...»

Шундай. Йигитлар хандақларда шоша-пиша хат ёзиб, кети кўринмайдиган жанглар орасида уларни буклашарди-ю, кўпинча жўнатиб ҳам улгуришмасди. Душманнинг навбатдаги ҳужуми бошланиб қолар, ёки қарши ҳужумга ўтиш буюриларди. Гоҳида ана шундай жўнатиб улгурилмаган хатларни жангда омон қолган қуролдош дўстлар қахрамоннинг кўркак қўнтағидан охиста, авайлаб олишарди-да, унинг кариндош-уруғларига юборишарди. Шу тарика Ватан озодлиги учун жангда қахрамонларча ҳалок бўлган ўғлоннинг юрак сўзлари юртдошларига етиб борарди.

Олдий аскар Нурмат Турдиев билан ҳам шундай бўлди. У госпиталдан чиқаётганида, жанговар орденни баҳодир кўксига тақиб учун отланиш арафасида ёзган мактуби жонажон кишлогига етиб-етмай жангга кирди ва ўзи мангуликка қадам қўйди.

Ўзбек ўғлонлари Волга бўйида, Дон чўлқларида ва Брянск ўрмонларида, жафокаш, лекин ғолиб Ленинградни ёвуз душман камалидан халос қилишда, Дунай ва Висла бўйларида, Одерни кечиб ўтишда бошқа кардош қуролдош ёр-биродарлари билан қадамба-қадам бордилар. Волгани Амуга, Дон ва Днепрни Сирдарёга қиёслаб жанг қилдилар. Беларус ва украин, молдаван ва литва, латиш ва эстон кишлокларига ўз

она-кишлоқларини босқинчи зулмидан озод қилишга отланган-дек интилдилар. Бу жихатдан Ленинград учун бўлган жанглар катнашчиси, пулемётчи Каюм Раҳмонов мактуби диққатга сазовор. У қахрамонларча ҳалок бўлганида, бу хатни гимнатёрқасининг қўнтағидан топишди.

«Ватан — бу ҳаёт. Ватан — менинг оилам, қишлоғим, мамлакатим...» — деб ёзган эди у хамкишлоқларига юборишни мўлжаллаган хатида. — *Фашистлар Совет мамлакатига бостириб кирганида мен Фарғона vodiysi ларзага келганлигини ҳис этдим. Ушанда юраги уриб турган диёнатли ҳар бир ўзбек ўз-ўзига шундай деди: «Олга юр, душман йўлини тўс!»* Мен ҳам Ленинградда келдим. Москвадиз, Ленинграддиз, Совет Россиясиз озод Ўзбекистон ҳам бўлмайди». Бу туйғу жангчи ўғлонни жасорат кўрсатишга чорлади, оғир дамда ҳам қахрамон жангчи ўзи эгаллаб турган маррани ташлаб кетмади. Юбориб улгурмаган мактубида ёзганидек, Ленинград бўсағасида гўзал Фарғона ва бутун Ўзбекистон учун жанг қилди.

Қорақалпоғистонда бўлганимда, кекса коммунист Саидкосим Бароков билан суҳбатлашимиз унинг сўзлари хотирамга бир умрга муҳрланиб қолди.

Урушининг оловли нафаси уфуриб турган ўша кезларда не-не чўпон ва йилкичи чавандозлар фронтга отланишмади. Овуллар ҳувиллаб қолди. Кексаю ёш, хотин-халаж фронтдан келётган хабарлар умиди билан яшарди. Ваъзан қўллар ишга бормай ҳам қолар эди. Сиртдан қараганда шундай туюларди. Лекин аслида бундай эмас эди. Келинчак душман устига от қўяётган ёки қор уюми орасида ётиб, гитлерчилар эгаллаб турган марралардаги хатти-харакатларни синчиклаб қузатаётган ёри, шиддатли қарши ҳужумда «Ур-ра!» деб қичқирганича, хандақдан сакраб чиқаётган ёшгина эри учун ҳам мехнат қиларди. Ота одамлар кўзи ўнгида ўзини бардам тутиб, тишини-тишига қўйиб, қахрамонона ўлими ҳақида кечагина «қора хат» олган ўғли учун ҳам йилки боқар эди. Она ўғлининг: «Яраландим, аммо энгил-елпигина, эрта-индин соғайиб, госпиталдан чиқаман. Балки отпусқага бориб қоларман», — деб ёзган қисқагина хатини ўқирди-да, бир олам мадад олиб яна тонг сахарлаб фермага ошиқарди. Умид унга қуч бағишларди, ғайратини жўш урдирарди. Ука ёки сингил акасидан хат олиб қолса, бу бир зумда бутун овулга маълум бўларди. Қалта бўз қўйлак қийган болақайлар хатни баланд овоз билан ўқиётган қизини ўраб олишарди-да, хайрат билан хатга тикилишар эди. Қиз хижжалаб ўқирди: «Кеч-ча-а орд-денни топп-шириш-ди...»

— Ур-ра! Акам орден олибдилар! — Қичқирарди паҳмоқ соч қизалоқ. — Акам, қахрамон бўлибдилар!

Лекин акаси хатни ёзиб бўлибқол разведкага отланганини ҳам, «тил» ушлаб қайтаётиб, қуршовга тушганини ҳам, сўнги ўкни ўзига атаб қўйиб, охиригача душман билан отишганини ҳам билмас, жасур, меҳрибон акасини энди бир умр кўра олмаслигини қизалоқ ҳаёлига ҳам келтира олмас эди.

Коммунист Саидкосим Бароков худди шундай оғир кезларда Қўнғирот район партия комитетининг биринчи секретари бўлиб ишлади. Овулма-овул юриб, одамларнинг қувончига ҳам, қайғу-хасратига ҳам шерик бўлди. Кишиларда Буюк Ғалабага ишонч уйғотди.

Хатлар отани ўз оиласи билан, акани укалар ва сингиллар билангина боғламасди. Жангчидан келган ёки жангчига ёзилган хатлар фронтни фронт орқаси билан бир бутун жилслаштириб турар, бирининг озгина бўлса ҳам ютуғи иккинчисига мадад, қуч берарди: Кўпинча она-юртга хат ёза бошлаган жангчини қуролдош дўстлари ўраб олишарди-да, уни ёз, бунинг ёз, деб туришарди. Қарабизки, фронт орқасига коллектив мактуб юзага келарди: «Биз бу ерда душманнинг адабини берямиз. Бардам бўлиңлар. Сизлар жўнатган ҳар бир мина душман танкини яқсон қияпти, ҳар бир снаряд йўлба фашистини ер тишлаятапти...» Бундай мактублар Тошкент қорхоналарининг цехларида, митингларда бор овоз билан ўқилар эди. Уларга биргаликда жавоб ёзиларди: «Фикр-ҳаёлимиз билан Сизларнинг ёниңиздамиз. Кеча-қундуз ишлаб, фронт учун нимаки зарур бўлса, етказиб берамиз. Душманга омонлик берманглар...»

Хали юрак сирини ошкор этмаган, севгисини изҳор этишга улгурмай қизил вагонларга чиккан йигитларнинг мактублари...

Бир кунини, кечкин пайт, трамвайда кетаётиб, орқамда суҳбатлашиб бораётган икки ўсмирнинг гапи қулоғимга чалинди:

— Муқадди кўролдингми?

— Йўқ. Пахтада...
— Бориб келиш керак эди.
— Жиззаҳга-я? Ахир, чакирув коғозини кеча олдим-ку?
— Улгурарсан?
— Йўқ, кечкурун ёки кечаси жўнарканмиз. Тўсатдан шундай бўлиб қолди...
— Хат ёзиб бериб кет, мен Солини кўргани борганимда. бериб келаман.

Хизматга жўнаётган йигит енгил нафас олди:

— Раҳмат, оғайни...

Бу суҳбат-ку, ҳозирги кунимиздаги гап. Жангга отланган йигитларнинг қанчаси ўз орзусини, кўнгил ихкорларини ўзлари билан олиб кетмади. Кейинчалик эса тортиниб-қимтини ёзилган хатлар эгаларига келганда қизлар ферма биносининг бир четидами, ғўза чопиқ пайтидами «бегона кўздан» яшириниб уни ўқишар, пайтини топиб қисқагина хат ёзишар эди: «Кўзим қароғи, Сизни кутаман. Омон бўлинг, бахтимга соғ-саломат юринг». Ўша йиллари қиз-жувонлар ажойиб бир ҳаракат бошлашганди: «Ўзим учун ва ул қаро кўз учун». Станок ёнида ҳам, далада ҳам икки норма бажариш расм бўлганди шу тарика.

Янгийўл яқинида Зангиота деган бир қишлоқ бор. Ўша ерга борсангиз, сизга бир ажойиб инсон ҳақида, номи тилларда дoston бўлиб қолган қаҳрамон ҳақида албатта гапириб беришадди. У факат янгийўлликларнинг эмас, балки бутун республиканинг, Иттифокнинг фахри. Унинг ўқ тешиб ўтган 2876390-номерли партия билети ҳозир СССР Куролли Кучларининг Марказий музейида сақланмоқда.

Ўшанда 1945 йилнинг илк баҳор кезида лейтенант Убайдулла Мусаевнинг автоматчилар взводи прусс шаҳарчаси Шмау учун жангга кирди. Хужумга кўтарилган жангчиларни фашистлар миномёт, пулемётлардан ўкка тутишарди. Жангчилар сафи сийраклашиб борарди. Олдинда югуриб кетаётган лейтенант ҳам қулади. Ўқ парчаси унинг юрагига текканди. Офицер юмшок қор устида ётаркан, илгарилаб кетган жангчиларининг хайкиригини элас-элас эшитар эди, холос. Кўп қон кетиб, холдан тойган Убайдулла Мусаев планшетини базўр очиб, бир парча ок коғозга қалам билан шоша-пиша бир нималарни ёза бошлади. Жанг майдонида холсиз қўллар билан ёзилган бу мактуб кейинчалик қўлдан-қўлга ўтди, охири офицернинг юртига, Тошкент яқинидаги Зангиота қишлоғига ҳам етиб қолди.

«Азиз фарзандларим Ҳакимжон ва Қумрихон! Мен оғир яраландим. Юрагимнинг уриши тобора сусайиб бормоқда. Лекин мен яшаш учун курашаман. Эҳ, яшашни, она қишлоғимизни, Сизларни, ҳаммангизни кўришни шунчалик истайманки...»

Болаларим, шунги ёдингизда тутингки, отангиз сўнги нафасигача коммунист бўлиб қолади.

Улуғ Ғалаба яқин! Жуда яқин!

Отангиз Убайдулла МУСАЕВ».

У қор устида холсиз ётарди. Автоматчилар илгарилаб кетишганди. Бир пайт ўрмон чеккасида тўпчилар пайдо бўлишди. Улар замбаракларини чакконгина нишонга тўғри-лаб, Шмауни тўпга тутишди. Қор орасида қонига беланиб ётган Мусаевни ҳеч ким пайқамасди. Санинструктор унинг ёнида пайдо бўлганида, Мусаев хушсиз ётар, юрагидан сизиб чиққан қон кийимларини хўл қилиб юборганди. Медсанбатда унинг кўкрак чўнтагидан жимжима гулли рўмолчага ўралган ҳалиги хат билан ён дафтарчасини, ўқ парчаси тешиб ўтган партия билетини олишди.

Медсанбатда хирург ярадор лейтенантга хайрат билан тикилиб қолди. Ўқ тешиб ўтган юрак сезилар-сезилмас уриб турарди. Ўрмон чеккасида, йўл бўйида биринчи операцияни бошлашди. Кейин фронт госпиталига, ундан Москвага жўнатишди. Юрак уриши аста-секин ўзига келди. Убайдулла Мусаев жонажон қишлоғига қайтди. Фронтчасига ишлаб бошлади. 1957 йили пахтачиликни юксалтиришдаги хизматлари учун Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвонига сазовор бўлди.

Хатлар...

Дала почтасининг қуруққина номери ёзилган мактублар...
Ҳасоратномалар...

Бу мактублар оталаримиз, акаларимиз шавкатидан ёрқин қиссадир. Бу мактублар кўпчилик ҳолларда қаҳрамон акаларимиз шижоатидан сўнги хотира...

Қизил аскар мактублари кўпчилик хонадонларда ҳозиргача авайлаб сақланмоқда. Навқирон авлод уларни шон-шухрат музейлари, шон-шухрат бурчаклари ва хоналарида ўқимокда. Лекин ўша шонли кунлардан гувоҳлик берувчи, қалбларни хануз тўлқинлантирувчи бу мактублар ҳалигача фронтчиларнинг қариндош-уруғлари қўлида кўплаб топилади. Истар-дикки, улар қишлоқлардаги, мактаблардаги музейларга қўйилса, шон-шухрат уйларида ёш авлодга ҳасорат ва она-Ватанга садоқат, эл-юртга чексиз муҳаббат ва ёвуз душманга бекиёс нафратдан муқаддас сабоқ берса! Давр ўтиши билан сарғайиб кетган бу мактублардаги оддий сўзларнинг тарбиявий таъсири чексиз, албатта.

Буюк Ғалабамизга 40 йил тўляпти. Шу шонли байрам арафасида биз Улуғ Ватан уруши қатнашчиларига, уларнинг ота-оналари, рафиқалари, фарзандларига мурожаат қиламиз: «Фронтдан олинган хатлар ва фотосуратларни бизга юборинг. Уларни журнал саҳифаларида эълон қилайлик, токи ўша мактуб муаллифларининг қаҳрамонликларидан бутун эл хабардор бўлсин. Буюк Ғалабанинг 40 йиллиги бўсағасида қаҳрамонлар номини яна бир қарра ёд этайлик. Келинг, биргаликда шундай бир «Ҳасоратнома» яратайликки, унинг саҳифаларида мўйлаби сабза уриб улгурмай жангоҳга отланган, ўз севгиси, орзу-умидлари, иштиёқлари ва имти-лишлари билан ёр-биродарлари хотирасида йигитлик ёшида яшаб келаётган ўғлонларнинг жўшқин ҳаёти, кураши ва ҳасорати ёрқин гавдалансин, янги-янги авлодларга Ватанга садоқатдан бир умрлик сабоқ берсин. Қаҳрамонлик мактубла-рини кутамиз».

**Икром
Ортиқов**

Оҳанглар

Жонбаста оҳанглар садоси турли,
Булбуллар навоси, қўшиқ, шеър — ўзга.

Оҳанглар бор экан, бу дунё сирли,
Азиз ва нурафшон кўринар бизга.

Йўқ эса дунёнинг ташвишларидан
Ким бизни қутқариб асрарди омон?
Кураш талаб қилган оғир ишлардан
Сўз ҳам очмас эдик балки ҳеч қачон.

Чин инсон қадрини балки билмасдик,
Мажруҳ юракларга эгармидик бош?
Яшаш нималигин балки билмасдик,
Гўзаллик сўнганда тўкмас эдик ёш.

Она ер шағнига тош отганларни
Кўрган чоғ ўтардик бепарво, маъюс.
Бойлик деб виждонин йўқотганларни
Лаънатлай олмасди тоза, эзгу ҳис.

Ерга ҳаёт берган қуёш янглигин,
Сени шарафлайман, қутлайман, оҳанг!
Инсонга мангулик, ор-номус берган
Сенинг асирингман, куйчингман, оҳанг!

Мартин Иденга

Жек ЛОНДОНни ўқиб

Дунёдан кўз юммоқ истайсан бевақт,
Машғум ниятингдан қайтгин, азизим.
Денгизда ухламоқ истайсан абад,
Бунда не маъно бор, Мартин, азизим?

Сени унда кутар Лиззи фидокор
Ҳадя қилмоқ истар сенга борини.
Руфь эса мансабни ўйлайди такрор,
Эшитмайди сенинг юрак зорингни.

Фақиру ғарибдан доим қилур ор,
Англамайди жўшқин муҳаббатингни.
Унга сен қуйлаган садоқат бекор,
Мартин, хазон қилма мард ҳаётингни!

Ахир, мен ҳам сендай қалбдан инониб,
Оташин севгида беҳуда ёндим.

Худди сендай сохта ваъдасин олиб,
У маккор кўзларга алданиб қолдим...

Юммоқ истамайман кўзимни асло,
Яшамоғим керак курашмоқ учун
Курашда енгилсам бўлурман адо,
Шунда мен денгизда ўлишим мумкин.

Мартин, хазон қилма жўшқин
қалбингни...

Чавандоз қўшиғи

Ўс, тулпорим, умид билан бир кун минарман,
Бизни кутар олис кураш, мардлар пойгаси.
Керак бўлса, мен жонимни сенга берарман,
Уялмасак бўлди фақат кураш палласи.

Тақимимда улоқ бўлур, дадил бўл у кун,
Кучга тўлган чавандозлар мени ўрайди.
У чоқ, тулпор, ишончларим сендадир,
билгин,
Қўллагансанг, кўпдан кутган орзум қулайди.

Сени тонгда эркалаган, силаб-сийпаган,
Бу курашда тортишади пўлат билагим.
Кўшиғида фақат сени мақтаб қуйлаган.
Жоним тулпор, унутмагин оташ юрагим.

Ҳаётини бир умрга шеър учун тиккан
Шоир каби мен бўлурман сенга фидокор.
Харидорлар оламан деб гар сўрар экан,
Ҳатто сени кенг жаҳонга бермайман, тулпор.

Сен билмассан, бу дунёда ҳали кўп ёвуз,
Курашларга тайёр турмоқ керакдир ҳар он.
Гар ёв келса, жангларда ҳам бирга бўламиниз,
Керак бўлса, она-юрт деб бўлурмиз қурбон.

Гар манзилга етар бўлсак, азизим, ҳар дам,
Эганг бузмас ўлеунича бирлик аҳдини.
Утинанман, тилағига бўла ол ҳамдам,
Ишончларин оқла, тулпор, содик
дўстингни!

Саидмурод Мамашокиров

Табиат бонг уради

Она-Ватанга муҳаббат унинг табиатига муҳаббатсиз бўлиши мумкин эмас.

К. ПАУСТОВСКИЙ

амият тараққиётининг ҳозирги ривожланиш босқичида иқтисодий ишлаб чиқариш тушунчаси фақатгина моддий неъматлар яратишни билдирмайди, балки табиатни муҳофаза қилиш, ундан оқилона фойдаланиш дегани ҳамдир. В. И. Ленин табиатни муҳофаза қилиш, унинг бойликларидан тежаб-тергаб фойдаланиш ташаббускорларидан эди. Совет ҳоқимиятининг дастлабки йилларидаёқ В. И. Ленин томонидан 100 га яқин табиат муҳофазасига доир декрет ва қарорларнинг имзоланганлиги бу ишга унинг алоҳида эътибор берганлигидан далolat бериб турибди. У Горки санаторияси боғидан соғлом бир туп арчани кесишга кўрсатма бергани ва «совет мулкига путур етказганлиги учун» санатория мудири Веверани қаттиқ жазолашни талаб этган эди.

Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ҳозирги даврда айниқса заруратга айланмоқда. КПСС Марказий Комитетининг 1983 йил декабрь Пленумида ишлаб чиқарувчи кучларни ривожлантиришнинг ҳозирги миқёслари ва суръатлари атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ҳамда табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш билан боғлиқ бўлган масалаларга муносабатни ўзгартиришни талаб қилади, деб алоҳида ўқдирилди. Бу ҳақиқатан ҳам катта иқтисодий ва социал аҳамиятга молик вазифа. Чунки бунда гап аслида одамларнинг сиҳат-саломатлиги ҳақида ва мамлакатнинг миллий бойлигини тежаб-тергаш, унга омилкорлик билан ёндашиш тўғрисида бормоқда.

Илмий-техника революцияси жадаллашаётган ҳозирги кунда инсониятнинг доимий ўсиб бораётган моддий ва маънавий эҳтиёжлари табиатдан янада кўпроқ нарса олишни, унинг

усулларининг такомиллашувини тақозо этаётган бўлса-да, табиий ресурслар ҳамиша ҳам истеъмол эҳтиёжи даражасида абдий эмаслигидан биз кўз юма олмаймиз. Табиий бойликлардан оқилона фойдаланиш, уни асраб-авайлаб сақлаш — келажак авлод олдидаги масъулиятли бурчимиз-ку, ахир. Авваллари ишга туширилган катта-кичик саноат корхоналарининг муриларидан чиққан турли-туман тутунлар кишиларга олам-олам завқ бағишлаган бўлса, эндиликда бу ҳол замондошларимизни ташвишга солмоқда. Америкалик машҳур метеоролог олим Лунс ДЖ. Баттон «Ҳавонинг ифлосланиши» деган китобида шундай деб ёзади: «Иккаласидан биттаси: ёки одамлар шундай қиладики, ҳаво оз ифлосланади, ёки ҳавонинг ифлосланиши шундай қиладики, ер юзида одамлар оз қолади». Бу фикрда маълум ҳақиқат йўқ деб ким айта олади! Дарвоқе, бугунги кунда планетамиз атмосферасидаги кислороднинг ҳажми йилга 10 миллиард тоннадан камайиб бормоқда. Саноати ривожланган мамлакатлар ҳар йили атмосферани 200 миллион тоннадан ортиқ углерод, 150 миллион тонна олтингургурт, 50 миллион тонна азот оксидлари билан ифлослантирмоқда. Бу ташвишланарли эмасми!

Мамлакатимизда ишлаб чиқариш жараёнларини такомиллаштириш ва катта молиявий-иқтисодий тадбирлар йўли билан атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ҳамда табиий ресурслардан фойдаланиш учун зарур шарт-шароитлар яратилмоқда. Унинг беш йилликда Иттифоқимизда табиат муҳофазасига 26 миллиард сўм капитал маблағ сарфланди. Бу беш йилликда 30 миллиард сўм маблағ ажратилган. Республикаимизда эса, бу эҳтиёжлар учун 700 миллион сўм сарфлаш режалаштирилган. Айни пайтда республикаимизда умумий сатҳи 218 минг гектар майдонни эгаллаган 12 та кўриқхона мавжуд бўлиб, уларда 800 дан ортиқ ўсимлик, 300 га яқин парранда, 50 хил сўт эмизувчи жониворлар давлат муҳофазасига олинган. Тошкент атрофида йўқолиб кетган мевали боғларни қайта тиклаш юзасидан ҳозирда бошланган ишларни табриклаш керак. Лекин табиатни асраш юзасидан қилинадиган ишлар қилинган ишлардан кўпроқдир.

Агар биз статистик маълумотларга эътибор берсак, кейинги уч аср давомида ер кўррасида 60 дан ортиқ ҳайвон, 100 га яқин парранда турлари ном-нишонсиз йўқ бўлиб кетганини кўрамиз. Ҳозирги кунда эса сўт эмизувчилар туркумида 120, паррандаларнинг эса 187 тури қирилиб битиш арафасида турибди. Баъзилар: «табиатда ҳамма нарса ўзгариб туради, янгилари пайдо бўлиб, эскилари йўқолади-да. Чарльз Дарвиннинг табиий танланиш — эволюция назарияси ҳам шу принципга асосланган, бу табиатнинг темир қонуни-ку», дейишлари мумкин.

Табиий муҳитни муҳофаза қилишнинг асосий масалаларидан биттаси инсон меҳнати билан вужудга келган гўзалликни сақлаб қолишдир. Лекин ҳамма жойда бу масалага етарли аҳамият берилмоқдами! Бир мисол. Ўзбекистонда чўлларни ўзлаштириш ғоят жадал суръатлар билан давом этмоқда. Ҳар йили ўртача 100 минг гектар ер майдони деҳқончилик учун ўзлаштирилмоқда. Лекин кейинги вақтларда мутахассисларнинг текширишлари шунини кўрсатмоқдаки, республикаимизда ҳозирги кунда 120 минг гектарга яқин ер ўзжасизлик оқибатида маданий деҳқончилик учун яроқсиз ҳолга келган, ҳатто бу ерлардан маълум ишловларсиз яйлов сифатида ҳам фойдаланиб бўлмайди. Айни пайтда республикаимизда селлекционерларимизнинг машаққатли меҳнати билан вужудга келтирилган баъзи ўсимлик навлари ва ҳайвонлар зоти, табиатнинг ноёб дарахтлари йўқолиб кетмоқда. Хоразм областининг Хазорасп районида бўлганимизда танаси икки қулоч келадиган асрий гужумларнинг ёппасига қуриб-қовжираб қолганини кўрдик. Барглари ҳашаротлар ғалвирдак тешиб ташлаган гужумларга ачинасан, киши. Бошқа жойларда ҳам табиат ёдгорлиги сифатида қайд этилган бундай дарахтларга етарли эътибор берилмапти, натижада шу дарахтлар ёки бошқа табиат мўъжизалари номи билан аталаётган «Каттачинор», «Етти терак», «Беш гужум», «Музбулоқ» ва шунга ўхшаш жойларнинг номлари эндиликда рамзий маъногагина эга бўлиб қолмоқда, холос.

Ҳозирги кунда ҳар бир колхоз ёки совхозда энтомолог-агрономлар бор. Улар зиммасига фақатгина хўжалик ишлаб чиқаришидаги ўсимлик ва дарактларни турли ҳашарот ва касалликлардан ҳимоя қилишгина эмас, балки шу хўжалик ичидаги барча табиатнинг яшил бойликларини ҳимоя қилиш масъулиятини ҳам юклар зарур бўлиб қолмоқда. Бундан ташқари табиат бойликларини муҳофаза қилиш ишига ёшларнинг «Яшил патруллар» жамияти аъзоларини, бутун мактаб ўқувчиларини кенг жалб қилиш лозим. Бу тадбир катта иқтисодий натижалар беришдан ташқари ўқувчиларнинг табиатшўносликдан олган билимларини чуқурлаштиришга, уларни табиатга меҳр-муҳаббат руҳида тарбиялашга катта ёрдам берар эди.

Яна шуни айтиш керакки, кўплаб табиат ёдгорликлари «маданийлаштириш» ниқоби остида ўзининг табиий гўзаллигини йўқотмоқда. Тошкент — Самарқанд йўли четидagi «Музбулок»ни кўмиб ўрнатилган жумраклардан оқиб турган бўлоқ сувини ичганингизда, олдинги чашмадан бевосита пибёда олиб ичган сувнинг таъми ҳам, туйғусини ҳам ҳис қилмайсиз. Бу билан инсон табиатга мутлақо таъсир этмаслиги керак, деган хулоса чиқармоқчи эмасмиз. Лекин инсоннинг табиатга оқилона аралашуви билан гўзалликка гўзаллик қўшилишини истаймиз.

Табиат муҳофазаси инсоннинг фаол, лекин меъёрида аралашувини тақозо қилади. Агар инсон табиатнинг ўзига қилаётган ёвузликларини чегаралаб қўймаганда, ҳозирги гуллаб-яшнаб турган водийлар, маданият марказлари Қизилқум остида қолиб кетган Варахша водийсининг тақдирини ўзлаш қолар эди. Шамол эрозиясига қарши кураш, ерларнинг ирригация-мелиоратив ҳолатини яхшилаш, чўллари бўстонга айлантириш, қум барханларининг босишига қарши ихота дарактлари ўтказиш ишларини табиат муҳофазасининг таркибий қисми деб қараш лозим.

Экологиянинг муҳим иқтисодий самарадор йўналишларидан бири республикамиздаги ўрмон хўжаликларини ривожлантиришдир. Ҳозир Узбекистонда 5 миллион гектарга яқин майдонда ўрмонзорлар мавжуд бўлиб, бу республика территориясининг 2 процентини ташкил этади. Шундан қалин ўрмонзорлар 937 минг гектарга етиб-етмайди. Айниқса, тоғ ўрмонларини биз қадрлашимиз зарур. Улар ерларни шамол ва сел эрозиясидан сақлаш билан биргаликда озик-овқат программасини ҳал этишининг муҳим резерви ҳам ҳисобланади. Кейинги вақтларда бу масала ечимида сезиларли силжислар кузатишмоқда, республикамиз тоғларидаги мавжуд ўрмонлар муҳофаза қилиниб, улар тўлдирилмоқда. Шунга қарамасдан Туркиянинг тоғининг тармоқлари Молгузор, Чунқортоғ, Нурота тоғларида, Кимён, Боботоғ тизмаларида қурилишбоп дарактлардан ташқари ёнғоқ, бодом, хандон pista, дўлана, зира ва бошқа мевалар етиштиришнинг ҳали фойдаланилмаган имкониятлари жуда катта. Афсуски тоғлардаги мавжуд мевали ўрмонларни муҳофаза қилишга ҳамма жойда ҳам етарли аҳамият берилмапти, деб бўлмайди. Масалан, Боботоғ тизмасидаги 30 минг гектардан кўпроқ пистазор инсон ёрдамига муҳтож. Агар аҳол шу тарзда давом этаверса мутахассислар фикрича, Боботоғ пистасининг «Қизил китоб»га тушиб қолиши ҳеч гап эмас. Бунга асосан тоғ ўрмонларидан хўжасизларча яйлов сифатида фойдаланиш сабаб бўлмоқда.

Бу жиҳатдан Хоразм областида қилинаётган айрим ишларни ибратли дейиш мумкин. Бу ерда янги экин майдонларининг кенгайтирилиши табиий муҳитни муҳофаза қилиш билан оқилона қўшиб олиб борилмоқда. Шовот районидagi «Қолос» шолчилик совхози Ғазовот — Давдон массивида жойлашган. Совхоз экин майдонларини планлаштирган лойиҳачилар бу ердаги тўқайзор ва қўлдан иборат 350 гектар ерни қўриқхонага айлантиришни таклиф этдилар. Ҳозир мавжуд қўриқхонада қирғовул, ўрдак, сувсар ва бошқа паррандалар ҳамда ҳайвонлар муваффақиятли равишда кўпайтирилмоқда. Мутахассисларнинг ҳисоб-китобларига кўра қўриқхона келажақда ўзини иқтисодий жиҳатдан оқлаш имкониятига эга.

Илмий-техника революцияси ва моддий ишлаб чиқаришнинг узлуқсиз ривожланиб бориши эндиликда экологик вазиятни кескинлаштириб юбораётгани сир эмас. Ҳозирги пайтда ер остидан дунё бўйича ҳар йили 100 миллиард тоннага яқин руда, ёқилги ва қурилиш материаллари қазиб олинаётир. Унинг ҳажми ҳар ўн йилда икки бараварга ошмоқда, лекин ана шу материалларнинг бир-икки процентигина тайёр маҳсулотга айлантирилиб, қолганлари чиқинди сифатида атроф-муҳитнинг

ифлосланишига сабаб бўлмоқда. Жумладан, Олмалиқ кон-металлургия комбинати атрофида маъдани ажратиб олинган тупроқлардан пайдо бўлган сунъий тоғларни кўрасиз. Бу тоғлар йил сайин унумдор ерларни қисиб келмоқда. Иккинчидан, тегирмонлардан чиққан бу маъдан қолдиқлари чанг-тўзон бўлиб турли тирик организмларнинг ривожланишига, қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигига салбий таъсир ўтказаяпти. Шундай экан, бу тупроқ уюмларини ишлатиш мумкин эмасми! Бунинг учун донецкилик шахтёрлар тажрибасидан фойдаланиш лозим. У ерда бундай «тоғлар» маданий ўғитлар билан қайта ишланиб, ўрмонзорлар, кўкаламзорлар — дам олиш зоналарига айлантирилмоқда. Кези келганда шуни ҳам айтиш керакки, республикамиздаги агрохимия, тупроқшўнослик ва қишлоқ хўжалиги илми билан шуғулланадиган ташкилотлар бундай ерларни ўзлаштириш проблемаси билан шуғулансалар айни муддао бўлар эди.

Саноат корхоналарига атроф-муҳитни муҳофаза қилувчи замонавий ускуналар ўрнатиш ҳам муҳим экологик тадбирлардан ҳисобланади. Утган йили Фарғона область пахта тозалаш ва тайёрлаш саноати корхоналарида ҳавони чанг ва газлардан тозаловчи асбоб-ускуналар ремонт ва реконструкциясига 117 минг сўм сарфланди. Фарғона пахта тозалаш заводида чангни икки босқичда ушловчи система қурилди, 17 та янги қурилмалар ўрнатилди, натижада ҳар суткада олдингига нисбатан бир ярим тонна кўп чанг ушлаб қолинмоқда.

Турли саноат корхоналари, тармоқлараро бирлашмалар ва министрикларнинг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш фаолиятини муқобиллаштириш катта наф келтириши мумкин. Бунинг учун баъзи корхона ёки саноат тармоқларининг хомашё балансига бошқа корхоналарнинг фойдаланиш мумкин бўлган чиқитларини хом ашё сифатида киритиш керак. Бундай иқтисодий тадбир ишлаб чиқаришни кенгайтириш имкониятини туғдиради. Масалан, Фарғона «Азот» ишлаб чиқариш бирлашмасида углерод гази оксидларидан қаттиқ ва суюқ углекислоталар олиш қурилмалари ўрнатилишига 330 минг сўм атрофида капитал маблағ сарфланди. Харажатлар бир ярим йилда ўзини тўла қоплади, ҳозир эса ҳар йили давлатга 180 минг сўм фойда келтирмоқда. Бундан ташқари ҳар бир корхонада ўз чиқитларини қайта ишловчи ихчам цехлар очиш, уларнинг ишлаб чиқарган маҳсулотларини хўжалик ишлаб чиқариш планига киритиш вақти етди. Бу эса, келажакда фақат корхоналарнинг чиқитлари билан ишловчи тармоқлараро марказлашган махсус корхоналар қуриш учун асос бўлиши ҳам мумкин. Бундай тадбирларни амалга оширишнинг яна бир иқтисодий аҳамияти шундаки, республикамиздаги ортқича меҳнат ресурсларини ишлаб чиқаришга кенгроқ жалб этиш имкониятини яратилади.

Бўлар ҳаммаси яхши. Лекин эндиги вазифа — фақат ишлаб чиқаришнинг технологик жараёнини тақомиллаштиришдан, иқтисодий самарадорлигини кўтаришдан иборат бўлмасдан, балки кишкларнинг табиатга муносабатини шакллантириш — экологик этиқани ривожлантириш лозим. Партия ва ҳукумати миз табиат муҳофазасига жамоатчиликни кенгроқ жалб этиш, бу масалага умумхалқ манфаатлари асосида жиддий ёндашишни талаб қилмоқда. КПСС Марказий Комитетининг 1983 йил декабр Пленумида «Бошқа ҳар қандай соҳадан кўра, бу соҳада маҳкамачилик билан ёндашишга тоқат қилиб бўлмайди. Бундай ёндашиш капитал маблағдан фойдаланиш самарадорлигини жуда пасайтиради, табиатни муҳофаза қилиш тадбирларини амалга оширишда ягона сиёсат ўтказишга тўқтинлик қилади, қабул этилаётган қарорларнинг экологик оқибатлари учун масъулиятсизликни келтириб чиқаради, пировард натижада катта исрофгарчиликларга айланадиган сохта тежажга олиб боради. Хуллас, бу муаммага умумдавлат позицияларида туриб комплекс ёндашиш, атроф-муҳитни ҳолатини бошқариш ва контроль қилишнинг бутун системасини қатъиян яхшилаш лозим» деб таъкидланди.

Мана шундай долзарб вазифаларни ҳал қилиш учун ташкил этилган атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиат бойликларидан оқилона фойдаланиш республика кенгаши ўз фаолиятини янада активлаштиришини, бу ишга кенг жамоатчиликни жалб этишини истаймиз. Табиат атроф-муҳитни шунчаки муҳофаза қилишигина эмас, уни келгуси авлодлар учун кў: қорачўғидек асраб-авайлашимизни талаб этмоқда. Шу ҳақда бонг урмоқда.

Аввал билим, сўнгра илм

«ЁШЛИК» анкетасига ЎзССР Фанлар
академиясининг мухбир аъзоси,

Тошкент Врачлар малакасини ошириш
институтининг ректори,

профессор Абдуманнон РАҲИМЖОНОВ

жавоб беради.

1. Халқимизда устоз — отадан улуг, устоз умри шогирдларида давом этади, деган ҳикматли гаплар бор. Шу жиҳатдан устоз ва шогирдлар ўртасидаги анъанавий муносабатлар Сизнингча, қандай давом этмоқда? Ёки «устозлик» ва «шогирдлик» тушунчаси ўзгармоқдами?

Халқимизнинг пурҳикмат нақллари замонга яраша у ёки бу кўринишда ўзгариши мумкин, лекин уларнинг моҳияти бўзилмайди. Улардаги ҳикмат ҳам шунда! Устоз ва шогирд нақли ҳам шулар жумласидандир.

Устозни отага қиёслашди, ҳатто ундан улуглашди ҳам. Дарҳақиқат, ота ўз фарзандига ҳаёт ато қилади. Бирок, одам фақат дунёга одам сифатида келиб қолгани учунгина одам саналмайди. Аксинча биз ўзини ва дунёни англаган, ақл-заковотини шакллантиришга уринадиган, ҳаёт моҳиятини тинимсиз излайдиган кишини тўлақонли инсон деб биламиз. Бундай хусусиятларнинг асосий қисми устоз туфайли эгалланади.

Шу ўринда савол туғилади: ҳамма устозлар ҳам ўз шогирдларига ана шундай фазилатлар «ато» этишга қодирми? Менинча, йўқ.

Устоз — аввало дунёқарашининг бойлиги, хулқ-атворининг покизалиги, эътиқодининг бутлиги билан намуна бўлиши шарт. Бундай фазилатлари бўлмаган устоз «отадан улуг» деб таърифланишга нолойик. Айни шў жиҳатдан «олим-бўлма, одам бўл» деган нақлни «олимга эмас, одамга шогирд бўл» деб ўзгартириш ҳам мумкин.

Баъзан, фалончи олим шу-унча шогирд етиштирган, деб ҳайратланишади. Фикримча, ҳозирги кўпгина соҳаларда малакали кадрлар етишмаётганининг тўб сабабларидан бири ҳам шў қабилидаги сон кетидан қўвишдадир.

2. Истеъдодли ёшларни танлашнинг қайси усулини маъқул деб биласиз?

Ҳар қандай соҳага, айниқса илм-фаннинг бирор соҳасига ўзини бахшида этмоқчи бўлган йигит-қиз меҳнатсевар, ўзига нисбатан талабчан ва нозик зеҳли бўлмоғи керак. Илмда катта чўққиларни забт этиш айни шундай одамларгагина насиб қилади.

Шогирд устозининг фикрини дарҳол илғаб олса нур устига нур. Негаки, шогирд устозининг айтганини эмас, айтмоқчи бўлганини сезса ва уни амалга оширишга киришса умумий иш учун қони фойдадир. Айниқса шундай дамларда зеҳн асқотади. Заиф фикрлайдиган, турли вазиятларда ўзини тўғри бошқара олмайдиган кишининг фойдали иш коэффициентини эса оз бўлади. Шахсан мен бундай ёшларни шогирдликка ололмайман...

3. Шогирдларингизнинг, умуман ҳозирги ёшларнинг қайси хислатларини кўпроқ қадрлайсиз?

Мустақиллигини! Ҳа, ҳа, ўз фикрини дадил ўртага ташлайдиган, кишини беихтиёр ўйлантириб қўядиган мулоҳазалар айтадиган ёшларни кўрганимда ич-ичимдан қувониб кетаман.

Шуниси ҳам борки, устоз ва шогирд иттифоқи кичкина бўлса-да, ўзига хос коллектив. Икки томон орасидаги муносабатлар жуда нозик кечади. Бунда шогирд сира устоз қарашлари билан чекланмаслиги керак, балки унинг қарашлари асосида янги-янги қарашлар ва фаразларни илгари суриши жоиз. Фикрлашда маълум маънода мустақилликка эришган шогирд айни вақтда устознинг устозлик ҳурматини ҳам унутмаслиги лозим. Чунки шогирднинг бугунги ихтироси учун

устознинг кечаги йўл-йўриқлари, фикр-мулоҳазалари пойдевор вазифини ўтайди.

Устознинг қарашлари, назариялари шогирд яратган янгиликлар ҳисобига ўзгариши, ҳатто инкор этилиши ҳам мумкин. Бу ҳолда устоздан даҳоларга хос бағрикенглик, тантилик талаб қилинади. Диалектик ривожланишнинг бундай табиий қонуниятини тўғри ҳис қилмаган устоз шогирдининг камолотига ҳам, фан раънақига ҳам ҳисса қўшолмайди.

4. «Ҳозирги баъзи ёшлар илм учун эмас, илмий даража учун кўпроқ қайғурмоқда», деган гаплар қулоққа чалинмоқда. Бу гапда асос борми?

Афсуски, асос бор. Бу кишини қаттиқ ранжитади. Илм учун эмас, илмий даража учун ўзини ўтга-чўкка урадиганлар, боринги, фан кандидати бўлиб олишар. Ўша одам худди шу интилиши тўғрисида ўзи айланишиб юрган соҳага бегона ва ноқерак бўлиб қолади. Буни ўз оиласига бегона ва ноқерак бўлиб қолишга қийинчилик унинг бутун фожиаси яққол кўринади.

Шунинг учун ҳам ҳар қандай ҳунарнинг боши билим эканлигини, унга фақат ёшлиқда эришиш мумкинлигини зинҳор-базинҳор унутмаслик керак. Ҳамма ўқийверади, лекин уқиб ҳаммага бирдек насиб этавермайди. Илм олишдан аввал билим олиш афзаллиги ҳам шунга ўхшаш. Зеро, билим илмдан юқори туради. Хулоса: билмай туриб илмий бўлиб қолган одам бошқаларни, энг ёмони — ўзини алдаган бўлади.

5—6. Устозлик ва ҳомийлик ҳақида икки оғиз тўхталсангиз. Ўз соҳасини янада тараққий эттира оладиган нодир истеъдод эгалари — ёшлардан қилларни айта оласиз? Сизнинг ишончингизни оқлай олмаган шогирдларингиз ҳам бўлганми?

Имкону ихтиёри бўлса ҳар ким ҳам ҳомийлик қила олади, лекин устозлик ҳар кимнинг қўлидан келавермайди. Устоз ҳам ҳомийлик қилиши мумкин, бироқ шогирднинг бошини силайвериш унга салбий таъсир кўрсатиш хавфи ҳам бор. Шогирд эса устоздан ҳомийликини таъма қилишга ҳақсиз. Шу жиҳатдан ҳам ҳомийлик ҳам кенг, ҳам тор тушунча.

Республикамизда мингга яқин невропатолог бор. Мен Ўзбекистон ССР Соғлиқни сақлаш вазирлигининг Бош невропатологи сифатида жўда кўп касбдошлар билан учрашман, суҳбатлашман. Қайси область ёки район касалхонасидаги невропатолог ўз ишини нечоғли пухта эгаллагани, қандай вазиятларда қай тарика иш тутишларидан маълум даражада

хабардорман. Мабодо улардан бирортаси кўпол хатога йўл қўйса мен ҳам руҳан қийналаман.

Мен устозим, профессор Яков Яковлевич Гордон билан 35 йил ёнма-ён хизмат қилганман. У киши, «рахмат эшитсангиз ҳам, лаънат орттирсангиз ҳам ярми менга тегади», дер эдилар.

Ноқамтарликка йўйманг-у, лекин бу борада шу вақтга менга омад кулиб боқяпти, Чунки мен шогирд танлаш юзхотирликка, «нозик» одамларнинг воситачилигига йўл қўймадим.

7. Ёшларнинг ўз имкониятларини кенгроқ намоён қилиши ва халққа, давлатга кўпроқ наф келтириши билан боғлиқ бўлган яна қандай муаммолар ҳақида тўхталганини сўрайдигиз?

Ҳозирги шароитда хал этилиши зарур бўлган энг муҳим муаммо — малакали кадрлар етишмаётгани бўляпти. Бу муаммони истаган соҳада кўришингиз мумкин. Сабаб?

Информация асрида яшайпмиз, тараққиёт ўта шиддат кечяпти. Илм-фанда бамисоли портлашлар юз беряпти. Замонавий малакали мутахассис эса ана шу ахборот оқимида етарли даражада баҳраманд бўлиши ҳамда уни ўзинч мушоада чиғиригидан ўтказиб амалиётга жорий этиш қудратига эга бўлмоғи лозим. Бунинг учун эса ўрта мактаб в олий ўқув юртида таълим бериш тартибларини жиҳди ўзгартириш шарт. Ваҳоланки, бизнинг ўқувчи ва студентлари миз янги-янги ахборот оқимидан беҳабар бўлиш у ёқда турси ўзлари эгалламоқчи бўлган соҳага доир фан асосларини дурус ўрганишмайди.

Медицина соҳасини олайлик. Илгари шифокорлик фақат терапиядан иборат эди. Ҳозир унинг 200та тармоғи бор. Бирок медицина олий ўқув юртида талабаларга умумий маълумот бериш билан чекланиляпти. Устига-устак ёш врач — мутахассисларнинг практик сифатида «кўзи пишмагани» жуда жуда ачинарли ҳол.

Тошкент Врачлар малакасини ошириш институтида йили 6—7 минг мутахассис таълим олади. Шундай ҳоллар бўладик малакасини ошириш мақсадида келган врачларнинг айримлари институтида программасида белгиланган янгиликлар ҳам қабул қила олмайди. Лоақал шозишлик дақиқалар беморга дастлабки ёрдам чораларини кўрсата олмайдига врачнинг илмий унвони ёки даражаси ҳар қанча юқор эканлигидан қатъи назар у «шифокор» деган муқаддас ном нолойиқдир!

Фарзанддек азиз

Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг
мухбир аъзоси
Мирҳожии АСҚАРОВнинг «Ёшлик»
анкетасига жавоблари

1. Ҳақиқатан ҳам устоз ва шогирдлик муносабатлари мазмунан чуқур, серқирра, ҳажман бепоён, маънавий таъсирчан тушунчаки, бу ҳақда барча миллат ва элатларда ўзига хос ажойиб ривоятлар яратилган. Ҳақиқий устоз ва шогирднинг биринчи учрашуви бир умрда эсда қолади, бу хотира даврлар ўтиши билан жўшқин маънавий кучга айланади. Устоз ўзидаги қиёси йўқ бойликини, яъни илмини, не-не машаққатлар эвазига тўплаган тажрибаларини аямай ўз шогирдига инъом этса, унда фан муаммоларига бир умрга етадиган кизикиш уйғотса, шогирднинг ҳар бир ютуғидан фахрланиб, уни катта ишларга рағбатлантира олса, бундай устоз бахтлидир. Миннатдор шогирд эса, ҳар доим ўз устозини хурмат билан тилга олади, эъзозлайди, ундан маслаҳатлар кутади.

Устоз ва шогирдлик муносабатлари ҳеч қандай моддий бойлик билан ўлчаб бўлмайдиган, бебаҳо зийнатдир. Устоз-шогирд кўз ўнгида қуёшдек порлок, ойдиндек ёруғ, оқар сувдек мусаффо ва жўшқин, ҳар қандай вазиятда ёрдамга тайёр ҳақиқий фан фидойиси; одиллик ва покизалик тимсолидир. Бундай устозларни кўп кўрдим. Уларнинг хатти-ҳаракати, гап-сузлари сира кўз ўнгимдан кетмайди. Булардан бири — дастлабки илмий раҳбарим — техника фанлари доктори, профессор Иван Платонович Лосев. У киши — РСФСРда хизмат кўрсатган фан арбоби, Д. И. Менделеев номидаги Бутунитифок кимё жамиятининг президенти, талабалари Франция, Руминия, Болгария, Польша, Хитой, Корея ва бошқа мамлакатларда истеъдодли олим ва давлат арбоблари бўлиб етишган. Устозим машҳур Қозон университетига В. И. Ленин билан курсдош ва дўст бўлганлар. Доҳий тузган тўғарақларда фаол қатнашганлар. Улуғ Ватан уруши йилларида эса Д. И. Менделеев номидаги кимё-технология институти Кўқонга кўчиб келган ва у киши институтга раҳбарлик қилган эдилар.

Шундай одамнинг камтаринлигига, шогирдларига нисбатан ҳам талабчан, ҳам меҳрибонлигига ҳайрон қоламан эдим. Тақдир мени шундай инсонга учраштиргани учун ҳам ўзини умрбод бахтиёр ҳисоблайман.

Устознинг яхши ва ёмон фазилатлари шогирдларга ўтиши ҳаммага маълум. Шунинг учун ҳам илмий мутахассисларнинг шахси ҳақида гап борса, унга ким устозлик қилгани суриштирилади.

Шогирд — устоз учун фарзанд. Шу боис унинг адашишлари, камчиликлари, «ғанимларнинг маслаҳатларига» учиб, ўз илмий мактабларини қадрсизлантиргани қанчалик оғир ботганига қарамай уни ўз отасидек ғамхўрлик, бағрикенглик билан кечира олади ҳам. Атоқли устозларимдан бири, ноқобилроқ чиққан шогирдидан нолиб, «нима ҳам қилардим, шогирдим — фарзандим, ундан воз кечолмайман» дер эдилар...

Ҳозир илмий янгиликларни эгаллашнинг ўзига инсон умрининг ярми кетиб қолади, ёшлигида фурсатни бой бериб суст ўқиган кишининг эса бутун умри ҳам етмайди. Шунинг учун ҳам келажакда устоз ва шогирд муносабатлари тобора кўпроқ аҳамият касб этади. Чунки ёш мутахассис ўз ҳолича 5—10 йил мобайнида тўплаган «бойлиғи»ни устознинг бегараз ёрдами билан қисқа муддатда қўлга киритиши мумкин. Киноб, радио, телевидение, газета информациялари қанчалик кўп бўлмасин, улар устоз ўрини боса олмайди. Зеро, асосий мақсад шогирднинг илмий йўналишга солиш ва илм-фаннинг бугунги даржасига кўтариш устоз бурчидир.

2. Истеъдодли ёшларни танлашнинг усуллари ҳар турли бўлиши мумкин. Масалан, кимё фанида шогирдларнинг бир тоифаси назарий масалаларга, иккинчи тоифаси эса педагогик фаолиятга мойил бўлса, учинчиси эса ҳеч ким бажара олмаган вазифани ўринлатадиган бўлиши мумкин. Ҳар учала тоифа соҳиби ҳам ўз ўрнида керак. Шу тоифаларга мансуб бўлмай илмий даража ёки унвонга етишганлар ҳам йўқ эмас, лекин бундайларнинг илмга, ўз коллективига фойдасидан, зиёни кўп бўлади. Қисқаси, мен зийрак ва интилувчан ёшларни ёктираман. Аммо шунга айтиш керакки, ядро физика асри, полимерлар химияси асри, электроника ва ҳисоблаш машиналари асри, ген инженерлиги асри деб таъриф олаётган XXI аср бўсағасида истеъдодли ёшларни танлаш осон иш эмас. Бу хусусда маориф ва олий таълим министрликлари томонидан уюштирилаётган олимпиадалар, истеъдодли мактаб ўқувчилари жалб этилаётган «кичик академия»лар, қолаверса, мактабларда ўқишни ислоҳ қилиш тадбирлари айтиш мумкин деган ниятдаман.

3. Ёшларнинг ижобий ҳислатлари устозга гап борар экан, юқорида айтилганидек мен уларда қизиқувчанлик, ҳамма нарсани билишга интилиш, ҳаётни севиш, дўстликни, бошқа-

ларнинг меҳнатини қадрлаш ва фанга содиқликни улуғлайман.

4. Умуман, илмий малака ва илмий даража бир-бирига мос ва тенг бўлиши керак. Бироқ, амаки ва тоғалар ҳомийлигида тезроқ илмий даражага етишганлар ҳам бор. Афсуски, бундай меҳрибонликлар ўша ёшни боши берк кўчага киритиб қўяди. Негаки, турмушда «даража» бўлишига қарамай малака етишмаса кўп ўтмасдан четга чиқиб қолиш ҳеч гап эмас.

Ҳатто даража ва малака мутаносиб бўлганда малака муттасил пешлаб турилиши лозим, бильакс муваффақият ундан юз ўғиради. Фанда эшик қолиб... ёки бошқача қилиб айтганда «орқа эшикдан» келиб кадр ва ҳурмат топан одам бўлган эмас.

5. Умуман, устозлик дунёда энг шарафли ва олижаноб бурч, бундай шарафга сербардош, юрагида эзгулик жўш уриб турган инсонгина муносиб бўла олади. Асл устозлар, баъзан «экан мевасининг» ўта аччиқ бўлишига қарамай, муваффақиятсизликка учраганда ҳам ўз фаолиятини давом эттираверади. Бироқ илмий совет ва олий аттестация комиссияларида сершогирд ва шогирдлар билан деярли иш олиб бормайдиган олимлар бирдек қадрланади. Ҳатто сершогирд устозлар тез-тез танқид қилинади, шогирдсиз эса хотиржам. Ахир камчиликка иншайдиган одамгина йўл қўйиши оддий ҳақиқат-ку! Ундан ташқари, устоз қанчалик билимдон бўлмасин, шогирдлари туфайли ҳаяжонланиш, безовталаниши ҳам табиий. Шогирднинг ҳар бир ҳақ-ноҳақ тўскинликка учрашидан устоз жуда озор чекади. Хулоса қилиб айтганда, устозни ҳам тушунишга ҳаракат қилиш жоиз. Мен кўпгина шогирдларим жумласида химия фанлари докторлари, профессорлар Абдулаҳат Жалилов, Тўхтамурад Абдурашидов, Ориф Йўлдошев, Махмуд Маъруфов, Асфандиёр Аловутдинов, химия фанлари кандидатлари И. Умарова, М. Умарова, Х. Раҳматиллаев, Н. Мухитдинова, Т. Маркман, А. Назаров, С. Машарипов, Х. Тўхтаев, И. Ниғматов, Ш. Содиков, Х. Қурбоновлар борлигидан фахрланаман. Улар аллақачон ўзлари устоз бўлиб, олди 20, кейингилар эса 5—6 тадан фан кандидатлари тайёрлашди.

Аммо беш қўл баробар эмас деганларидек, шогирд танлаш борасида «қоқилган» ҳоллар ҳам бўлди. На одамга, на олимга хос бўлмаган андишасизлик, калондимоғлик, мансабпарастлик иллатларининг туб негизи билимсизликда эканини ана шундай шогирдларим мисолида кўрдим.

Илм-ҳазина, меҳнат унинг калитидир деганларидек, калитини топган албатта барча билан баҳам кўриш керак. Бу ўринда буюқ Алишер Навоийнинг бир ўхшатишини эслаш ўринлидир. У киши илми ўрганса-ку, уни қўлламаса, у одам ариққа сув келтириб, экин экмасдан ташлаб кетган, ёки экса ҳам хосилни йиғиштириб олмаган бўлур, дейди.

7. Илм-фан бепоён даргоҳ, ундаги ҳар бир янгилик яна ўнлаб янги муаммоларни ўртага ташлайди, шу тахлит илгари очилган фан сирлари тобора чуқурлашиб бораверади. Кимёдаги занжирли реакция каби, илмий тараккиёт, унинг шароит ва имкониятлари тобора ошиб бораверади. Яна тақрорлайман: шундай шароитда устознинг роли жуда улкан аҳамиятга эга, у ўз шогирдини «илмий информация денгизи»да ғарқ бўлиб кетишидан асраб керакли қирғоққа етказиб қўяди. Чунки у нима керагу, нима ноқераклигини яхши билади.

Бугунги кунимизда истеъдодли ёшлар учун имконият етарли. Мавжуд имкониятлардан тўла фойдалана билиш ҳам ёшларнинг ўзига боғлиқ. Бунинг асосий омилларидан бири — меҳнат ва юртга садоқатдир. Ёш олим янги-янги муаммоларни ўрганиш мақсадида изланар экан, доимий ўқиши, ўқиш бобида бугунги ишни эртага қўймаслиги керак. Акс ҳолда у замон ва давр талаби билан тенгма-тенг боролмайди. Шуларга қўшимча равишда устоз ва шогирд бирлиги сақланса ютукка зоришиши муқаррар.

Асқад Мухтор

ИНТЕРНАЦИОНАЛ МУЛК

Адабиётда миллийлик ва интернационаллик ижоднинг ялакатмағиз сарчашмаси сифатида бизнинг замонамизда фақат яхши асарлар мазмунигагина эмас, балки айни ёзувчилик табиатига ҳам, бадий маҳоратга ҳам, истеъдод тараққиёти жараёнининг ўзига ҳам хосдир.

Якка-якка бўлиб яшайдиган пайтлар аллақачон ўтиб кетди, халқларимиз тараққиётнинг турли босқичларида бўлган кезларда маънавий муносабатлар ипи ниҳоятда заиф эди. Ҳозир биз мураккаб чатишувлар шароитида, мақсадларнинг бирлиги, маданиятларнинг ўзаро ҳурмат ва чинакам дўстликка асосланган, маънавий оламларнинг ўзаро таъсири шароитида яшамокдамиз. «Совет адабиёти, — дейди КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари, СССР Олий Совети Президиумининг Раиси ўртоқ К. У. Черненко, — мамлакатимиздаги барча миллатлар ва элатлар томонидан яратилган маънавий бойликларнинг бир бутун қотишмаси сифатида намоен бўлиб турибди. Шунинг учун ҳам ёзувчи ўз халқининг асрий маданий анъаналарига таяниши, ўз республикасини теран ва ёрқин акс эттиришга интилиши мутлақо тушунарлидир. Шу билан бирга ижодий тажриба миллий маданият бошқа маданиятлар билан нечоғли жипс боғланган бўлса, интернационал аҳамият касб этган қардош халқлар маънавий ва бадий тажрибасини ўзига шунчалик тезроқ сингдириб олади, шунча тезроқ ва самаралироқ ривож топади. Бутун совет халқи, бутун жаҳиятимиз маънавий ҳаётини бойитишда шунча кўп ҳисса қўшади».

Ижодий тажриба яна шунини тасдиқлайдики, якка ҳолда, чекланган миллий доирада туриб, эътиборга лойиқ асар яратиш мумкин эмас. Ана шундай маҳдудлик исканжасига тушиб қолиб, аллақандай «ўлмас қоялар»га пешонасини уриб ёрган ёшлар ҳам бўлди. Ёзувчи ўз халқининг миллий ғурурини, фавқуллодалиги ва ҳаттанчоқлигини эмас, йўқ, айнан ғурурини улуглаши лозим, ҳатто шундай қилишга мажбур ҳам. Бир нарсани тушуниб олиш керакки, бизнинг халқларимиздаги миллий ғурур туйғуси уларнинг интернационал мақсадлари билан диалектик бирликда яшаётгани учун ҳам эзгудир. «Миллий туйғу тўғрисида худди айрим мустақил омил сифатида гапириш — ҳеч нарса тўғрисида гапирмасликдир», деб таълим беради бизга В. И. Ленин. У яна давом этади: «Ҳар бир мамлакатнинг муайян ишлардаги миллий ўзига хослигини

унинг ягона интернационал бурчни адо этишдаги жонбозлиги да кўрмоқ керак».

Уфқни кўрмасдан, теварак-атрофдагиларни кўрмасдан яша бўлмайди. Бундай яшаш биздаги инсонпарварлик туйғусининг инсоний идеалларини торайтириб юборади. Бизнинг идеалларимиз барча халқларнинг ҳаётини орзу-умидларини ифода этади. Қачонки, одам ана шу ижтимоий нормалардан чекина экан, маънавий бирликнинг умумий идеалларини кўра олмай экан, у, ҳатто истеъдодли бўлган тақдирда ҳам, маҳдудлик тўрига ўралашиб қолади. Айрим, ҳатто яхши асарларда ҳам урф-одат ва шариат саҳналари диний терминларга тўлиб тошган, экзотик таъриф тавсифларга бой бўлган ҳоллар учра турибди. Бу борада Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг секретари ўртоқ Р. Ҳ. Абдуллаеванинг танқидий фикрлари ниҳоятда сабоқли бўлди. Айрим ёш муаллифлар шунга ўхшаб саҳна ва терминлар турмуш тасвирини беришнинг рангинлик белгиси, тилнинг халқчиллиги аломатидир, дей қарайдилар. Моҳият эътибори билан эса, аксинча, бу халқчилликка зид ҳолдир. Бу ёзувчи фикрининг ижтимоий уфқ торлигидан дарак беради.

Мен фақат ўз тарихи ва адабиётининггина эмас, бошқа халқлар ҳаёти ва адабиётини ҳам ўрганадиган, биладиган кишиларни бошқа халқларнинг адабий асарларини меҳр билан таржимо қиладиган ёзувчи ва шоирларни фикри кенг кишилар дей биламан. Таржима жараёнида, улар ҳамма учун умумий бўлган инсоний туйғулар ва фикрлардан ташқари, ҳаммамизга танил бўлган одамлараро муносабатлардан ташқари, бошқа халқларнинг турмушини, урф-одатини, эътиқодини, қилиқларини характерини, психологиясини биладилар, бошқа мамлакатларнинг ўзига хослигини, бошқа халқларнинг ўзига хос маданияти ва тарихини ўрганадилар, уларнинг маънавий бойликларини ҳурмат билан қарайдилар. Шу нарсани дадил айтиши мумкинки, жаҳон адабиёти дурдоналарини меҳр билан таржима қилган қатор шоирларнинг шеърини бирмунча фикрий теранлик касб этгани шубҳасиз. Улар учун бошқа халқларнинг поэтик анъаналари яқин, улар совет ва жаҳон шеърятининг илғор ақидаларига дахлдор, улар учун бегона дард йўқ, улар ижодида биз халқроқ мавзуларга дадил кўришни кўраемиз. Бу биз учун табиий интернационализмдир.

Биз миллий бадий тафаккур тараққиётининг бой тажрибасига, ҳозир ҳар бир ёш ижодкор баҳраманд бўлаётган халқлар адабиётлари эришган тажрибаларга эгамиз. Ҳамма адабиётда ҳам ҳозир ички сифат ўзгаришлари рўй бермоқда, ёрқин ақидалар пайдо бўлмоқда, янги анъаналар қарор топмоқда. Биз бир умр қўлга киритилган имкониятлар билан қаноатлани қола олмаймиз, ғарблик ғанимларимиз айтганидек, янгиликни бойиш бизнинг ўзимизга хослигимизни йўқ қила олмайди. Ўзига хослик — динамик категория.

Менинг Семен Курилов деган бир ёш ёзувчи танишим бошқа ёш юкагир миллатидан. У «Ханидо ва Халерха» деган романи ёзди, теран, тўла маънодаги реалистик, кўндан-кўп ўткин ижтимоий ва психологик коллизияларга бой бир роман юкагирларнинг озғани ижоддан бошқа адабиётни йўқ эди. Биз ёш социалистик миллатнинг бутунлай замонавий, бутуниттӣ фоқ ёзувчисига муносиб биринчи миллий романи. Бошқа халқларнинг бадий тажрибаси ёш ёзувчига ўз сўзини айтишда ўзини кўрсатишда, оламга ўзининг тўғилганидан дара берилганда, ўз ўйлари ва хаёллари билан дунёни ошно этишда кўл келди.

Қардош халқлар эришган бадий тажриба — биз учун туганмас бойликдир. Тўғри, бу тажрибанинг айрим муайян ёзувчиларга кўрсатган бевосита таъсирини ахтариш гўл бўлур эди. Аммо шуниси, аниқки, бизнинг адабиётимиз учун янги ҳисобланган жанрларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши да бу таъсир ҳал қилувчи аҳамият касб этди. Шундоқ эса олдимизда ўзбек бадий фантастикаси майдонга келди. Б

Кўпмиллатли совет адабиёти бағрида навқирон куч ва завқ билан ижод этаётган ёш адиблар ижоди партияимиз ва халқимизнинг доимий эътибори ва меҳр-ардоғида. Ёш ижодкорлар ҳам ана шу ғамхўрликка муносиб ғоявий-бадийи етук асарлар яратишга интилоқдалар. Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзи правлениесининг 1984 йил, 18 декабрда бўлиб ўтган навбатдаги VI пленуми «Республика ёзувчилари ташкилотининг Ўзбекистон ёш адибларини тарбиялашда КПСС Марказий Комитети Бош секретари, СССР Олий Совети Президиуми Раиси ўртоқ Константин Степанович Черненконинг СССР Ёзувчилар союзи правлениесининг юбилей пленумида сўзлаган нутқидан келиб чиқадиган вазифаларни муҳофизат қилишга бағишланди. Пленуми Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзи правлениесининг биринчи секретари С. О. Азимов кириш нутқи билан очди.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитетининг биринчи секретари ўртоқ Б. А. Алламурадов доклади республика комсомолари билан ёзувчиларнинг ҳамкорлигини кучайтириш масаласига бағишланди. Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси Асқад Мухторнинг «Совет халқлари маънавий ҳамда бадий тажрибасининг интернационал хусусиятлари ва унинг республикамиз ёш адиблари учун аҳамияти», Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзининг секретари У. Усмонов «Ғоявий муҳит, ахлоқий ва эстетик талабчанликни мустаҳкамлаш — республика ёш адиблари ижодини камол топтиришнинг гаровидир», Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси Ҳақим Назир «Ғоявийлик, гражданлик, фаоллик — навқирон ёзувчилар учун муваффақият омилли», Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзининг секретари С. Кароматов «Меҳнат мавзуи ва Ўзбекистон ёш ижодкорларининг вазифалари», «Шарқ юлдузи» журналининг бош муҳаррири Пирмат Шермухамедов «Ҳаёт ҳақиқатига садоқат», ёзувчи Вильям Александров «Уруш ва тинчлик мавзуи ёшлар ижодида», филология фанлари доктори Салохиддин Мамажонов «Танқид ва ёшлар ижоди» мавзуида доклад қилдилар.

Мазкур пленум республика ёш ижодкорларининг навбатдаги вазифаларини ҳам белгилаб берди. Редакцияимиз пленум материаллари билан журналхонларни таништириб боришни режалаштирган. Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси, Ҳамза номидаги Республика давлат мукофотининг лауреати Асқад Мухторнинг мазкур мақоласи шу туркумдаги дастлабки материаллардан бирidir.

рус совет фантастикаси усталарининг тажрибасизис Ҳ. Шайхов, Т. Малик, М. Махмудов, Н. Гацунаев, А. Обиджон ва бошқаларнинг китобларини тасаввур қила олмаймиз. Худди шунга ўхшаш Ильф ва Петровнинг бизда кўп ўқиладиган машҳур асарлари Неъмат Аминов, Саъдулла Сиёев сингарии ўзбек ҳажвчиларига таъсир кўрсатмаган бўлиши мумкин эмас.

Тажриба — олиш ва кўчириш мумкин бўлган аллақандай нарса эмас. У маънавий категория. Халқлар тажрибаси ўрганилади, ўзлаштирилади, бизнинг ўз тажрибаларимиз билан чатишиб кетади. Агар биз Мурод Мухаммад Дўстга унинг прозасига ҳос реалистик деталлаштириш бош манбаан Шукшин ёки Матвеевнинг ижодини эслатади, десак, бу табиий бўлишига қарамасдан, Мурод ҳайрон қолиши мумкин. Шунга ўхшаш Эркин Аъзамов, Мурод Мансуров, Хайриддин Султонов, Тоҳир Малик, Гаффор Ҳотамов, Тоғай Мурод ижодига Болтиқбўйи ёзувчиларига ҳос иложи борича шахсга яқинроқ келиш, унинг ички дунёсига чуқурроқ кириш, баъзан муваффақият, баъзан муваффақиятсиз ички монологнинг психологик босимини беришга интилиш хусусиятлари табиий равишда ва сезилмасдан сингиб кетган.

Буларнинг ҳаммаси табиий. Халқларнинг катта маънавий тажрибаси бизларни доимо озиқлантириб туради, бу ҳаёт қонуни. Аммо бизнинг ўзимиз ҳам бу табиий жараёнини тезлаштиришимиз керак. Бир биримизни фаол ўрганишнинг йўллари ва шакллари топишимиз зарур. Ҳеч бўлмаса, республикалардаги тенгдошларимиз билан шахсий дўстлик алоқалари ўрнатайлик. Гафур Ғулом, Тихонов, Вурғун, Кербобоев, Авезовга ҳос ижодий ва инсоний дўстликни кўргимиз келади. Бундай дўстлик иплари ёшлиқда боғланади ва бир умр самара беради.

Дўстлар тажрибасидан бойиш, ҳали айтганимиздек, кўчиришнинг механик воситаси эмас. Мурод Мухаммад Дўстнинг «Истеъфо» қиссаси проблема жиҳатидан Беловга, Василевга яқин. Аммо М. М. Дўст бу проблемлага ўз муносабатини билдиради, у бу проблемани ўз халқи ҳаётидан топади.

Менингча, танқидчиларнинг эстетик қарашларини доғмаллаштириш, уни худди ёрлик каби сийқалаштириш керак эмас. Ички монолог — яхши, автор баёни — ёмон. Йўқ! Баён, ҳатто тавсифчилик ҳам ўзида новаторлик нишонасини кўрсатиши мумкин. Бу истеъдогга, унинг даражасига боғлиқ. Эркин Аъзамов «Жавоб» деган янги қиссасида образини баён қилиш усули билан яратади. Баён унда гоҳ бир маромда, хотиржам, эпик тарзда, гоҳ ҳаяжонли, асабий, узуқ-юлуқ тарзда кечади ва айни пайтда муаллифининг ўз қаҳрамонларига бепарво эмаслиги сезилиб туради. Баён қилишнинг монолог шакли унга энг оддий кундалик ҳодисалардан ҳам маънавий энергия топишга ёрдам беради. Чеховнинг шундай гапи бор: «Одамлар тушлик қиладилар, фақат тушлик қиладилар ва худди шу дамларда уларнинг бахти чопиши ёки ҳаёти остин-устин бўлиши мумкин». Албатта, бунинг учун маҳорат керак. Мурод Мухаммад Дўст билан Эркин Аъзамовда бундай маҳорат бор. Улар яқин, аммо ихтиёри ўзида бўлмаган одамнинг бўшаб қолган қалбини маҳорат билан кўрсатиб берадилар. Фақат

бугина эмас, улар инсоннинг кўнгул ўртанишларини, қаршилиқ кўрсатишга майл сезганини ҳам кўрсатиб беришди. Лекин фақат шу жараёнини, албатта ўз ҳолича, жуда муҳим бўлган жараёнини кўрсатишди. Синовлар бу одамларнинг кўзини очади ва биз ишонамизки, асосий кураш ҳали олдинда.

Эзулик ва ёвузликнинг ўзаро тўқнашуви қалбини кураш учун қайта тоблаиди; инсон фақат вазиятни эмас, ўзини ўзи ҳам кашф этади, инсон ўзини ўзи ахтаради ва топади — буларнинг барчаси бошдан-оёқ замонавийлик касб этади ва шу тариқа ёшларнинг яхши асарларида умуминсоний аҳамиятга молик абадий муаммолар акс эттирилади, уларда навқирон насризмнинг интернационал моҳияти намоён бўлади.

Ёшларимиз жуда хилма-хил. Биз баёний ифода тўғрисида, реалистик деталлаштириш ҳақида гапирдик. Гаффор Ҳотамов эса майда драматик эпизодлар мозаикасини яратади. «Қудуқ тепа сиздадаги ой» қиссаси сербўёқ, халқчилик, образли тили билан диққатни тартади. У бешафқат шахсий синовларни бошидан кечирган, адашган одамнинг мураккаб образини яратади: бу одам ўзининг ва бошқаларнинг оғир жиноятларини фош этади. Автор унинг эзилган, изтиробли юрагига кириб боради. Қиссанинг ютуғи ана шунда.

Бироқ, айтиш керакки, ҳамма нарса кескин, ҳамма нарса бир хилда драматик бўлса, асосий нарсани иккинчи даражали нарсдан ажратиб олиш қийин бўлиб қолади. Яна шунини айтиш керакки, асарда мунг кўп. Унда ёруғликни, ҳавонини, кенгликни, катта ҳаётни кўргинг келади. Одамлардаги эзуликни, кидиндир жиндак бахтини кўргинг келади. «Э, одамзод, кўрган кунинг кўрсин», дейди қаҳрамон. Бу нола бутун асар руҳида бор. Яна ўша ёвузлик билан курашиш ўрнига ачинашга даъват этиш, бўлажак кураш олдида виждонини поклаш...

Шуниси қувончлики, ёш носирларимиз ахлоқий, маънавий муҳит доирасида фикрлайдилар. Эндиликда бу авторларни ўқимаслик мумкин эмас, улар қандайдир даражада бугунги насрининг маҳорат даражасини белгилайдилар.

Бугун, шу кунларда ранжитилган ва ҳақоратланган кимсага нисбатан ачинаш туйғусини уйғотишга муҳимми? Ёвузликка қарши халқ кураши руҳини, шафқатсиз, жасоратли курашлар руҳини эсдан чиқариш ўринлими!

Биз бу қаҳрамонлар сал нари бориб ишга киришишларига ишонамиз, авторлар, чамаси, ҳамма гапни охиригача айтиб бериш зерикарли бўлур эди, деган сўқротона ҳикматга амал қиладилар. Лекин бари бир, очигини айтганда, бу тенденция курашни кейинга олиб қўйиш тенденциясидир. Мен тенденция деярман, негаки, бу ҳолини бир қиссада эмас, бир неча қиссада учратдим...

Шунинг учун мана шу ерга биттагина бўлса ҳам, кичкинагина бўлса ҳам, аммо дадил, гражданлик қалбига эга, ижтимоийликка тўла ҳаёт — исён керак, дегим келади. Ахир худди ана шу ижтимоийликка тўла ҳаёт бизнинг замондошларимиз учун характерли-ку. Замондошлар қиёфасида акс этмаган адабиёт интернационал аҳамият касб этмайди. Ҳаётини манфаатлар қўламини, туйғулариинг юксак тўғени, қизик, ажойиб, кескин тўқнашуларда қалбини чақнаб турадиган одамни кўргинг

келади. Акс ҳолда, адабиёт сохта қаҳрамонлики тарғиб этиш ва оддий ахлоқ тўқишдан бошқа нарса бўлмай қолади. Соф ахлоқий концепциялар йўқ. У ҳар жиҳатдан инсон ҳаёти билан чапишиб кетган, унинг бутун ижтимоий мазмуни билан, қалб муштоқлиги билан, инсон меҳнати, одамлар олдидидаги унинг юксак бурчи билан чамбарчас бўлиб кетган. Ёшларнинг асарларида меҳнат завоқни, меҳнатнинг кўнгил эҳтиёжи эканлигини, унинг чарчоқни босишини, инсонни юксакка кўтаришини, бутун аτροφни гўзал, чароғон ва хуррам қилиб кўрсатишини тасвирлашга интилишни кўргинг келади.

Замонавийлик дегани энг аввало маҳоратдир. Бошдан-оёқ замонавий мавзуларда ёзилгани билан чинакам замонавий асар бўла олмайди. Самар Нуров ўзининг илк катта асарини жуда муҳим замонавий мавзуга — қишлоқ хўжалигидаги икки кураш [кимёвий ва биологик кураш] методига бағишлади. Автор материални билади, кўпдан-кўп қизиқарли ахборотлар ҳам беради. Аммо булар мазмун чуқурлигини эмас, асарнинг ҳам кенглигинигина ташкил этади. Бу мавзу кўп аспектига эга, бу ўткир кураш тагида кўпдан-кўп кескин зиддиятлар яширин. Аммо автор масалага чуқурроқ ёндашмайди. Натийжада проблема маиший ситуацияларга кўйилар кетган. Одамлар, гарчи улар замондошларимиз бўлсалар ҳам, ўз инон-ихтиёрлари, хатти-ҳаракатлари, орзу-ўйлари, туйғулари ва ишларининг кўлами жиҳатдан бизнинг тўлақонли замондошларимиз сифатида кўринмайди. Улар, ўткир зиддиятлардан, кескин тўқнашувлардан қочадилар, курашдан қўрқадилар. Эмин Усмонов эса худди шу мавзуда дурустгина қисса ёзди. Усаётган бу ёш ёзувчи ўзига ишонади: у ҳар бир асарига экологик проблемага янада чуқурроқ кириб боради. Муҳими, унинг одамлари замонавий кишилар ва «исён» масаласи унда анча-мунча жойида. Эмин ички тўқнашувларни психологик таҳлилдан кўра, кўпроқ публицистик таҳлил қилса-да, ташқи тўқнашувларни беришдан ҳам қўрқмайди. Эминдаги мавжуд бўлган муайян граждандлик позициясини қадрлаш керак. Унинг бу позицияси экологик проблемалар атрофидаги мурраккаб ҳаётини зиддиятлар тасвирида яққолроқ кўринади. Атроф муҳитни топтовчиларга бешафат бўлиш осон эмас. Табиатни муҳофаза қилиш учун ҳайвонни ўлдирмаслик керак, бу — инсон психологиясида янгилик. Илгари бундай бўлмаган, Аллакандай ҳайвон учун одамни, эхтимолки, бир неча боланинг отасини жазолаш керак. Бундай пайтда ёзувчи кўпгина имкониятлар ахтаради, замондош қалбига, оддий эмас, безовта граждандлик — инсон қалбига йўл топади.

Кўриниб турибдики, экологик мавзу ҳам ўзида катта маънавий энергияни сақлар экан. Биз ҳозирги пайтда яна ҳам салмоқли аҳамият касб этган ана шу ўткир замонавий мавзуда қалам тебратаётган ёшларни чин дилдан табриклаймиз.

Адабиётимизга алпақачонлар меҳнатни эстетик бойлик сифатида кўйловчи авлод кириб келган. Бу борада ҳам етарли тажрибага эгамиз. Бир қарашда, бу бош ўзанга тушиш худди осондек кўринади. Шунга қарамасдан, кўпгина ёшлар, турган гапки, меҳнатда, ҳеч қандай маънавий хусусият кўрмасдан бу ўзани четлаб ўтади. Менинчга, бу уларнинг кўпчилиги ишлаб чиқариш меҳнати нималигини билмасдан адабиётга кириб келаётганлиги сабабли.

Ҳозирги замон адабиётига ҳеч қандай ҳаётини ва меҳнат тажрибасиз кириб келиш мумкинми? Агар истеъдод бўлса, афтидан, мумкин. Лекин бу барибир қайдадир ўзини билдириб қўяди. Баъзида ўйлаб қоламан: мавзудаги майдонлик худди шу туфайли эмасмикин, айрим ёш шоирларнинг ҳаёт ҳақидаги қуруқ ақлий тасаввурини шунинг натижаси эмасмикин, уларнинг шеърларидаги ясамалик ва мавжумлигининг сабаби шу эмасмикин, жонли ҳаётини образ ўрнига бир неча драматик дostonларда ҳаракат қилаётган шартли образлар ўзида муайян мақсадни ташувчи образларнинг кетма-кет пайдо бўлаётганига ҳам шу сабаб эмасмикин!

«Маъно ташувчилар» ҳақида танқидчилигимизда гап бўлди, танқидчилар уларни жонли ҳаётдан узилиб қолганлигининг эмас, балки ижодий изланишларнинг маҳсули деб қарамоқдалар. Ҳар қалай, илиқ ҳаётини бизни бадий образга ишонтиради.

14-тўрт йил бурун Рауль Мирҳайдаровни биз Ёзувчилар союзи аъзолигига қабул қилган эдик. Рауль ёш қурувчи-инженер. Москвада юз минг нухсада қиссалар китобини чоп эттирди. Унинг қаҳрамонлари шунчаки замондош тенгқурлари эмас. «Тўғон», «Мавсумий ишчилар», «Тозалаш иншооти» каби

сарлавҳаларнинг ўзиёқ унинг асарларида майда мавзунини йўқлигини, улар кундалик воқелиқдан олинган айни нусха эканлигини айтиб турибди. Бу қиссалардаги «ишлаб чиқариш мавзу китобхонни бездирмайди, аксинча, унинг онгини ишлаб чиқаришга нисбатан одатдаги қарашлар ва тушунчаларда тозалайди. Автор ўзига тенгқур ишчилар билан аллақандай махсус асаб толарани ила боғланганки, гўё у қаҳрамонларини қайси миллатга мансублигини мулқола сезмайди. Ҳозирги ишчи ёшлар психологияси ана шундай, улар шундай улғаядилар. Ана шундан тақдирлар ўсиб чиқади, бутун бошли авлоднинг ҳаёт йўли вужудга келади.

Кўп ёшлар адабиётга журналистикадан кириб келадилар. Биз ҳам яхши, ҳам ёмон. Тўғри, ёзувчи кундалик ҳаётни журналдан кам билмаслиги керак, рўй бераётган воқеа-ҳодисаларни ҳар доим муносабат билдириб туриши лозим. Мен ўзим ҳам журналист бўлганман ва бу касбни жуда ҳурмат қиламан. Аммо журналист билан ёзувчи, худди кундалик долзарб воқеалар билан замонавийлик сингари битта нарса эмас. Ижодий союзларнинг сўнги кўшма пленумида худди ана шу ҳақда гапирилди ва ёзувчи санъаткор эканлигини жуда тўғри қайд этилди; газета ахбороти, фактбозлик ва ҳозиржавобли бадий адабиётини безай олмайди. Шунингдек, Норбой Худойберганов ҳам яқинда «Дружба народов» журналида Неъмат Ёқубов китобининг ана шу жиҳатдан муваффақиятсиз чиққанлигини айтиб тўғри иш қилди. Яхши носиримиз Нурали Қобул «Опоқч булутлар» ҳизрасида негадир журналистик ва адабий жанрлар ўртасидаги чегарани бузади.

Мен журналист тажрибаси адабиёт учун зарар демоқчи эмасман. Аксинча, бу кўп ўринда асқотади. Журналистдаги чиққан ёзувчи, одатда, кундалик турмушни яхши ҳис этади ўлкасини, одамларини, ҳаёт муаммоларини яхши билади. Озод Авлиёқулов газетачидан чиққан ёзувчи. У ўзининг «Қайнарбу локлик уч киши» романида қаҳрамонларининг мурраккаб тақдирини ҳар томонлама акс эттиришга интилади. Асарда замонни кенг тушуниш бор, мен унда ҳатто Мирза Иброҳимов сингари санъаткорлар тажрибаси таъсирини ҳам ҳис этдим. Бу асарда авторнинг илк романи учун кўп яхши нарсалар бор. Лекин газетачилик касали сезилади. Автор мақсаднинг ўзиёқ [роман «Ота», «Уғил», «Невара», деб уч қисмага бўлинган] аллақандай схемани эслатади.

Бизда ёзадиганлар кўп. Адабиёт редакцияларининг ҳодимлари ғаладонларидан кўпдан-кўп қўлёмалар тўпланиб қолаётганидан нолийдилар. Менимча, бунинг ёмон жойи йўқ. Бизда ҳатто шунчаки ёзадиган союз аъзолари ҳам бор. Ҳатто бу ҳам ёмон эмас. Буларнинг ҳаммаси аҳоли саводхонлигинини юксаклигидан, ўз гапини айтиш истагининг зўрлигидан далолат беради. Лекин биз ким шунчаки ёзадиган ҳаваскор, ким ёзиб касалига гирифторм бўлган, ким ҳақиқий истеъдод эгаси эканлигини билиб олишимиз, уларни ажрата билишимиз керак. Ҳар бир ёзувчининг характерли хусусиятини аниқлашимиз ва унга қўмак беришимиз лозим. Ҳар бир ёш истеъдоднинг ўзи: умуминсоний ғоялари борки, уларни ривожлантириши мумкин. Айтилик, Тоҳир Маликда — образларнинг инсоний ҳарорати, Нурали Қобулда — ўзини ўткир синовлардан ўтказишга интилиш, Хайриддинда — ўтмиш ва ҳозирги даврини сабаб-оқибат муносабатлари, Мурод Муҳаммад Дўста — ҳаракатсиз маънавий олам ҳам ҳаракатдаги ноинсофлиги сингари ҳалокатли эканлигини тасдиқлаш, Тоғай Муродда — ёзувчининг мағлуб этувчи инсон қалбининг гўзаллиги, Ҳожиакбарда — фикрловчи, фаолият кўрсатувчи одам ғояси кўзга ташланади.

Энг кенжа авлод вакиллари айниқса қаттиқ изланишлар олиб борапти, уларнинг ажойиб поэтик топилмалари кишини ҳайратга солади. Дурдона Худойберганованинг нозик лиризм ҳақида мен қайдадир ёзган эдим. Яқинда Эшқобил Шукуровнинг иккита шеъри эълон қилинди. Қишлоқ кизи билан қишлоқ йигити ўртасидаги муҳаббатдан ёш шоир абадий умуминсоний қирраларни топади. Инвалид солдат туйғуларининг шеърида урушга қарши ҳаракатнинг улкан руҳини умумлаштиради.

Ёшлар асосан граждандлик камолоти йўлида ҳаракат қилмоқда. Аммо, афсуски, яқин-оранда союз аъзолигига қабул қилинганларнинг кўпчилиги ижодий ҳаяжонларсиз яшамоқдалар. Союзга аъзо бўлгани билан одам ёзувчи бўлиб қолмайди. Шундай шиддатли замонда ёш йигит-қизларнинг ижодий сустиги мени ҳайрон қолдиради. Айниқса, партия ва ҳукумат

ҳаётнинг ҳамма жабҳаларида интизом ва ахлоқий нормаларга амал қилинишини қаттиқ туриб талаб қилаётган ишчан бир шароитда узоқ вақт ижодий фаолиятсизлик кўрсатишни кечириб бўлмайди. Константин Устинович Черненко СССР Ёзувчилар союзининг пленумида айрим нуқсонларни драматиклаштирмасликни маслаҳат берган бўлса-да, аммо ўзгача ҳаётнинг жамият ҳаётидаги мураккаб ситуацияларга фаол аралашига чақирди. Т. Қайипбергенов худди шу маънода долзарб асар яратди, унда айрим пахта тайёрлаш пунктларида учрайдиган кўзбўямачилик фактлари айни вақтида очиб ташланди. Аммо автоном республиканинг баъзи собиқ раҳбарлари, чамаси, бу образларда ўз тимсолларини кўрган бўлсалар керак, терилган қўлзamani тўхтатишга тўраларча буйруқ бердилар. Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзи бу ўткир конфликтли асарни қўллаб-қувватлади ва нихоят роман дунё юзини кўрди. Хуллас, ёш дўстлар, замон сизларнинг жасоратингизга муҳтож, ў сизнинг ижодий дадиллигингизга муштоқ.

Сизнинг интернационализмингиз, хусусан, қардош халқлар оиласида халқингиз ўз интернационал бурчини ўташи учун унга кўмаклашишдан иборат.

Бизга ижодий манфаатларни кенг қанот ёйдириш, мураккаб ҳаётини муаммолар устида чуқур мулоҳаза юритиш қобилияти етишмайди. Интернационалист бўлиш учун асарга бошқа миллатга мансуб персонажларни киритиш шарт эмас. Интернационализм — мавзу билан эмас, ахлоқ билан, дунёқараш билан боғлиқ тушунча. Бу тушунча фикрлар ва эътиқодлар системаси орқали юзага чиқади. Ўз халқингиз ҳақида, унинг ўтмиши, бугунги кунини ҳақида асар яратар экансан, унда муҳим воқеалар ва муаммоларни ифода этиш билан барча миллатларнинг китобхоналарига халқингизнинг ўзини хос тарихий, маънавий, интеллектуал тажрибасига қўшилиш имкониятини беришингиз мумкин. Шунинг эътиборини ҳисобга олиш керакки, фақат юксак миллий асарларгина интернационал мулк бўла олади.

Рақс сеҳри

Р. АЛЪБЕКОВ фототюди

**Абдулла ОРИПОВ,
Иброҳим ҲАҚҚУЛОВ**

Ватан ичра яна бир Ватан

Улуғ ўзбек шоири ва мутафаккири Алишер

Навоийнинг ўлмас ижодини ҳар бир

авлод ўзича ўқийди,

унинг гўзаллик ва нафосат оламини ўзича

кашф этади. Ҳамза номидаги Республика давлат

мукофотининг лауреати, шоир Абдулла Орипов

билан адабиётшунос Иброҳим Ҳаққуловнинг

мазкур суҳбатида шу хусусда сўз боради.

И. ҲАҚҚУЛОВ: Буюк санъаткор инсон қалби ва ақлига теран таъсир ўтказа оладиган руҳ алломасидир. Бундай шахс маданият тараққиётига беқиёс ҳисса қўшиши — исботсиз ҳақиқат. Лекин баъзан унинг ўзи бутун бир АДАБИЁТ, маълум давр миллий адабиётининг энг асосий ғоявий-бадиий йўналишларини ҳам тўла қарор топтирадиган даҳо ижодкор бўлиб гавдаланади. Шунинг учун унинг ижодига қайси жиҳатдан назар ташламанг, чекланиш ёки жиддий етишмовчиликлар кўрмайсиз. Тўғри, замоналар ўтиши билан у яратган асарларда эскирган ё қилматини йўқотаётган хусусиятлар бўлиши эҳтимол. Бироқ ўз фаолиятида бу АДАБИЁТ ҳеч пайт яшадан тўхтамайди. Шу бонс ҳам, жаҳон халқлари орасида бу каби даҳоларнинг дунёга келиши учун неча ўн йилларгина эмас, гоҳо асрлар ҳам камлик қилади. Доҳий санъаткорнинг

туғилиши — умумдунё адабиётидаги Инқилоб. У инсоният маънавий оламини ўзича янгилашга хизмат этиб қолмасдан, башарнинг дард чекиш ва кураш қобилиятини янада чиниктириб, воқеликдаги ҳар қандай ёвузликларга тик боқишга руҳлантириб туради. Алишер Навоий улкан АДАБИЁТ титмосидаги ана шундай шоир, олим ва мутафаккирдир.

А. ОРИПОВ: Мен Навоийни ўзбек миллати, борингки, туркий халқларнинг мислсиз даҳоси бўлгани учунгина севмайман. Агар шундай дейиш жоиз бўлса, туб хусусиятлари — улуғ шоир асарларининг «қон группаси» — умуминсоний. Уни алоҳида бир халқ ёхуд бир неча миллатга нисбат бериш, очиги, хато. У Ер кўррасидаги барча эл-элатларнинг маънавий-руҳий ҳаётига дахлдордир.

И. ҲАҚҚУЛОВ: Миллий салоҳияти суст ижодкорда умуминсонийлик туйғулари ҳам заиф бўлади. Навоий истеъдоди — миллийлик заминидан барқ урган истеъдод. Аммо масаланинг иккинчи қирраси ҳам бор. Буни В. Г. Белинский яхши таърифлаган: «Улуғ шоир ўзи ҳақида, «мен»ни ҳақида гапирар экан, умуман инсоният ҳақида гапирарди, негаки, унинг табиатида бугунги инсониятга хос ҳамма нарса мавжуд. Шу сабабли ҳам ҳар бир киши унинг қайғусида ўз қайғусини, унинг қалбида ўз қалбини англайди ва унда фақатгина шоирни эмас, балки инсонни, инсонлик йўлидаги биродарини ҳам кўради».

А. ОРИПОВ: Шекспир ва Лев Толстой қаҳрамонларининг инглиз ҳамда русча номлари ўзгартирилди, дейлик. Хўш, шунда нима бўлади? Айтарли ҳеч нарса. Чунки бу санъаткорлар ижоди умуминсоният ойнасидай гап. Унда ҳар бир миллат кишиси бирор тарзда ўз руҳини, ғаму армонларини кўради, ўша қаҳрамонлар билан қалбан яқин жойларини англайди.

Бу кўҳна оламда классиклар кўп ўтган. Уларнинг бирлари тил санъатида этиб бўлмас даражада юқорилаб кетган, бирлари соф лирик йўналишда тенгсиз, бошқа баъзилари эса ҳажвиётда моҳир. Дейлик, Умар Хайём рубоийнависликда пиру устод бўлса, Ҳофиз Шерозий ғазалда соҳир нафас ва ҳоказо. Хўш, Навоий-чи! Навоийнинг ўзи яхлит адабиёт, деган фикрга мен ҳам қўшиламан. Мутафаккир шоир ижодиёти ҳамма жиҳатдан мукамал, энг мўъжаз унсурларигача нозик дид билан сайқал берилган маҳобатли бир бадиият қасридирки, буни ёлғиз бир шахс бунёд этганлиги чиндан-да ҳайратланарлидир.

И. ҲАҚҚУЛОВ: Ижоди ягона мақсад, сарбон ғояга қаратилган шоирлар — улуғ шоирлар бўлганлигини билализ. Петрарка ва Байрон, Лермонтов ва Шевченко ана шундай ижодкорлар бўлган, дейишади. Гёте ва Пушкин каби шоирларни ўқиганда киши юқоридаги тушунчадан воз кечади. Навоийда ҳам фикрий кўлам поёнсиз. Коинот гўзалликларини барча ранг, оҳанг, ҳаракатлари билан ўзлаштириш юрак эҳтиёжлари бўлган, ўз асри кишилик ҳаётининг барча долзарб муаммоларини, нурли ва нурсиз манзараларини ифодалай олган санъаткорларни қандай баҳолаш мумкин!

А. ОРИПОВ: Уларга табиатга қарагандай қараш, ижодларига эса коинотга ёндашгандай муносабатда бўлиш керак, холос. Улар табиатдек яратувчан ва саховатлидир.

Бирор бир халқни қирғин-қабохатлар билан ер юзидан супуриб ташлаш мумкин эмаслигига инонса бўлади, бироқ тилидан ажралган халқ — ўлимга маҳкум. Тилга зуғум — халқнинг ўтмишигагина эмас, келажагига нисбатан ҳам беомон ёвузликдир. Она тилига туганмас ишқ, унинг тақдирию камолоти учун масъуллик ва ғамхўрлик — мана генийларни бирлаштирувчи биринчи фазилат. Данте италийн тилини халқаро йўқламада нечоғлик барқарор этган бўлса, Навоий ҳам шундай вазифани — жаҳоншумул ватанпарварлик ишини адо этди. Этник жиҳатдан бағоят хилма-хил, қанчадан-қанча шева ва диалектларда гаплашувчи кишилар тилига хос сўзларни адабий тил доирасига дадил олиб кирди. Навоийнинг журъат ва маҳорати туйғайли ўзбек адабий тили мукамал шаклланишга эришди.

И. ҲАҚҚУЛОВ: Навоий ижодида арабий ва форсий сўзларни ҳам қўллаган. Унгача ўтган шоирларимиз Атоий, Лутфий, Гадоийда аҳвол нисбатан бошқача, Бобур шеъриятида тил

арабий, форсий сўзлардан сезиларли равишда тозалангандек. Бу ҳозирги ўқувчиларга ўнғай: сўз маънолари кўпчиликка тушунарли, шеър яхши қабул қилинади. Навоийнинг чет сўзларга эътибори ҳақида турлича фикрлар юради. Биров шоирни ёқлайди, бошқа биров: «Шаккоқлик бўлмасин-у, шеър сал...» дегандек эътирознома сўз айтмоқ бўлади.

А. ОРИПОВ: Навоийнинг улғувор фалсафасига кўра, ижодда арабий ва форсий сўзлар шубҳасиз керак эди. Агар ўша замонларда юнон ё рус сўзлари кенг истеъмолда бўлганда, шоир улардан ҳам моҳирона фойдаланарди. Навоий суҳанбозлик қилмаган, масаланинг моҳиятини асло жўн тушунмаган. Шоирнинг қўйма мисраларида араб, форс тилдаги мавфқумлар гоҳ тасвир воситаси бўлиб, гоҳ оҳанг бўлиғлиги, гоҳ образлилик учун хизмат этади.

Оламда ҳамма нарсанинг фазоси бор. Адабиётнинг ҳам. Навоийда бу фазо юксак. Нурил. Улғувор. Шукўҳли. Навоийнинг ижод фазосига тинимсиз интилиш мумкин. Мусобақа қилиш гумроҳлик. Шоирнинг «Лайли ва Мажнун» дostonини қайта-қайта ўқийман. У ўз характериға мувофиқ эпик асар. Уша воқеани, яъни Лайли ва Мажнуннинг ишқий саргузаштларини ўқувчиларға баён услубида ҳам сўйлаб бериш мумкин эди. Йўқ, ундаги ҳар қайси мисрада бир образ, бир ташбиҳ бор. Сўзлар тиниқ жаранглайди. Бирор ўринда сакталиқ тополмай-сиз. Ҳолбуки, шу асарда ҳам араб ва форс калималари тез-тез назарға ташланади туради. Абдулла Қаҳҳор, асарини ўзи барча ортиқча нарсани «туфлаб ташлайди», дегуви эди. Навоийнинг фардларидан тортиб минглаб байтли дostonларида ҳам табиий равишда асарға сингиб кетмаган бирор ҳарфини учратиш мушкул.

И. ҲАҚҚУЛОВ: Маълумки, ғазал — Шарқ халқлари шеърлигининг етакчи жанри. Навоий шеърларининг асосий кўпчилиги ҳам ғазал шаклида яратилган. Шоир ғазалиёти унгача ўзбек ва форс-тожик адабиётларида эришилган ижодий ютуқлар заминиде юксалган. Адабий аънавалар — ижобий маънодаги чегара. Етуқ истеъдод мазкур чегарани ёриб ўтади. Ва ўзингача мавжуд ижодий тажрибаларни ўзгартиради, тўғрироғи, янгилайди. Навоий ғазал услубининг имкониятларидан шу қадар маҳорат билан фойдаландики, натижада шоир ғазалиёти поэзиямизда ҳеч пайт мисли қўрилмаган гўзаллик, нафосат, дард гулшаниға бориб етди. Навоийда «сўз арусин» деган ибора бор. У ғазалларида сўзини тирик вужуддаги ҳаракатлинирди, ғазалда сўз «жилвасига навоийиш, жамолиға оройиш» берди.

А. ОРИПОВ: Шоир ғазалларида сўз, ташбиҳ, оҳанглар қўюлиб келади. Қалам қўлида эркин ўйнайди. Ғазал ўзининг «темир қонунилари» бўйича ҳамманни бир-бириға ўхшатиб қўйиши ҳам ҳеч гапмас. Аммо Навоий ғазалларида муаллиф шахси дарров назарға ташланади. Биласизки, бу — Навоий. Фикрлаётган, дарду изтироблари томирида гуپираётган одам, яъни шоир Навоий руҳияти ғазал ортидан сезилиб, кўриниб туради. Бу ҳар қандай ғазалнависға ҳам насиб бўлавермайди-ган талантнинг ноёб фазилатидир.

И. ҲАҚҚУЛОВ: Ғарб доғимандларидан бири: «Асарда ҳамма нарса тўғрисида ёзиш — қилични гўдақ қўлиға туттазиш демак», деган экан. Шеър ёзаркан, Навоий доғим «қилични» қўлида сақлаб қолади. Унда сўз тежамни беқийс. Шоир очиқ назарда гапирди. Жумбоқнома маънолар тўқимайди. Унинг фикрлари аниқ. Ерқин. Эҳтиросли. Лекин жуда драматик.

Менинг назаримда, руҳнинг пинҳоний саркашликлари, ички зиддиятларидан маҳрум одам — ҳамма вақт, ҳамма замонда ҳам, қўнгли якрагн, ноҷор, минг ақлли бўлгани билан моҳиятан саёз шахс. Одатда бундай кимсалар дили хотиржам, ҳамма нарсаға сўқирона қараб, чайналган ҳақиқатларнинг қорувули бўлиб яшайдилар. Навоий ўз замонасидаги ана шу қабилидаги кишиларға қарши зиддиятнавислик қилади. Инсондаги ботиний олишувлар тасвирини кучайтиради. Шоирнинг «Эл негиб топқай мениким, Мен ўзини топмасам», деган сўзлари ёдингиздадир, Навоий мана шу моҳиятта етишиш азобларининг изчил тасвирини чизади ғазалларида.

А. ОРИПОВ: Табиат одил. У башарнинг мумтоз бир фарзандини бизнинг тилимизда ҳам сўзлатган. Халқимизни шундай туганмас бахтдан бенасиб қолдирмаган. Навоий — фавқуллодда шахс. Сезгир. Теран. Руҳан уйғоқ. Бирор дам сиёрати соқиллашгани пайқолмайсиз. Тафаккур мухташам корхона мисол тўхтовсиз яшайди.

И. ҲАҚҚУЛОВ: Қалб хотираси баҳрдай чайқалишини айтмайсизми! Лекин унинг тўлқинлари мунглиғ садолар таратади. Бу юрак ёлғизликинн севади.

А. ОРИПОВ: Йўқ, севмайди. Навоийнинг ёлғизлиги — инсоният тафаккурини тебратадиган улғў ёлғизлик. Даҳлар минг йилларда гоҳ-гоҳ учраб турадиган Ёлби. Миллион-миллион кишиларнинг ёлби эмаслигининг ўзиёқ гекийларни ёлғизлантириб қўяди. Бу — қонуният, аммо бу қонуният замирида инсонни мукамал кўриш, зиддият ичра ғарқ олам аро ҳақиқий инсонийликин муҳофаза этиш идеали ётади.

И. ҲАҚҚУЛОВ: Буни «эришиш фалсафаси» деса бўларкан. Чунки Навоий шеъриятида оғир жудодлик, айрилиққа доир ҳамма фикру тўғуллар оҳир-оқибатда эришиш орзу-армонлари бағриға сингиб кетади. У эришмайди. Бироқ эришиш умидларидан сира тўхтамайди ҳам...

А. ОРИПОВ: «Топмадим», «кистадим», «кўрмадим» — булар Навоийнинг айрим ғазалларидаги радиқлар. Бунға ўхшаш радиқларнинг ўзиёқ шоирнинг лирик қаҳрамони эришиш йўлидаги, эришиш изтиробларида нафас оладиган шахслигини тасдиқлашға қодир. Тасаввур қилинг: шоир «топмадим», «кўрдим», деб ёзганида нима бўларди! Унда жаҳоний дардаш Навоий бўлмасди. Навоий ҳаётининг ачиқлиқларини бошидан кечирган. Умрида мушкул, ғамгин вазиятларда қолган... Аммо шахсияти бўйича у фарёд чекиб ёзгулик қувғини ва қийноқларға дуч келмаган. Шоир шеърияти ҳаёти билан боғлиқ равишда ўрганилса, унинг ситамкор нолалари асоссиздай туюлади. Аслида Навоий даҳосини очадиган «калит» худди шу жойда. Гап шундаки, инсонға ҳамдардлик тўғулари, халқ, Ватан дарди ва башар ташвишлари Навоийға асло тинчлик бермаган, оғир тош бўлиб мудом юрагини эзган, ўртаган. Навоийнинг дил дардини мен шундай тушунмаман.

И. ҲАҚҚУЛОВ: Ҳеч бир шоир давр ва замонини бутунлай четлаб ўтолмайди. Бу мумкин ҳам эмас. Навоий — феодализмнинг фарзанди. У ўтмишдаги барча шоирларимиздек динға, диний ғазаларға ишонган. Эътиқод боғлаган. Буни шоир дунёқарашидеги чекланиш дейишяди. Тўғри. Лекин Навоий қуруқ ақиданарастлик қилмаган. Унинг қалбиде ўз-ўзини терғашдан толиқмаган виждон, инсоний изтироб барқарор бўлган.

А. ОРИПОВ: Ҳа, Навоий ақиданараст эмас. Ундаги ҳақ излаш — оламдаги гармония — уйғунликин излаш ва уни тушунишдаги ўзиға хос таҳлил майдони. Унинг дин ҳолиде сиғинадиган нуқтаси йўқ. У дунёни реал нарса деб идроқ этган. Ва олам ҳодисаларини ўзлаштиришда уни восита санаган. Унга ўзича ишонган. Лекин ҳеч қачон байроқ ғоя этиб олмаган уни. Навоий «мутлақ ғоя» тилсолида инсониятни бирлаштирувчи олий қудратни назарда тутган. Бундан ҳам умуминсоний кайфиятларни кенг қўламларида ифодалашда фойдаланган. «Инсонларнинг қалбини ягона қилиб бирлаштиришға кучи етадиган восита йўқдай кўринадиган-ю, лекин билсак, бу вазифа адабиётнинг қўлидан келар экан. Адабиётнинг вазифаси — барчани бирлаштириб, ҳамжиҳат қилиш», дейди Рабиндранат Тагор. Мабодо Навоий Тагор асрида тўғилиб, ижод этганда эди, у ҳам ҳамманинг дили бирлашадиган жой илохий макон эмас, адабиёт даргоҳи, деган бўлурди.

И. ҲАҚҚУЛОВ: Шеъриятимиздаги ғазал аънанеси ҳозир ҳам давом эттирилятир. Ёзиляётган ғазаллар кам эмас. Алоҳида-алоҳида китоблар босилди, янгилари чоп этилмоқда. Афсуски, ғазал деб шеърхонға тавсия этиляётган шеърларнинг аксарияти енгил-елли фикр, тақорорий оҳанглардан иборат тизмалардир. Шунчаки ёзиш касалидан қутулиш наҳотки қийин! Наҳотки, Навоий сабоқларини юзакиғина ўрганмасдан, унинг ғазал оламиға теранроқ кириб қалам тебратиш шу қадар мушкул!

А. ОРИПОВ: Навоий сабоқларини шакл эътибори билан давом эттиряпмиз, десақ, ёлғон бўлади. Ҳозир асосий шеърли жанр аруз эмаслиғи маълум. Бас, шундай экан, ворислик манзараси қандай! Менимча, маснавийда Навоийдан бевосита таълим олиш мумкин. Мен шоирнинг:

Навосоз улусининг навобахши бўл,
Навоий ёмон бўлса, сен яхши бўл,—

деган байтини ўзимча тақоррлаб юраман. Қаранг, беш юз йил муқаддам айтилган бу гап ҳануз ақлға чуқур синғади. Самимияти юракни тўлқинлантиради.

Классикларни билмаслик — айб, деган фикр аслида кейин чиқиб қолган. Ҳолбуки, ҳар бир ижодкор шахсда классиклардан ўрганиш ички эҳтиёж бўлмоғи керак. Агар одамнинг ўзида истақ бўлмаса, минг ташвиқ қилингани билан бефойда. Бугунги шоир ё носир уларға ўзича мурожаат этиб, ўз Навоийи, ўз

Бобури, Машраби ёки айтилик, Огаҳийсини топсагина ҳисоб. Боя сиз айтган ғазал муаммосига келсак, Навоий ўндан ортиқ жанрда қалам сурган. Бироқ атайлаб кўп шаклга урмаган ўзини. Яъни ёзай деб ёзмаган. Навоийнинг юраги азим дарёдай чайқалиб турган. Демак, юрак тўлқинлари хилма-хил: тугўнли, соқини, ҳужумкор. Мана, жанрларни фарқлашда шоир аввало нимани инобатга олган. Бундан ташқари, масаланинг ижтимоий томони ҳам бор: у фалсафий, ишқий ва ахлоқий ғояларини халққа шоир овози билан етказиш учун ҳам ранг-баранг жанрларда ижод қилган.

Ҳозирги ғазалларга мен ҳам назар ташлаб тураман. Уларнинг кўпчилиги муаллифлари «Мен нима дейман-у, қўбизим нима дейди!», деган ҳикматли қочириқни асло эшитмаганга ўхшайди. Навоийни мутолаа қилишнинг ажиб бир хосияти бор: одам ёзишдан — юзаки ёзишдан дарҳол тўхтаб қолади. Бугунги ғазалнавис Навоийдан сўз устиди ишлаш санъатини, ғазалда руҳни тилга солиш йўлларини ўрганса ёмон бўлмайди.

И. ҲАҚҚУЛОВ: Шеърдан шеърга ўсиб, янглианиб бормаган шоир эрта қариган чол сингарини эзма, насихатгўй бўлиб қолади. Навоийнинг кексалик даври ғазалларини кўздан кечириш. Фикрлар «ўтлуғ кўнгулунинг янги-янги олов парчалари каби ёнади. Оҳанг авжи бир-бирдан баланд. Образ ва маънолар мантиқ ипига тоза дурдек тизилиб, товланиб келади.

А. ОРИПОВ: Навоийнинг ғазалини ўқийсиз: фикр баланд нуқтадан бошланган. Дафъатан савол туғилади: бу баландликдан яна қандай кўтарилиш ясаш мумкин! Навоий буни байтдан-байтга зўриқмасдан, табиий бир қудрат билан амалга оширади. Ҳар бир ғазалда шу манзара.

Кимки ошиқ бўлса, зору хаста ҳол ўлмоқ керак,
Рашқдин олам элига бадҳаёл ўлмоқ керак.

Ушбу байт ғазалнинг матлаи. Бундайроқ шоир юзлаб ғазал ёзганда ҳам бу мантиқий нуқтага чиқолмайди.

И. ҲАҚҚУЛОВ: Чунки Навоийда фалсафий мушоҳада улғу. У турмуш, жамият, давр, табиат воқеа-ҳодисаларини файласуф назари ва ақли билан тадқиқ эта боради. Шу сабаб унинг асарларида, Ойбек айтганидек, «фалсафа билан поэзия органик равишда бирлашади, ягона бир тилга эга бўлади». Сизнингча, Навоий қандай қилиб фалсафа ва шеърятни ягона тилда сўзлатган!

А. ОРИПОВ: Навоий поэзиясида фалсафа эликсирга ўхшаб эриб кетган. У фалсафа ҳолида кўринмайди. Шоир фалсафий хаёл ва мушоҳадаларини ифодалаётганда меъёрини шундай аниқ белгилайдики, қайси жойда табассум, қачон истеҳзо, қайси пайтда қаҳр лозим — образни шунга қараб тадқиқ этади.

И. ҲАҚҚУЛОВ: Адабиётнинг ғоявий ҳазинасини бойтадиган омиллардан яна бири — тарих. Вадий ижод билан шугулланадиган киши тарихни билмасдан дунёнинг собит ҳақиқатларини мустақил англаб, кескин ҳаётини муаммоларни ўзича ҳал қила олишига шахсан мен ишонмайман. Навоий шахсида шоир ва файласуф билан ёнма-ён зукко бир муаррихнинг яшагани бежиз дейсизми!

А. ОРИПОВ: Бир аскар мукамал қуролланиши учун, совут, қалқон, қилич, найза — ҳамма-ҳаммаси бўлиши керак. Тарих ҳам бир ярғо. Лекин у бировга найза, бировга қилич, кимгадир эса қалқон. Улик тарихнинг ўлмаслиги — қалбга нур беришида. У юракда нималариндир узлуксиз тирилтиради. Ўтиб кетган болалигинг, ота-онанг, олисда қолган масканинг — булар ҳам тарих. Уларни билмаса, одамнинг янги туғилган чақалоқдан нима фарқи қолади! Ўзингача айтилган гап нимаю айтилмагани нима — буни билмоқ учун ҳам тарихни ўрганмоқ керак. Бизнинг бир омадимиз шундаки, Навоий ижодиётини қанчалик ўрганганимиз сари, тарих ҳам бизга шунчалик яқинлашади.

И. ҲАҚҚУЛОВ: Абдулла ака, тушунча карвонимиз ҳақиша Навоий кўчасидан бемалол ўтаверади, дейиш — ўз-ўзини алдаш. Бунда одамларни айбаш ҳам нотўғри. Биринчидан, тил маъносида ўртада жиддий узоқлашиш бўлган. Навоийнинг баъзи асарлари тил мураккаблиги билан малакали мутахассисларни ҳам қийнайди. Ҳозир илмий-техника асри. Навоий илгарини сурган ғоялар орасида бевосита эскирганлари ҳам йўқ эмас. Булардан қатъий назар, Навоийга яқинлаштирадиган йўлларни кўпайтириш лозим.

«Келинг, Алишер Навоийдек шоир бўлгани учун қувонайлик!.. Уни фақат ўрганмасдан, тадқиқ этмасдан, ўқиб ҳам юрайлик. Уни ўзимизнинг шоиримизга айлантмайлик!» Бу —

атоқли рус олими, академик Н. И. Конрадининг сўзлари. Ҳа Навоий ижодидан бахраманлик бахти ҳам улғу саодатдир

А. ОРИПОВ: Бу ишларнинг кўпчилиги тарбия билан боғлиқ Республикамиз мактабларида тўрт миллион ўқувчи таъли олади. Адабиёт ўқитувчиларига мурожаат этиш керак Биламан, замон югуриқ, реализм кўчайган бир пайтди: романтик хаёллар билан яшаш ҳаммага ҳам тўғри келавермайди. Шунинг учун ўқувчиларга бевосита ушбу кун талаб ва масалалари билан уйғунлашадиган шеърларни танлаб, мағзини чақиш, кўпроқ ёдлатиш зарур. Бу эса яна бир муаммо — ўқитувчиларнинг билим ва савиясини кўтаришни ўртага қўяди.

И. ҲАҚҚУЛОВ: Қадим Ҳиндистонда афсонавий бир кун бўларкан. Эмиши ёлғиз қуёш шуъласи бўлган бу қушнинг овози ғоятда соҳрли эмиш. У сайраганда бутун Ҳиндистон тингларкан. Бу қушнинг овози эшитилган захоти одамларда руи ўйғоқлиги кучаярмиш. Лекин унинг қандай учишини ҳеч ким кўрмас экан. Бир кун шу қушдан сўрашибди: «Сен қаёнги учасан — ўнгами, сўлгами!» У жавоб берибди: «Самога Юксакка парвоз этаман». Навоий шеърятнда шундай бир кун бор-у, фақат юксакка учад, руҳини бедорлик ва фақат юксакликка чорлайди. Шунинг учун Навоийни маълум манфа атлар, ақлий муддаолар нуқтаи назаридан турибгина ўқи маслик керак. Яна буюқ Тагорни эслайлик. «Буюқ дарё юзида,— дейди у,— қуёш нури юз товланиб кўринадди, улғувор дарё сувини ёнингиздан бетўхта оқизиб ўтаверади. Энди иккинчи бир нарсани фарз қилинг: биз шуларнинг ҳаммасини дарё қирғоғига чиқармоқчи бўлайлик-да, дарёнинг ўртасиди тўриб олиб, катта чўмич билан сувни ҳадеб қирғоққа олиб тўкайлик. Қанчадан-қанча қилган меҳнатимиз оқибати — ҳафсаламиз бир бўлиб тўккан кўзёшларимизу чўмич тагиди чўккан лойқа бўлади, холос. Қарабсизки, дарё юзида қуёш нурининг жилоланиб ўйнашдан ҳам, дарё тўлқинларидан ҳам асар қолмабди! Дарёнинг эркин оқишию дарё устиди хонии қилаётган қушнинг овози қаерда қолди!» Навоий шеърятни дарёси соҳилларига яқинлашганда Тагор ифодалагандаи ҳақиқатларни ҳам сира эсдан чиқармаслик керак. Навоий — Ватан. Ойбек, Мақсуд Шайхзода каби алломаларимиз Навоийга мурожаат этганларида бадий асарлари қатори илмий тадқиқотларни ҳам шу буюқ Ватанинг бир маҳалласидамас марказда яратганлар.

А. ОРИПОВ: Навоий шеърятни — қалб бойлиги. У инсон руҳини улғулайди. Кишини баландга кўтаради. Инсон ўзини ўзлигини таниш дарди билан яшайди шоир дунёсига киргани сари. Еш қаламкашлар Ғарб санъаткорларига кўпроқ эргаша шайтир, деган гап-сўзлар тез-тез қулоққа чалинадиган бўлди Бундан ташвишланавермаслик керак. Чунки шоир қалби улуғ бўлса, қаёққа югурмасин — шарққа, ғарбгами, албатта Навоийга дуч келади. Чумоли тоғни кўролмайдди. Шўрликни айбситиш инсофданми? Қулочи катта ҳамма шоирларимиз — Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Ойбек Навоийга суяниб қад ростлаганлар. Бундан сўнг ҳам шундай бўлаверадди. Мен анчадан буён бошқа нарса ўйлатиб келади. Навоий ижодиётини халққа етказиш, тарғиб ва тадқиқ этишдаги олимларини тортган захматлари қадри. Фаол навоийшунос олимларимиз анча. Тор доирагагина мўлжалланган академизм услубдаги тадқиқотлар бўлади. Илмингидан бойтадиган бундай ишлар ҳам зарурдир. Аммо кенг китобхонлар оммаси қизиқиш ўқийдиган, кўпчилик бахраман бўладиган илмнинг аҳамиятига нима етсин! Сиз бир нарсани кўриб турасиз-да, жозиба сири ва моҳиятини илғабмайсиз. Олим шунини ярқ этиб очиб беради Илмнинг биринчи қимматини мен шунда кўраман. Шу маънода Иззат Султон, Азиз Қаюмов, Абдуқодир Ҳайитметов, Натар Малев, Алибек Рустамов Навоийни халқимизга яқинроқ танитишда самарали меҳнат қилмоқдалар. Навоийшунос — оламшунос дегани. Оламини англаш воситалари кўп бўлгани сингари, навоийшунослик тармоқларини ҳам кўпайтириш керак. Менимча, бу талаб — давр талаби бўлаётир. Навоий ижодиётига доир юқори дид ва савия билан ёзилган асарлар ҳали кўп керак. Мана, Сиз Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институтнда навоийшунослик бўлими очиб ҳаракати бўлаётганлигини гапирётирсиз.

И. ҲАҚҚУЛОВ: Давлатимиз классик шоирлар меросини эъозлаш, кўн билан ўқиб-ўрганиш учун ҳақиша ғамжўрликни қилиб келмоқда. Мана шунинг учун ҳам улғу бобомиз, доҳий шоир ва адабиётимизнинг чўққисини Алишер Навоий ижодиёти севиб, интилиб яшайдиган маънавий мулкимиз бўлиб қолишига ишончимиз комил.

Ботирхон Акрамов

«ЎҚИҒОНГА МУБОРАК АЙЛА ОНИ...»

Ваҳриддин Бобур «Бобурнома»да Навоий мақбарасини зиёрат қилиб, бир неча кун мобайнида улуг шоир Хиротда қурдирган хонақоҳлардан «Халосия»да тунагани, асосан, шеър мутолааси билан машғул бўлгани, жумладан, «Чор девон»дан терма байтларни сайлаб кўчиришга буюргани ҳақида ёзади. Илмий-танқидий ва бадий заковатда яктолардан бўлмиш Бобур назари тушган ўша терма шохбайтлардан — лоакал баъзи бирлари бугун бизнинг эътиборимизни ҳам жалб этган бўлса ажаб эмас. Улардан олинган беназир маънавий-эстетик баҳрани муҳтарам журналхонлар билан ўртоқлашиш айниқса қувончлидир.

Алишер Навоий «Ҳилолия» қасидасида ижоднинг сирли-сехрли жараёнларини бадият илоҳаси Аторуд сайёрасининг инсонга эҳсонидеб атайди. У ўша мўъжизакор жараёнларда бадий сўзнинг чексиз қудрати ва имкониятларидан ҳайратга тушади. Ўзи кечирган бу шавку ҳайратни даҳоларга хос масъулият ҳисси билан йўғириб шундай ифодалайди: «Чарх томига нардбон ясамоқ, Меҳр шамъига шамъдон ясамоқ. Қилибон анкабут ипини каманд, Айламак аждаҳо анинг била банд». Навоийнинг ижодий ҳаёл масштабини бир тасаввур қилиб кўринг-а: бадий ижодга, аниқроғи, шеърятга қўл урмоқ баайни фалақининг... томига монанд нарвон тайёрлашу қуёш шамига... муносиб шамдон яшаш билан, ўргимчак ипидан сиртмоқ хозирлаб, ўша афсоналардаги даҳшатли аждаҳо банд этиш билан тенг эмиш!.. Бу — имконга сизмас нарса ва ходисалардан ғаройиб, мўъжизакор имконият яратиш санъати, инсон заковати журят қилмаган ўй-хаёлларга ижодий жасорат топиш иқтидоридан далолат. Навоий даҳосига хос

бадий нисбатлашнинг космик кенглиги чиндан ҳам ҳайратбахшдир. Зотан, буюк шоирларда сўзнинг бадий-образли кучи кичик бир ташбихданок аён бўлади; аниқроғи, оламга ижодий муносабат уни ёркин, бетакрор образлар орқали нисбатлашдан бошланади. Навоий сўз санъатининг самовий қудратидан рағбатланиб, яна шундай деб ёзади: «Заррада меҳрни ниҳон айлай, Баҳрга катрани макон айлай». Заррада — қуёш, томчи-қатрада — денгиз акс этишидек оламнинг мўъжизаларини такрор-такрор эшитганимиз учунми, улар бизни ортик ҳайратга солмайди. Улуг санъаткор мана шу ходисадан ижодий фойдаланиб, шеърятга шундай қиммат беради: шоир, зарурат туғилса, оламнинг энг улкан жисми ҳисобланмиш Қуёшни энг кичик жисм — заррага, уммонни катрага жойлай олишдек афсунгар маҳоратига эга бўлмоғи лозим. Шеърят санъатига хос бундай фавқуллода бадий мантиқ кучи юкоридаги каби муболаганинг иғроқ, ифрот каби кўринишларидагина эмас, балки янада нафис, янада сирли поэтик усулларда намоён бўлади. Улардан баъзи намуналар келтириш гениал шоир эришган ҳаёл юксакликларини, унинг тафаккури бориб етган теранликларни бир қадар тасаввур қилишга ёрдам беради.

Бадий сўз сеҳрларидан бири Алишер Навоий шеър яратишга қанчалик юксак масъулият билан киришмасин, бу майдонда ўзини шунчалик эркин, шавку рағбат қуршовида ҳис этади:

*Агар хоса маъни, гар ийҳом эрур,
Онинг кунда юз байти ҳалвом эрур.*

Бунда ўзига жазб этувчи сир «хоса маъни», «ийҳом» сўзлари замирига жойланган нуктадонликдир. Навоий қаламининг илохий қудрати олдида ҳар кун юз байт шеър битиш мумкинлигига ҳайрон қолмаса бўлади, бу яхши қандолатпазнинг ўз ишидан завқ-шавқ олишига қиёс этилиши ҳам бежиз эмас. Лекин шоир энг қийин ва мураккаб бадий усуллар билан ишланадиган шохбайтларни кўзда тутаетганини эътибордан қочирмаслик керак. Ҳар ҳолда, Навоий қонуний ифтихор ҳисси билан тилга олган, ҳар бир шоир ҳам урдасидан чиқавермайдиган хоса маъни, ийҳом санъатлари ўзи нима эканини билмай туриб, унинг сўз даҳоси ҳақида аниқ тасаввур ҳосил қилиш қийин. Шунинг учун, дастлаб, нисбатан камёб ўша икки санъат заминида яратилган байтларга разм солиб кўрамыз:

*Бош қўяй дедим оёғи тупроғига, деди: қўй,
Бўса истаб лаъли рангин сўрсам эрди, деди: ол.*

Мазкур шохбайтда ўзаро нуктадонлик талашадиган икки лирик лавҳа-образ мавжуд бўлиб, бу «қўй», «ол» сўзларининг ҳар бири аңлатган қўш маъно (жами тўрт киррада!) заминига қурилган нозикхаёлликдан — бетакрор бадиалардан иборат. Уларни бирма-бир шарҳлаб бермагунча байтнинг бутун нафосатини аңлаш имконсиз. Мана биринчи мисранинг икки муқобил маъноси: 1) ошиқ муҳаббат қисматининг барча зиддиятларига дош бериб, барча маҳрумликларига итоат қилиб, маҳбуба оёқларига эмас, унинг гардига бош қўяр даражага бориб етса-да, у бағритош аввалгидай беписанд қарайди, ҳажр изтиробида тўлғониб, васл илинжида хоксорлик билан қилган илтижосини рад этади; демак, маҳбуба ё бошқани севади ёки ошиқ аҳволига раҳм-шафқат қилмаслик — унинг одати; 2) маҳбуба муҳаббатнинг жиддий синовлари давомида тўла қаноат ҳосил қиладики, ошиқ ўзининг чин эътиқоди, бениҳоя шикастаҳоллиги, фидойилиги билан садоқат ва вафонинг мужассам тимсоли бўлиб қолажагини, муҳаббат йўлидаги бутун қийинчиликларни тақдир насбаси ўрнида кўришини ва эъзозлашини намойиш этди, демак, унинг кўнгил илтижоларига ўшандай муҳаббат билан жавоб қилса, висол ризолиги билан дардига малҳам қўйса арзийди. Кейинги мисранинг ўзаро зид икки маъноси: 1) ҳажрнинг турфа хил қийноқларини кечиришга, ишқ йўлидаги азалий ва ноғохоний

балоларни даф этишга куч, сабот берган, энг мушкул дамларда дилдаги умид чироғини сўндирмаган сеҳрли умид туйғуси, васлнинг бебаҳо муқофоти — бўса истагига... ошиқ ноил бўлса ҳам, буни ошкор этишга ҳаёданми, ваҳмданми журъат қилмайди-да, болаларча: «Лаълингнинг ранги қандай эди?», деб савол беради. Маъшука эса ё бу савол маъносини атайин англамаганга олиб тоғофул билан ё ошиқнинг журъатсизлигидан кулиб, шўхлик, ғамза-истиғно билан унинг дардига бедардларча юзаки-локайд жавоб қилади («Нахотки шуни билмасанг — лабимнинг ранги қизил»); 2) сен фазлу камолнинг билан муҳаббатдек буюк давлатнинг закоти — покиза бўса илтифотига мушарраф бўлмоқ учун ушшоқ ахли ўтиши вожиб қийин ва муқаддас йўлнинг барча манзилларини ўтдинг. Сенинг чин ошиқлигинг шундаки, ўзинг сазовор бўлган бу бахт истагини очик айтишга ҳаё қиласан, зеро, муҳаббат туйғуларини ўша пардали-пинҳонийлиги билан қадрли ва жозибалидир. Сенинг рамзий-ишорали саволингдан менинг ҳам висол иштиёқим пурзиёд бўлди, сенга ўша муборак тухфани топиришга мингдан минг розидирман... Шундай қилиб, нйҳом санъати билан оролантирилган мазкур шохбайтда истанг — зохирий-ошкор, истанг — ботиний-пинҳоний маънолар бири-бирдан афсусли нуқталар, сўзнинг нафис бадиалари воситасида тақдим этилади. Ийҳомнинг жозибаси ҳам унинг тансиқлигида.

Энди Навоий ҳалвога қиёсан зикр қилиб ўтган яна бир санъат — хоса маънидан нисол келтирамиз.

*Ёрур холинг ҳаёлидин оқорғон кўзларим гўё
Кўюбтур қилки сунъ ул нуқтани кўзлар қаросидин.*

Бу чиндан ҳам хос-махрам маънолар юксак санъаткорлик билан бадий сайқалланган байт бўлиб, уни бор теранлиги билан шарҳлаб беришни даъво қилиш осон гап эмас. Мана байтнинг бир қадар умумий талқини: хижрон тунлари тўқилган қонли ёшлар захмидан ошиқ кўзлари оқарган, кўрмас бўлиб қолган, дейиш мумкин эди, лекин, аслида бу хато, акс ҳолда, маҳбуба холини ҳар гал ҳаёдан тасаввур қилганда олам бирдан ёришиб кетармиди? Албатта, бунинг ўз сабабияти бор: азал қалами («қилки сунъ») Навоий ҳаёлидаги фазлу камолда тенгсиз маҳбуба сувратини чизиш учун оламнинг энг нафис, фусункор, тоза унсурларидан фойдалангану, унинг холи тасвирида лолу ҳайронликда қолган. Шундай мушкул дақиқада гўё муҳаббат илоҳаси амр қилган-да, ошиқ фидойилликнинг мислсиз намунасини кўрсатган — ўз кўзларининг қароғини бахшида этган... Бунда кўзнинг қорачиғи холга муқояса этилишида — ташки ўхшашликнинг ўзида қанча назокат бор, мохиятан олиб қараганда, бу миниатюр образда муҳаббат буюк этикод даражасига кўтарилди. Шоир кўзнинг «кўзлари оқарган» фидойи ошиқ образи орқали дунёнинг хақиқий гўзалликдан беҳабар, муҳаббат дардидан бегона, қалби сўкюр бандалари фожиасини зимдан фох қилади. Зеро, ошиқнинг бирор дами йўқки, ҳаёлида ёрнинг руҳсори жилваланмасин! (Навоийнинг бошқа бир ғазалида шундай байт бор: «Ераб, ул юзни даме қўзумга пинҳон айлама, ё қўзумни андин ўзга юзга ҳайрон айлама».) Демак, у маҳбубанинг жамолини ҳам, оламнинг гўзалликларини ҳам бошқалардан яхшироқ кўради. Шу тарзда, ғазалиётда кенг тарқалган анъанавий «хол» ташбиҳи севишганлар тақдирини боғловчи бетақдор рамзий-мажозий образга айланади.

Навоийнинг «сўз лавҳи»да бадий образ яратиш санъаткорлиги ҳар бир тафсил — деталда, нисбат — ташбиҳда рангйлиги, олмосдек серкирралилиги билан ажрالياб туради. Чунончи, кўз, юз, қош, зулф, лаб, жон, қўнғил, бош, оёқ, қад (қомат) каби нисбатловчи сўз-ташбиҳлар зохиран «соф» ишқий тароналарни ифодалайди, мохият эътибори билан инсон тақдирининг мураккабликлари, унинг чексиз ҳаёлу уфклари, қалб теранликлари хусусида баҳс очади; муҳаббат туйғулари, Навоий таъбирича, «ошиқнинг ишқи ва ниёзи, маъшуканинг хусни ва ноzi» кўпинча, анъанавий метъер — бадий фон вазифасини ўтайди. Асосий максад — инсоннинг бениҳоя азиз, «барчадин шариф ва латиф» эканлигини, унинг аклий заковати ва қалб саховатини, эрқка, бахтга, гўзалликка, меҳр-муҳаббатга ташна табиигини — жамики умумбашарий орзу-идеалларни улуғлаш, муҳофаза қилишдан иборат.

Навоийнинг юксак санъат даражасида сайқалланган байтлари, асосан, шоир ҳаёли — «тахайюли» мевалари бўлиб, ўзининг мусиқий, тасвирий, сирли-пинҳоний кирралари билан

нафакат сўз санъати мўъжизалари сифатида таассурот қолдиради, балки классик мақомларга, шарқ меъморчилигининг ўлмас обидаларига хос санъат усулларини — ранг ва оҳанг жиллоларини эсга солиди...

*Гўёиб бир-бирига ошиқ эрур ул икки қош,
Ким қўяр бир-бириси бир-бирининг оллида бош.*

Лирик тасвирининг бунчалар аниқ ва тиниклигидан ҳайратга тушмаслик мумкинми: шоир маҳбуба қошини шундай жонлантирадики, гўё ошиқ узок ҳажр қийноқларида ҳасталаниб ҳолдан кетган, ниҳоят, ғойибона бахт — ёр васлига етишиш шукронасидан ўзини йўқотар даражага келган бўлса, бу ҳолни кўриб ҳайрат ва хаяжон ичида қолган маъшука ҳам беихтиёр ёрнинг унга интила-интила ерга қўйган боши қаршида ўз бошини қўйган... Икки вафоли ёрнинг фирок ситамларини мардона кечириб васлга эришиш дамларидаги ажиб фароғатли-и тоаткор ҳолати қанчалик жонли, жозибали, нафис чирилган! «Бир-бири...» сўзнинг уч бор, лекин ҳар гал ўзгача бадий жилода келиши байтга мусиқий равонлик, ўйноқлик, тасвирий аннқлик ва ёрқинлик бағишлайди.

Навоий табнатдаги азалий бутунлик, уйғунлик, рангинлик, чексизлик, теранлик каби метъерлар инсонда янада нафисроқ, жўшқинроқ, кучлироқ намоён бўлишини ҳаёл қилади. Мана шоир тахайюлида жисму жон параллеллари воситасида яратилган яна бир жозиб лирик лавҳа:

*Хилват — элдин ёшурун, хилват аро — тан ёшурун,
Танда жон янглиғ сени жон ичра пинҳон айласам.*

Навоий бошқа бир шеърида: «Кимки ишқи пок эрур, сирри лнинг пинҳон керак», деб бежиз айтмаган. Бу гал «пинҳон» («ёшурун») ташбиҳи бадият эътибори билан бир-бирдан позик кирраларда намоён бўлади: эл кўзидан яширинган ошиқнинг жисми, маҳбубанинг назардан ғойиб ўша ошиқ жисмидаги жон каби пинҳон асралиши ва хатто ўша жон ичида (демак, қалба, рухда) ҳам унинг сиймосини нйҳон тутиш... Хуштаъбликда беназир шоирнинг ишқий этикодича, кишининг маҳбуби ана шундай мутлоқ эҳтиёт ва эъзоз тутишга лойиқдир. Бу — муҳаббат тароналари орқали инсон шахсини, унинг гўзаллиги ва назокатини улуғлашнинг оригинал намунаси-дир.

Навоий васл мулоқотларини ҳаёл қилар экан, пинҳонийлик оламнинг боқий сукунатига айланганини, демак, лирик қаҳрамон — ошиқнинг кўнгли, жони, ўзлиги ҳам ўша буюк ва сирли уйғунликка сингиб кетишини ҳаёл қилади.

*Элдин андоқ ёшурун истармен ул хилватниким,
Кўнғлум андин воқифу жоним ҳабардор ўлмагай,
Ёр буди ичра нобуд ўлгаменик, ўртада
Ўзгалликдин демаким, ўзлукдин осор ўлмагай.*

Бу — ҳаётнинг муҳаббат орқали хис этиладиган суруридан воз кечиш эмас, аксинча, шоир чексиз пинҳонийликда оламнинг ақл ва қалбни лол қолдирадиган сеҳрли теранлигини кўради, аннқроғи, ўша пинҳонийлик билан юзма-юз қолишни, ҳамроз бўлишни, унинг руҳий садақларини тинглашни истаydi. Зеро, сатрлар мохиятидан ўша чексиз, сирли «хилват»ни тамом ўз ҳукмига олиш маъноси зуҳур этади. Албатта, бу мисралар руҳида «давр аҳли»га нисбатан исёнкор оҳанглари яширингани ҳам эҳтимолдан узок эмас. Қолаверса, бу сўз замиридаги шеърийта юксак қиммат бериш — муболағанинг ифрот усулидан санъаткорона фойдаланиш самарасидир.

Бошқа бир шохбайтда муҳаббатнинг пинҳонийлик маъноси қоронғи тун ташбиҳи орқали очилади:

*Шамъсиз тун бўлса, яъни соя доғи бўлмаса,
Гар Навоий бўлса бир дам дилситгани ёнида.*

Интим кечинмаларни оидин кеча фониди тасвирамган шоир кам. Навоий ҳам ой шувъласига чўмилиб ётган оламнинг сирли-сеҳрли манзараларини ўнларча байтда ифодалаган (битта мисол: «Ўлғач Навоий ул ой гар бўлса шод тонг йўқ. Ул қўямади чу бориб олам тунида қайгу». Ишқ йўлида ошиқ Навоийнинг жонини фидо қилиши бедард маҳбубани шод этади, бу ҳол тўлган ойга нисбат берилади — ой тун қўйнидаги оламни гўё шувълага эмас, шодликка гарк этган, қоронғилик — қайғудан асар қолмаган. Негаки, улуг бир ошиқ олам тунининг бутун дарду аламини ўзи билан олиб кетди...). Бу гал орзу

килинган висол мулокоти учун зим-зиё кечадан яхширок маскан борми?.. Зотан, махбуба дил чироғи билан ошиқ Навоий ёнида бўлиб, унинг то ҳануз васл шами ёқилмаган кўнглини бир дамгина ёритса бас. Фақат ишқий мулокотнинг бу беназир наъшу мавзусига мутлако ҳалал етмаслиги учун хатто севинганларнинг соялари ҳам бўлмаслиги лозим... Шoirнинг хаёл қилишича, чин ошиқлар не-не мушкулотлар, тахликалар эвазига восил бўладиган, диллар пинҳоний розлашадиган мастона дамларда уларга ҳеч нарса монелик қилмаслиги керак. Бу, кенг маънода, инсоннинг қалб назокатини, шоирнинг ўз таъбири билан айтганда, «кўнгли поку хотири соф»лигини, «таъби мавзуну зехни солим»лигини улуғловчи сокин кўшиқдир.

Ана шундай «тархи тоза ва беандоза» байтлардан яна бирини кузатайлик:

*Кадинг ҳажрида юз девор уза қўйдум чу заъфимдин,
Чекилди бир алиф, ҳар қатра ашкимдин нишон анда.*

Кўнглининг хос, пинҳоний туйғуларидан йўғрилган («хоса маъни» санъати билан зийнатланган) бу шохбайтда Навоий «куёшли қалам»нинг (Зулфат) қудратидан ниҳоятда ҳайратга тушамиз. Тасаввур қилиб кўринг: йиллар давомида ҳажр дардида дарбадар кезган мажнунваш ошиқ шунчалар беҳол-бемажол даражага бориб етганки, ниҳоят, нажот умид қилгандай маъшука уйининг (ё кўчасининг) деворига «юз кўйиб», шу кўйи ихтиёрсиз кўз ёшлари тўкила боради, шундай ҳолатда, эҳтимол, қайғу ёшларининг «ҳар қатра»сидан деворда гўё махбуба қаддининг алиф каби суврати чизилгандай, қатор «нишон» пайдо бўлади... Бунда муқоясанинг фавқулодда нозиклигидан ҳам кўра, мантиқан, ошиқнинг букилмас иродаси заминига қурилган чуқур трагизм бизни кўпроқ ҳаяжонга солади: нахотки ошиқ учун ҳаётда маъшука қоматининг кўзёши томчилари орқали чекилган акси — сувратидан ўзга нажот қолмаган бўлса!..

Навоий ўз ҳаёлида яратган қомил ва рангин олам муҳаббатнинг идеал тимсол-образлари тарзида бир-бирдан жозиб шохбайтларда зухур қилади. Чунончи, шоир анъанавий «жон», «лаб» ташбихларининг ҳар гал ўзгача бадий қирраларини кашф этади.

*Жон лабинг ошиқшо зикри мудом оғзимда,
Рашиқдин жоним агар оғзимга келса не ажаб.*

Бунда, аввало, ошиқнинг «жони» билан маъшука «лаби» хосил қилган нуктадорлик эътиборни тортади. Маълумки, махбубанинг лаби — Масихдек ҳаёт бағишловчи илохий қудрат тимсоли. Шунинг учун ҳам жон, оқибат нима бўлишини ўйламай (ошиқ кўнглини, бу йўлда фожиа юз бериши мумкинлигини унутиб) ўзи ўша ҳаётбахш лаблар шайдошига айланади. Бундай шайдолик ё абдий ҳаёт бағишлаши, ё ҳалок қилиши мумкин (Навоийнинг бошқа бир ғазалидаги байт буни тасдиқлайди: «Жонима лаълидин ўзга лаълдин берма ҳаёт, Лаълига жонимдин ўзга жонни қурбон айлама»). Бунинг устига, оғиз ҳам махбуба лаблари зикридан ўзга сўзни билмайдики, бунинг рашиқдан жон ўзини жисм ичига сиғдиролмаи, «оғизга келди». Демак, жоннинг ҳалокати, мантиқан, ўз рақиби — оғиз ихтиёрида (ҳалқ накли ҳам шундан далолат беради). Лекин ҳаётни умид қилатуриб ўзини ўлимга тутиб бериш — ошиқлар қисматида ажабланарли ҳол эмас. Улуғ шоир халқ наклидан ижодий фойдаланиб, ирсол-ул масал усулида бекиёс гўзал лавҳа яратади.

Бошқа бир байтда ўша анъанавий ташбихлар, ўша халқ таъбири заминидан янада тераң маъноли лирик образ тугилади:

*Жон етибдур оғзима дермен лабингга топширай,
Лутф этиб қилгил мени жон бирла миннатдор, кел.*

Бу гал шоир ўз қахрамонини фавқулодда журъатли, фидойи, айни чоғда умидбахш қиёфада гавдалантиради: ошиқнинг эътиқодича, жон асли унга эзгу қисмат тарзида — муҳаббат дардини бутун борлиғи билан кечириб, фақат шу дард билан яшаш учун омонатга берилган, уни маъшукага «топшириш» ошиқ ҳаётининг бирдан-бир матраби. Бу муқаддас бурчини ўташ — жон олдидаги қарздан узилиш... (бундай, гаройиб мантиқни фақат ўлмас ишқ олами, муҳаббат фалсафаси ўзига сиғдириши мумкин) яна махбубанинг марҳаматига боғлиқ.

Фақат бундай бахтга қандай ноил бўлиш мумкин?.. Навоий ушшоқ аҳлининг фидойилиги ҳақидаги анъанавий гоёни шунчалар нафис ифодалаганки, дунёнинг ошиқ шоирлари гўзал армон сифатида қуйлаган бўсаннинг гоёт ҳарир, нозик образи тугилади. Бундаги бадий мантиқнинг кучини кўринг: жон етибдур оғзима, дермен лабингга топширай... Бу — Навоий эътиқодича, муҳаббат кўшиғининг авж таронасидир. Муҳими, байт моҳиятида Навоий ҳаёл қилган севиги идеали, унинг боқийлиги гоёси зухур этади: оғизга келган жонни маъшука лабига «топшириш» муҳаббатнинг интихоси деган сўз эмас, аксинча, у махбуба лабларининг қайтадан ҳаёт бағишловчи қудратидан умидвор бўлса не ажаб (бунга юқорида шундай мисол келтирган эдик: «Жонима лаълидин ўзга лаълдин берма ҳаёт...») Бу, шубҳасиз, Навоий шеърятига хос ижтимоий оптимизмнинг гўзал бир даллатидир.

Буюк санъаткорнинг кўпчилик ғазалларида ҳаёлининг беназир шеърӣ нозикликлари, теранликлари ифодаланган лавҳа-образларни кузатамиз: «Кўзда ашкимдин қочиб, қирди ҳаёли кўнғлума, Кўп ёгиндин йўлда эл вайрона қилгандек паноҳ», «То ҳаёлининг қўздадур, кўз уйи гўё Қаъбадур, Қим туриб атрофидин киприқларим айлар намоз», «Неча қилки тахайюл билра бир сурат ниғор айлай, Анга ошиқ ясаб, кўнғлумни андин беқарор айлай», «Неча ул чехрани кўз лавҳида тасвир этайин, Ани кўрмакка бу сурат била тадбир этайин», «Гўйне кўнғлум тахайюл мулкнинг султонидур, Қим ҳаёл ичра қилур хар айшким имконидур». Махбубанинг ҳаёлдаги тимсоли — суврати аввал кўз йўлида кўриниб, кейин кўзёшларидан «қочиб... кўнғилга кириб» паноҳ топши... шеърӣ санъат эътибори билан нақадар нафис, бунда туйғулар зиддияти қанчалар самимий ифодаланган! Ўша ҳаёлий суврат жойлангани учун ҳам «кўз уйи» Қаъбага тенглаштирилиши, ислом ақидасига зид ҳолда, махбуба — аёл (майли, унинг тимсоли-суврати) пайдо бўлган жой муқаддас саждагоҳ деб аталиши қанчалик гўзал, журъатли! Еки ҳаёл қалами билан қанча изланишлар самари сифатида махбуба тасвирини чизишга муяссар бўлмоғу, сўнг, ўзинча, ўша гўзалликнинг муфассал тимсоли дардида изтироб кекувчи бир «ошиқ ясаб кўнғили беқарор айламоқ»... Шунингдек, ўша «чехрани кўз лавҳида» неча бор чизиб, шу суврат орқали махбубанинг мумкин қадар аниқ, жонли сиймосини гавдалантиришга «тадбир» ахтариш!.. Булар, Навоий эътиқодича, «васли мумқун эмас» муҳаббатнинг чин моҳиятини, «тахайюл мулкнинг султони» — шоир дунёсини чуқурроқ англашга хизмат қилувчи ёрқин шохбайтлардир.

Ниҳоят, Навоийнинг сўз-ташбихга ижодий муносабатига характерли мисол тарзида зоҳиран манзара лавҳаси чизилган, моҳият эътибори билан май рамзий образи орқали ҳаётнинг маъноси, шавқи-нашъаси васф этилган икки байтни келтирамиз. Уларда шом олдидаги (эҳтимол, субхидамдаги) осмон ва шафакнинг биллур қадах ва ундаги майга муқояса этилиши, мушоҳаданинг самовий қамрови эътиборни тортади.

*Ложувардий чарх жомиди шафақдин қуйди май,
Қуй шафақгун бода сен ҳам ложувардий жом аро.
Тутди қўқ ферузегун жомани шингарфи булут,
Соқиде, нилуфарий жом ичра гулеун бода тут.*

Биринчи байтда «ложувардий», «шафақгун» сўзлари икки вазифада келиб, ҳам табиат манзарасини, ҳам май-жом рамзий образларини яратса, иккинчи байтда айни ўша маъно янги ташбихлар орқали зухур этади, уларнинг хар бири мустақил бадий лавҳа чизади: осмон ва шафақ «ферузегун», «шингарфи» сифатлашлари билан, бода ва қадах эса «нилуфарий», «гулгун» билан ифодаланади. Гўё биринчи байтдаги ташбихларда тақрор юз бергандай бўлади, аслида, улар ўрин алмашиш усулида — тарди акс санъати тақозоси билан «такрорланади» (биринчи мисрада «ложувардий» аввал, «шафақ (гун)» кейин келса иккинчи мисрада аксинча манзара юз беради). Кейинги байтда шоир ташбихи мусал-сал (силсилали ташбих) санъатидан фойдаланади. Хуллас, осмон билан шафақнинг олти тусдаги кўриниши — образли қирралари пайдо бўлади: ложувардий, шафақгун, ферузегун, шингарфи, нилуфарий, гулгун...

Биз геннал шоирнинг бир неча шохбайтлари замиридаги юксак бадиятни — шеърятга хос образлилик санъатини баҳоли қудрат очиб беришга интилдик.зеро, улуғ Навоийнинг беназир ижоди — сўз санъати сирларини ўрганишнинг битмас-туганмас манбаларидан биридир.

Абдулла Қаҳдор

КИТОБ ШАВҚ БИЛАН ЎҚИЛИШИ КЕРАК

Журналимиз ёш ижодкорларнинг энг сара асарларини мунтазам ёритиб бориш билан бирга, устоз санъаткорларнинг адабиёт моҳияти, гоёвий-бадий маҳорат сирларига оид қимматли фикр-мулоҳазалари билан ҳам бақадри имкон таништириб келмоқда. «Адабий сабоқ», «Мутолаа» рубрикалари остида ҳозиргача М. Горький, С. Айний, А. Қодирий, Ф. Фулом, М. Светлов, Ойбек, Миртемир, С. Азимов, А. Мухтор каби ўнлаб атоқли ижодкорларнинг бадий ижод табиати ҳақидаги, адабий тажрибалар хусусидаги ўй-мушоҳадалари эълон этилди. Бу сонда Ўзбекистон халқ ёзувчиси Абдулла Қаҳдорнинг «Китоб шавқ билан ўқилиши керак» деган мақоласини диққатингизга ҳавола қиляпмиз.

Бадий асарнинг юксак гоёвий-бадий савияси учун кураш ҳамisha адабиётимизнинг асосий масаласи бўлиб келган. Ўйлаймизки, мазкур мақола шу маънода ҳаммамиз учун бугун ҳам долзарб, бугун ҳам жанговардир.

У кки кунда ўқиб ташлаш мумкин бўлган баъзи китобларимизни ўқувчи ҳафталаб ўқийди. Китоб столнинг чеккасида оғир юк бўлиб ётаверади. Ҳар сафар унга кўз тушганда узиб бўлмайдиган катта қарз ёдга тушгандай юрак орзиқади. Ўқишга фурсат бўлганда киши уни не маънақат билан қўлга олади; хинин ютгандай афтини буриштириб, сабри етгунча ўқийди; авторни ичида ёки баралла сўқади... Бундай китобни адабиётчи ўқиса адабий ҳаётдан орқада қолмаслик учун ўқийди, китобхон нима учун ўқиши керак — худонинг ўзи билади.

Мана шу хилдаги китоблар озми: ҳажми хийла салобатли, ҳозирги замон темасида, ҳозирги замон темасида бўлганда ҳам «майда» эмас, «йирик» темада. Қаҳрамон «жамоат ишида актив», кундалик нормасини юз эллиқдан кам бажармайди; ишдан кейин романлар, ўз касбига доир китоблар ўқийди; қабр устида нутқ сўзласа, ўлик бажаролмай кетган ишларни давом эттиришга ҳамма номидан сўз беради; тўйни ишлаб чиқариш кенгашига айлантириб, ўзининг ажойиб режаларини, таклифларини ўртага ташлайди... Ҳамма унинг сўзларига қулоқ солади...

Бу хилдаги қаҳрамон ҳаммага ақл ўргатиши керак, шунинг учун атрофдаги одамлар ундан ақлсизроқ бўлиши шарт.

Эҳтимол, бу схема дағалдир, эҳтимол баъзи бир ёзувчиларнинг иззат-нафсига тегар, лекин илҳом, яъни қалб ҳарорати билан илитилмаган, дардсиз, эҳтироссиз ёзилган совуқ асарлар кўп. Бунақа асарларни мақтайдиган дидсиз танқидчилар ҳам топилади. Бу тоифа танқидчилар ўқиб бўлмайдиган, бадий жиҳатдан гоётада ғариб бўлса ҳам рўй-рост «гоёвий хатоси» йўқ китобларни ахтариб юриб, улар тўғрисида мадҳиялар ёзиб ўрганган, шуни касб қилиб олган. Мазкур китоб шундай танқидчиларнинг қўлига тушса, ёзиладиган тақриз ҳам китобнинг ўзига жуда мос бўлади: тақризчининг ички қаноати эмас, ҳар хил «фойдали» мулоҳазалари натижаси бўлиб

вужудга келади. Такризчи аввал ҳозирги замон темасининг аҳамиятини тушунтиради, ундан кейин ижобий қаҳрамон ҳақида жуда тўғри муҳокамалар юргизади, сўнгра «асар айрим камчиликларидан қатъий назар, ижобий ва тарбиявий роль ўйнайди», деган хулоса чиқаради.

Китобни ўша ижобий ролидан баҳраманд бўладиган, тарбияладиган китобхон ўқиёлмас, ўқимаса-чи! Танқидчининг бу билан мутлақо иши йўқ.

Бизнингча, бу хилдаги китоблар ҳеч қандай ижобий ва тарбиявий роль ўйнамайди, аксинча, адабиётнинг тарбиявий ролига заҳа етказилади; замонавий темани, ижобий қаҳрамонни, умуман, адабиётни китобхон кўзида бевурд қилади. Коммунизм бўсағасида турган кунларимизда адабиёт янги одамни, унинг онгини, ахлоқини яна ҳам такомиллаштиришда партия-мизнинг қўлидаги энг ўтқир қурол экани кўзда тутилса, бундай китобларнинг, бу хилдаги танқидларнинг фойдасидан зиёни кўпроқ.

Социализм билан коммунизм бир жамиятнинг икки фазаси бўлиб, коммунизм социализмдан етуқлиги билан фарқ қилса, бу икки фаза кишилари ҳам бир-биридан онгининг етуқлиги даражаси билан фарқ қилади. Лекин коммунистик жамият кишининг онги ўз-ўзидан эмас, балки ғоявий-тарбиявий ишнинг зўри билан мукамаллашади, етук ҳолга келади. Эртаги кишининг онгини етук қилишда, шубҳасиз, адабиётнинг роли жуда каттадир. Модомки, шундоқ экан, ўқиб бўлмайди-ган китоб, ёзувчи халқ ҳаётини нақадар чуқур ўрганганлигига ва бу ҳаёт унга қай даражали илҳом берганига эътибор қилмайдиган танқид бундай ролини ўйнай олмайди.

Бизнингча, рангсиз, нурсиз, ҳароратсиз ёзилган асарлар ҳаётни чуқур ўрганмасдан, унинг аччиқ-чучугини татимасдан, ўша ҳаёт одамларининг қалбига қалбни пайванд қилмасдан, дардсиз, эҳтироссиз, яъни илҳомсиз ёзилган асарлардир.

Бундан бир неча йиллар бурун бизда ҳамма ўзини поэзияга урган, ўшанда: «Литфондга бериладиган ариза ҳам шеър билан ёзилаётгиди», деб кулишар эдик. Кейинги йилларда проза жанри тараққий қила бошлади, прозачиларнинг сони кўпайиб кетди. Ҳозир адабиётимизда мустаҳкам ўрин олган, шу жанрда дадил-дадил қадамлар ташлаётган йигирмадан ортиқ прозачимиз бор. Булар, албатта, катта тўлқин яратди. Айрим прозачиларимиз, афтидан, шу тўлқин остида бир лаҳза бўлса ҳам кўздан ғойиб бўлмасликка талпиниб, баъзан зўрма-зўраки асарлар ҳам ёзишади.

Бундай асарлар илҳом натижаси эмас, ёзувчи бўлгандан кейин, умуман, ёзиб туриш, иложи бўлса, мумкин қадар каттароқ нарсалар билан майдонга чиқиш хоҳишидан туғилади. Бунақа илҳомсиз ёзилган ўлик асарларни ҳеч қанақа юксак ғоя, ҳеч қандай муҳим тема, техника, малака тирилтиролмайди.

Улик асарлар, хусусан, эҳтирос — илҳом, яъни юрак қони билан ёзилиб яшнаб турган асарлар ёлқинида яна ҳам хунукроқ кўринади.

Лермонтов Пушкиннинг ҳалокатига ёзган шеърини шу буюк воқеага ўзининг муносабатини айтиб қўйиш учун ёзган эмас. «Ревизор»ни ёзмаслик Гоголь учун ҳаётнинг маъносини йўқотиш билан баравар эди. Борис Полевой «Чин инсон ҳақида қисса»ни шу иродаси зўр кишига ўзининг муносабатини

билдириш учунгина ёзган эмас, бунинг бутун вужуди талаб қилган. «Инсон тақдири» ҳикоясида совет кишига бўлган чексиз меҳру муҳаббат, унинг уруш йилларида чеккан азоб-уқубатлари учун куйиш, ирода ва бардоши, олижаноб қалби учун фахр туйғулари Шолоховнинг кўкрагидан қўшиқдай отилиб чиқади.

Дарахтни ундирадиган, ўстирадиган ва мевасини лазиз қиладиган қўёш, ер ва сув бўлса, бадий маҳоратни ундирадиган ва ўстирадиган, самарасини жозибали қиладиган халқ ҳаётини олинган илҳомдир. Бунинг яна ҳам ёрқинроқ мисолини профессионал ёзувчи бўлмаган, ҳатто қўлига биринчи марта қалам олган, лекин қаламни шўхрат ёки бошқа нарса таъма қилиб эмас, қалбига муҳаббат ва нафрат оловини оламга сочиш учун олган кишиларнинг асарларида кўриш мумкин.

Илҳом билан ёзилган яхши китобларимизнинг баъзан ҳуснини бузадиган иллатларидан бири сохта монументализмдир. Бизда ёзувчилар тегишиб китобнинг ҳажмини лист билан эмас, килограммлаб ўлчашади: фалончининг китоби эллик грамм, фалончининг китоби уч кило, беш кило...

Биз баъзан яхши очерк бўладиган материалдан ёмон повесть, ўртача повестни шишириб роман қиламиз. Нанки реформадан кейинги рус қишлоғи бу қадар ёрқин ва ҳаққоний тасвир этилган Чеховнинг «Мужиклар»и трилогия, совет кишиларининг фикр-туйғулари, ҳислатлари ва мамлакатимиз ҳаётининг улғувор манзаралари қўйланган «Йироқ-йироқларда» поэмаси шеърининг роман бўлганда ҳуснига-ҳусини, салмоғига-салмоқ қўшилса!

«Ҳамма лақмаликлар орасида энг ёмон лақмалик, шубҳасиз, адабий лақмаликдир. Жун лақмага чап беришнинг иложи бор, унга оталарча насиҳат қилиш, у билан гаплашмай, саломлашмай ўтиш, уни калака қилиш мумкин. Бироқ битта Иваннинг, битта Пётрнинггина эмас, мингларча одамларнинг кўнглини оздирадиган адабий лақмаликдан қутулишнинг иложи борми!» [И. Шчедрин.]

Афсуски, кўпимиз мана шу олтин сўзларга риоя қилмаймиз.

Китоб қайси жанрда ёзилмасин, ўқишли бўлиши керак. Китобнинг ўқишли бўлиши авторнинг китобхонга айтадиган тўла мағизли ва жуда зарур фикри бўлганини кўрсатади. «Китоб ўқишли бўлиши шарт эмас», дейдиган ёзувчилар ўқишли китоб ёзиш қўлидан келмайдиган ёки ҳаётни чуқур ўрганиб илҳом олишга эринадиган ёзувчилардир.

Рус классик ёзувчиларидан қайси бири ўқиб бўлмайдиган китоб ёзган! Буларни жаҳонга танитган китоблари энг ўқишли китоблари эмасми!

Ўқишли китоб гўзалликдир, лекин гўзалликда ҳам гўзаллик бор. Қоронги кечада отилган мушак ҳам гўзал, қуёшга қараб хандон ташлаб турган гул ҳам гўзал. Осмонда сочилиб кетган ранг-баранг олов ва оқиш излар гўзаллиги кўзини қамаштирса ҳам пуч гўзаллик, шунинг учун бебақодир. Гулнинг гўзаллиги эса тўқ гўзаллик, чунки унинг бағрида ҳаёт бор, шунинг учун абадий гўзалликдир. Ғунча гулдан ҳам гўзалроқ, чунки унинг бағрида икки ҳаёт — ўз ҳаёти ва яна гул ҳаёти бор.

1963

Муҳаммад Пирриев

Тилло табассумлар заргари

Неъмат Аминов ижодий портретига
чизгилар

Бундан ўн икки йилча аввал, Неъмат Аминовнинг дастлабки тўпламлари китобхонлар қўлига теккан кезларда, устоз Саид Аҳмад танқидчи Нинель Владимирова билан сўхбатда: «Юмористик ҳикояларнинг бундан кейинги тақдирини Неъмат Аминов олиб кетади, деб ўйлайман», дея ишонч билдирган эди. Адиб бу сўзларни тасодифан айтмаган, аксинча, ёш қаламкашнинг дастлабки ҳажвий ҳикояларидаёқ унинг сатирик қалами тигидан чақнаган чақинини, истеъдод кўламинини илғаб, узоқ йилларга ета оладиган потенциал ижодий имкониятларини сезиб башорат қилган эди. Бу борада адиблару мунаққидларнинггина эмас, зўкко китобхонларнинг фикри ҳам бир жойдан чиқди. Неъмат Аминов ижодининг шинавандалари кундан-кунга кўпайиб, улар муаллифнинг янги тўпламларини сабрсизлик билан кутадиган, адабий матбуотдан унинг номини ахтарадиган бўлиб қолдилар. Босмадан чиққан катта-кичик китоблари тез орада тарқалиб кетаверди. Бу ҳол, бир томондан, ёзувчи учун рағбат бўлса, иккинчи томондан, келажакда кенг кўламли, жиддий социал проблемаларни қамраб оладиган асарлар яратиши учун даъват эди, албатта.

Бир таниш математика муаллимининг айтганлари ёдимда: «Касбим оғир бўлганидан иш охирида жуда чарчаб қоламан. Шундай пайтларда ёки бирор дилхиралик ўтган кезларда Неъмат Аминовнинг бир-икки ҳикоясини баҳузур ўқийман. Қарабсизки, ўзимни жуда енгил ҳис этаман. Баъзи бир ҳикояларини ўн марта лаб ўқиган бўлсам ажаб эмас...»

Дарҳақиқат, Неъмат Аминов китоблари аллақачон халқимиз манавий мулкига айланган, китоб жавонларидан муносиб ўрин олган. Бундай эътиборга осонликча эришилмади, албатта. Бу йўлда машаққатлар, қоқилишлар бўлгани табиий. Неъмат Аминовнинг баъзи дастлабки машқларидан А. Чехов, А. Қаҳҳор, С. Аҳмад ҳикояларининг «ҳиди» келиб турса, баъзилари бадий жихатдан бўш ёзилган эди. «Оби маҳрам», «Маҳалла мулки», «Қоровул», «Бир дуога ўн қарғиш» сингари ҳикояларда асар ривожи изчил позициядан олиб борилмасдан, иккинчиларга берилиш ҳоллари кузатилади, айрим ҳикояларга бошқа лаҳжадаги сўзлар меъёридан ортиқ кириб қолган. Кичкинагина «Қоровул» ҳажвиясида йигирмадан ортиқ русча,

ўндан ортиқ форс-тожикча сўзларнинг ишлатилгани фикримиз далилидир. Форс-тожик тилидан беҳабар китобхон баъзи бир сўзларни тушунмаслиги муқаррар.

Мисол: мазкур ҳикояда қоровул: «Икки кам ҳафтодга кириб-биз, тоат-ибодат қилабиз-да, писар...», дейди.

Бошқа бир ўринда қоровул мушукка тош отиб: «Ҳа, саққо мондаги!», дея ўшқиради.

Таажжубланарлиси шундаки, бу ибораларга изоҳ ҳам берилмаган. Биринчи мисолдаги «икки кам ҳафтод»ни тўсмонлаб тушунса бўлади, лекин «писарь» русчада «котиб» маъносини англатишини ҳам унутмаслик керак эди. Қолбуки, ҳикоя давомида қоровул бот-бот русча лаҳжада сўзлайвериб, шундай хулосага келишимизга асос беради. «Саққо мондаги»га келсак, бу иборани ҳам таҳминан «қоранг ўчғур» ёки «ҳаром ўлғур» деб англаш мумкин, аммо ўқувчида юқоридаги ибораларнинг сўзма-сўз таржимасига қизиқиш уйғониши шубҳасиз. Бинобарин, бу ўринда изоҳ бериш жоиз эди.

Ҳажвчиликда персонажни бошқа лаҳжада сўзлатиб, ҳажв унсурини ҳосил қилиш приёми азалдан маълум. Лекин, меъёридан ортиқ ишлатилган бундай сўз ва иборалар асарни чучмаллаштириб, бадий қийматини пасайтириб юборади. Нишонга аниқ тегадиган тарзда берилган бир-икки оғиз сўз ёки ибора ҳам характерни ярқиратиб очишга хизмат қилиши мумкин. Такрор эса ўқувчининг гашини келтиради, холос.

Ҳар бир ҳаваскор қаламкаш ҳам ижодининг аввалида бундай камчиликларга йўл қўйиши, қалбига яқин адиблар асарларининг таъсири остида беихтиёр уларга эргашиши табиий. Ижодкор ана шу таъсирдан чиқиб кета оладими ёки бир умр ўша гирдоб уюрмасида қолиб кетиб, ўртаммёна тақлидчи бўлиб юрадими — гап ана шунда. Ўзига оҳанрабодай тортувчи бу гирдоб қуюнидан чиқиб кетиш учун, қосмик кема замин таъсирдан қутулишга қанчалик зўр куч сарфласа, қаламкашга ҳам шунчалик меҳнату ғайрат, сабр-бардош даркор. Модомики, шу қувват, шу бардош етишмас экан, ижодкор «мустақил сайёра» бўла олмайди.

Неъмат Аминов ҳам бу таъсири ўз вақтида енгиб, ўзига хос услуб, ўзига хос йўл топа олган истеъдод соҳибидир. Унинг кейинчалик яратилган ҳикоялари бадий жихатдан мукамал-

лашиб, тақлид, ўз-ўзини такрорлаш, икир-чикирларга берилиш каби камчиликлардан тазаланиб борди. «Қоровул», «Оби маҳрам», «Бир дуога ўн қарғиш» сингари «арзон эффект»га қурилган ҳажвийлар ўрнини «Сўзонгич роман», «Тўтихон», «Табрикнома», «Тўғилган куним қани!», «Чақимчи» каби етук савиядаги асарлар эгаллай бошлади. Бу асарларида муаллиф «Оби маҳрам»дагидай майда-чуйда тафсилотлар ифодасига берилмайди, «Қоровул»дагидай ўзга лаҳжа сўз ва ибораларни қалаштириб ташламайди, аксинча, тажрибали иқодкорга хос ҳассослик билан мукамал характерлар яратади, салбий типларнинг такрорланмас галереясини кашф этади.

Бу асарларни ўқирмансиз, сизни алланима қитқилаб, зўрма-зўраки қулдирмайди, балки моҳирона чизилган образлар таъсирида яйраб-яйраб куласиз. Шу кунги асносида ўзингиз ҳам бир қадар сергак тортиб қоласиз. Ҳозиргина ўқиганингиз — маънавий олами ўсталик билан очиб ташланган кимсаларнинг аслида кимлигини шу «хурмача қилиқлар»дан жиндайгина бўлса-да ўзингизда ҳам бор-йўқлигини ўйлаб кетасиз. Ҳажвнинг қиймати — кунги ортидан ўқувчини жиддий ўйга толдира олишда, жиддий ўйловдан сўнг қулдира билишда!

Заргар олтинни оловда тоблаб, ҳар хил чиқитлардан халос этганидек, сатира ҳам киши руҳини СЎЗ ўтда тоблаб, кераксиз чиқитлардан софлашга хизмат қилмоғи лозим. Юқумли касалликларга қарши эмланган болада иммунитет ҳосил бўлиб, уни бир умр бало-қазолардан асраганидай, қалбларга мустаҳкам ўрнашган сўз малҳами ҳам инсон боласини бир умрга беҳаёлик, беорлик, бевурдлик, бетайинлик, бефақмлик ва яна номи «бе» билан бошланувчи бир талай маразлардан асрайди. Улуғ Абу Али ибн Сино инсон тафаккурининг мўъжизаси бўлмиш «Тиб қонунлари» мажмуасида таъкидлаб ўтганидек, «ҳар қандай касаллиқни даволашнинг учта асосий омил бўлади: биринчиси — ўт, иккинчиси — тиғ, ва ниҳоят, учинчиси — сўз!»

Ўз ўрнида ишлатилган сўз ҳар қандай ўтдан, ҳар қандай тигдан қулчироқ таъсир қилишини фан ҳам тасдиқлайди.

Айрим шахсларда учрайдиган, жамиятимиз равнақиغا тўғаноқ бўлувчи хатти-ҳаракатлар, баъзи кимсалар қалбидаги эътиқодсизлик, онгидега пуч ақидалар — социал замини бўлмасда-да, чақалашга мойил бўлган жирканч иллатлардир. Ўз вақтида илдири қирқилмаса, бу иллатлар маддалаб кетиши турган гап. Ҳажв тиғи эса, ана шу иллатларга қарши пок ниятли кишилар дилида ҳазар ва нафрат ҳиссини кучайтиришда беқий аҳамият касб этади. Бу, ўз навбатида, ҳажвчи адиб зиммасига жуда катта масъулият юклайди.

Неъмат Аминов ижодда сунъийликдан қочади. Ҳикоялари қандайдир мавҳум хаёллар асосида эмас, ёрқин ҳаётий таассуротлар замирида ёзилган. Ёзувчи ҳаётда учрайдиган салбий воқеа-ҳодисаларни синчиклаб ўрғанади, бўлажак қаҳрамонларининг сайё-ҳаракатларидаги, фикрлашларидаги майда деталларга пухта тадқиқ қилади. Баъзан бир персонаж тасвирида бир неча, ҳатто ўнлаб прототипларни мужассамлаштиради, сўзининг нозик маъно товланашидан, кунги жилоларидан унутли ва ўринли фойдаланади.

Ҳ. Абдурахмонов ва Н. Маҳмудовнинг «Сўз эстетикаси» деб номланган монографиясида Неъмат Аминов ижодида синонимлар, паронимлар, антонимлар, эскирган сўзлар ва гайриодатий бирикмалар жуда ўринли қўлланилганига қўллаб мисоллар келтирилган. Ҳолбуки «Ёлғончи фаришталар» қўш қиссасига билдирилган фикрларда айрим мунаққидлар муаллифни архаик ҳамда шева сўзларига ружу қилганликда айбланади. Бизнингча, тилшунослик талабларига тўла жавоб берадиган, бадий жиҳатдан бўёқдор, кундалик истеъмолда мунтазам қўллаб туриладиган кўпгина сўзларга ҳам «архаик» нисбат берилиб, луғатимиз бойлигига жиддий нуқсон етказил-япти. Бир таниш шоир, шеърдаги «халили хол отиб» деган иборани муҳаррир «чуммаки чуммак уриб» дея ўзгартирганини айтиб ранжигани ёдимда. Шоир эътироз билдирса, муҳаррир «Ўзбек тилининг изоҳли луғатини» пеш қилган. Дарҳақиқат, «халили» [узумнинг эртапишар нави] ва шунга ўхшаш кўпгина сўзларнинг мазкур луғатга кирмай қолгани таъжубланарли ҳолдир.

Бу ўринда ажойиб сўз санъаткори Сергей Есениннинг қуйидаги фикрига диққат қилиш жоиз, деб ўйлайман: «Нопок сўзлар бўлмайди, фақат улар ҳақида нопок фикрлар бор, ҳозир. Сўзларни дадил ишлатганим учун мен эмас, ўқувчи ёки тингловчи хижолат тортмоғи лозим. Сўз — бу граждон. Мен

уларнинг йўлбошчисиман, уларни изимига соламан. Ғадир-будур сўзлар менга жуда-жуда ёқади. Уларни хизматга янги чақирилган аскарлардай дадил сафга киритаман. Бугун улар сал қовушмайроқ туради, эртага эса Сўзимиз сафида яхлит қўшини ташкил этади».

Кўрпимизки, С. Есенин Сўзини ГРАЖДАНга тенглаштиряпти. Граждани эса, унинг илкомиятлари миқёсдан қатъий назар, жамиятдан чиқариб ташлаб бўлмайди.

Баъзи бир муаллифларнинг «ҳажвия»ларини ўқиганда беҳос илжасиз-у, кейин нега илжайганингизга ўзингиз ҳам ҳайрон бўласиз. Эртасига ўша нарсанинг лоақал мавзусини эслашга тилшангиз ҳам, эслаёлмайсиз. Мужжал туш кўрни, эртасига эслаёлмагандек ноҳуш таассурот қолади кишида. Чунки бундай ҳикояларда сўз ўйинига берилиб кетиб, мақоллар қалаштириб ташланади, муболага ҳаддидан ошади, муаллиф томонидан «ихтиро» этилган чўчмал иборалар меъёридан ортиқ ишлатилади, уларга маънавий ёки социал маъно юкланмайди. Мақсад — қандай қилиб бўлмасин, ўқувчини бир илжайтириш...

Неъмат Аминовнинг сара ҳикоялари ҳам, «Ёлғончи фаришталар»даги Баширжон билан Ҳамид Солиҳов, Исро ота, Ҳўжақуловлар орасидаги конфликт — виждон билан виждонсизлик, ҳалоллик билан қабоҳат, ҳақиқат билан ноҳақлик ўртасидаги, дунёқарашлар ўртасидаги муросасиз курашдир.

СССР Ёзувчилар Союзи правлениясининг 1984 йил, 25 сентябрда бўлиб ўтган Юбилей пленумида ўртоқ К. У. Черненко: «Социалистик жамиятни ривожлантириш жараёнида зиддиятлар табиий ва муқаррардир. Зотан улар ҳамиша бирон бир тарзда кишиларнинг тақдирига таъсир ўтказиб, маънавий тўқнашувлар манбаи бўлиб қолади, албатта. Бунинг устига, гарчи ана шу зиддиятлар бизда-антогонистик руҳда бўлмаса-да, уларни бартараф этиш талайгина куч-ғайрат, зўр граждонлик жасоратини, принципаллиқни талаб этади. Бу — ёзувчининг фикр юртиши учун, адабиётнинг азалий вазифаси — жамиятни, ҳар бир инсонни ўзига синчиклаб, қатъий назар ташлашига ундаш вазифасини бажариши учун ниҳоятда бой озкидир», дея ўқдириб ўтган эди.

Сатира-юмор ҳам ана шу заминда ривожланади ва жамиятнинг, ҳар бир инсоннинг ўзига синчиклаб назар ташловчи кўзуси бўлиб қолаверади.

Неъмат Аминов ҳажвнинг бу улкан, масъулиятли вазифасини теран англаб, узоқ йиллар мобайнида заҳмат чекиб изланди. «Юмшоқ пластинка», «Табрикнома», «Жигари тўкилди», «Ака деманг» ва бошқа қатор ҳикояларида «Ёлғончи фаришталар» қўш қиссасининг бош персонажлари бўлмиш Баширжон, Қирмизхон, Шамси Тўраевич образларининг дастлабки эскизларини чизди, ўзига хос бир кўриқдан ўтказиб олди. Бу ҳикоялар аввалга «Елвизак» қиссасининг, сўнгра «Ёлғончи фаришталар» қўш қиссасининг ёзиллишида «хамиртуруш» вазифасини ўтади.

Бундай ижодий тажриба Санд Аҳмаднинг «Келинлар кўзғолони», Машраб Бобоевнинг «Гурунг» драмалари яратилишида ҳам кузатилган, яхши самара берган эди. Неъмат Аминовнинг қўш қиссасига пойдевор бўлган қатор ҳикоялари ўқувчилар ва мунаққидлар томонидан илиқ кутиб олинди. Ёзувчи Баширжонга соддамуғомбир, эътиқодсиз, лаганбардор, ҳар қанақа шароитга дарҳол мослашиб олувчи буқала-мунмиқоз образларни «Жигари тўкилди», «Табрикнома», «Фотиҳа», «Юмшоқ пластинка» сингари ҳикояларида; Қирмизхонга ўхшаш беҳаёллар нусхасини «Тўтихон», «Ака деманг», «Чақимчи» ҳикояларида; Шамси Тўраевич сингари дасти узун орқатоглар образини эса «Юмшоқ пластинка», «Педагогика», «Чархпалак дунё» каби қатор ҳикояларида кашф этган.

«Ёлғончи фаришталар»да бу «ноёб» нусхалар образи ҳар томонлама пишитилиб, улар «фалсия»даги очилмай қолган қирралар маромига етказилган, мантиқан ривожлантирилган.

«Жигари тўкилди» ҳикоясида Қаймоқов бошлиғига ўзини ташлаб:

« — Фармон Халилович, отадан айрилдикми-ей! Етим бўлдик, ака-а!», дейди.

Лаҳад тепасида:

« — Вой, отамининг жойига мени кўминглар!», дея ўзини лаҳадга ташламоқчи бўлади.

«Ёлғончи фаришталар»да:

¹. Сергей Есенин. Собр. соч. в 3-х томах, т. 3, стр. 170.

« — Бандалик, акажон! — деди Баширжон хўнграганга ўхшаш овоз билан ўзини Шамси Тўраевичнинг елкасига ташлаб. — Етим қолдикми, ак-ка-а...»

Майитни лаҳадга қўяётганларида:

« — Менга васиятлари бор! — деб чинқирди. — У куни келганимда Тўра бобом, сен менинг дўстимнинг биттаю битта ўғлисан, Башир, шу дўстимнинг юзхотири учун, мабодо мен қазо қилсам, лаҳадга ўзинг қўясан, девдидлар...»

...Ичдан мамнун, зоҳиран ғамгин, аламдиди ва ситамнамо Баширжон сакраб қабрга тушди».

Этибор этган бўлсангиз, «Жигари тўкилди» ҳикоясида муаллиф Қаймоқовни лаҳад ёқасидан қайтариб олган бўлса, «Елғончи фаришталар»да ҳикоя сюжетини мантиқан ривожлантириб, қисса қаҳрамони Баширжонни лаҳад ичига олиб тушади. Баширжоннинг бундан мақсади, савоб орттириш эмас, албатта. Унинг асл нияти — қабрдан туриб, «Шамси Тўраевични излаб тепадаги одамларга зимдан кўз ташлаши»да, падали бузрукворларнинг «бошлари ўз-ўзидан ғир этиб қиблага қайтганини, бир жилмайгандай ҳам бўлганларини» суюнчилашда намоён бўлиб, бу сайёҳ-ҳаракатларнинг барчаси зўрма-зўракилиги, қайғусининг сунъий экани ойдинлашади.

«Юмшоқ пластинка» ҳикоясидаги мавзу ҳам худди шу йўсинда ривожлантирилган. Унда Юндиев Тўраҳон акасига овози ёзилган пластинка юбориб садоқатини намоён этса, «Елғончи фаришталар»да Баширжон акахони Шамси Тўраевични излаб курутга боради.

Кўш қиссани синчиклаб ўқисангиз, муаллифнинг қатор йиллар мобайнида деталлар тўплаганига, кўпгина латифаларни, мақолларни, маталларни ўзи тўқигани, уларнинг ҳар бирини асар қаҳрамонларининг китобхонга номасълум бир қиррасини очишга хизмат қилдирганига иқрор бўласиз.

Баширжон, Қирмизхон, Шамси Тўраевич, Вафо аттор ва Қиёмхон образлари — адиб ижодидаги жамийи салбий образлар, «ноёб нусхалар» — уларнинг фаолияти, «хурмача қилиқлари», дунёқарашлари, характерларининг бадий умумлашмасидир. Ана шу умумлашма заминида аввал «Елвизак» қиссаси, сўнг «Елвизак» ҳамда «Суварак» қиссаларини ўз ичига олган «Елғончи фаришталар» китобхонлар ҳукмига ҳавола этилди.

Зуқко китобхон бундан тўрт-беш йил муқаддам «Елвизак»ни ўқиганида, бу асарнинг албатта давоми бўлиши кераклигини ички бир сезги билан туйган эди. Мунаққидлар ҳам асарга муносабат билдириб, қиссани давом эттиришнинг потенциал имкониятлари мавжуд эканлигини айтган эдилар.

Бу туйғу, бу ишонч уларни алдамади: ёзувчининг машаққатли меҳнати, нозик диди, ўткир ҳаётий мушоҳадаси маҳсули сифатида «Елғончи фаришталар» кўш қиссаси дунёга келди.

Йиллар ўтиши билан, замона зайлига қараб, турмушда учрайдиган сатирик образ прототипларининг хатти-ҳаракатлари, дунёқарашлари, ҳаётга муносабатларини ўзгари боради. Бу жиҳатдан улар том маънодаги буқаламуннинг ўзгинасидир. Ҳолбуки, улар онгидаги иллатларнинг туб социал моҳияти, ҳаётдаги интилишлари Гоголь давридан буён зигирча ҳам ўзгарган эмас. Айтилик, бюрократ — ўша бюрократ, сансоларчи — ўша-ўшалигича, товламачи — ўша товламачи. Лекин, буларнинг барчаси ҳозирги даврда ўзлигини бутунлай бошқа қиёфада намоён этади. Бюрократ сизга дўқ-пўписи қилмайди, аксинча, жуда майин муомалада бўлади, қўйингиздан кириб, кўнжингиздан чиқади. Лекин, идораси остонасини чуқур қилсангиз ҳам ишингиз битмайди. Поражўр очкидан-очки пора олмайди, балки қундуз телпак ёки олтин узук шаклида «совга» олади, қолаверса, аминовчасига айтганда, қарта ўйнаб оппасон «ютади»-қўяди.

Демак, ҳозирги давр сатирик образ прототипларининг хатти-ҳаракатларидаги, «гап тўла калла»ларидаги ўзгаришларни ўз вақтида илғаш ҳажвичи ёзувчидан катта билим, идрок ва ўткир кузатувчанлик назарини талаб этади. Машҳур совет адиби Андрей Платонов таъбири билан айтганда, «агар бадий наср учун, қачонлардир Пушкин ўқидириб ўтганидек, энг аввало ФИКР керак бўлса, сатира учун ҚУШ ФИКР керак...»!

Бу ўринда Нёмаат Аминов яратган Баширжон Зайнишев образи диққатга сазовор. Бу тип И. Ильф ҳамда Евгений Петровнинг «Ун икки стул», «Олтин бузоқ» сатирик романлари-

даги бош қаҳрамон Остап Бендерчасига мустақил ҳаракат қилмайди, «Геркулес»га ўхшаш «беминнат хизмат» кўрсатадиган ташкилот тузмайди [гарчанд «Каллапоча кафеси» очишни режалаштирган бўлса ҳам], қаерга бормасин, нима иш қилмасин, акахони Шамси Тўраевичга сўянади, унинг ҳар нарсига қодир узун дасти ёрдамида мўмай даромад манбаларини осонгина эгаллаб олади. Бир қараганда, киши кўзига мўмин-қобил, ҳатто бинойидек ташкилотчи бўлиб ҳам кўринади. Лекин унинг иш фаолиятини зимдан кузатган одам, бу «кишбилармонлик» доводирлиқдан бошқа нарса эмаслигини англайди. Ҳоҳида бу доводирлик гўлликкача, меровлиқкача бориб этади. Райком бюросида Хўжақулованинг: «Хуллас, ҳали юқорида айтганимдай, Баширжон Зайнишев ўзига хос, антиқа бир типки, уста бир ёзувчининг...» дея бошлаган гапини бўғзида қолдириб: «Уртоқ Хўжақулова! — дея ўтирган еридан сапчиб турди Баширжон. — Нега мунча «тиф», «тиф» дейсиз? Ахир мен умрим ўтиб «тиф» касалинини кўчасидан ўтмаган бўлсам...», дейиши ундаги думбулликнинг энг юқори пардаларда намоён бўлишидир.

Остап Бендер «қонуни ҳурмат қилгани» ҳолда қонуни бузса, Баширжон Зайнишев ўзини атеист ҳисоблагани ҳолда, омади келмай қолганида ҳудода ёпишиб олади, иши сал юришдими — худони ҳам, пайғамбарни ҳам эсдан чиқаради-қўяди.

Автор «Елвизак»ка ёзган сўзбошисида: «Менинг қаҳрамоним Баширжон Зайнишев ҳам ҳаётда кам учрайдиган шахс. Топилса, бир областда битта топилади, бўлмаса — ўша ҳам йўқ», деганида бир оз муболага қилганга ўхшайди. Ваҳоланки, асарни ўқир экансиз, ҳар бир районнинг ўз Баширжони, Шамси Тўраевичи, Вафо аттори, Қирмизхону Қиёмхонлари борлигига амин бўласиз.

Кўш қиссада кейин содир бўладиган воқеаларга олдиндан ишора қилиш усули ҳам кенг қўлланган. «Сакраш маросими» бобида Вафо атторнинг бўғоз эшаги ўрнидан туриб кетиб, иккиқат Зевархон йиқилиб тушади. Шунда: «Ўх, эшак эшаклигини қиларкан-да! — дея Даврон тоға эшакнинг қорнига кирза этик билан қаттиқ тепди. Эшакнинг бели майишиб кетди».

Бу тафсилотларни синчиклаб ўқиган киши қўрққан Зевархоннинг туғруқхонага тушиб, муддатидан илгари кўзи ёришини, кучли тепки еган эшакнинг ҳомиласига ҳам бирор «нуқс» тегшини ички бир интуиция орқали сезади. Воқеалар ривожига худди шундай бўлади ҳам: ногирон хўтиқчанинг туғилиши Баширжон билан Вафо атторнинг бундан кейинги муносабатларини белгилайдиган воситага айланади (ҳатто Баширжоннинг ўлимига ҳам ўша ногирон хўтиқча сабаб бўлади).

«Она сутидай ҳалол» бобида Баширжон «Колхоз бозори» директорининг ўлими ҳақида бефаросатлик билан шундай дейди: «Қон босимлари бор экан-да, бир кечада миясига қон қуйилиб, тўсатдан...» Шамси Тўраевич кайфсиз йўсинда: «Қон босими бор эканми!», деб сўради-ю, саволига жавоб ҳам кутмай, бирдан жим бўлиб, важоҳати ўзгарди-қолди. Қоратўри узидан қон қочиб, жағлари қаттиқ қисилгандай бўлди. Баширжоннинг фаросатсизлик билан айтган «қон босими» тўғрисидаги гап уни қаттиқ ўйга толдирган эди».

Бу — яқин-орада Шамси Тўраевичнинг миясига қон қуйилишига ишора.

Яна бир ўринда Баширжон Ҳамид Солиҳовни: «Илоҳим, шу идорага бошқа қадамнинг тегмасин! Илоҳо, авария-павария бўлиб ўл!» дея қаргайди-ю, шу заҳоти ҳаёлига: «Тавба-тавба! Тағин қарғишим ўзимга урса-я!», деган фикр келиб, кайфи учади.

Асар хотимасида худди шундай бўлади: Баширжон автомобиль ҳалокатига йўликади. Фалокат сабабчиси — ўша тепки оқибатида «нуқсли» бўлиб туғилган ногирон хўтиқ.

Бу тасвирда маънавий жиҳатдан ногирон одамнинг жисмонан ногирон хўтиқдан афзал эмаслигига ҳам ишора бор.

Кўш қисса ҳаётда онда-сонда бўлса-да, учраб турадиган қўнмисзалар, товламачилар, жамият баданида паразитларча ҳаёт кечирувчи «ришталар», «орқатоғлар», энгил-елпи кун кўриш кўйига тушган кимсаларнинг башарасига тушган кўш зарба бўлди. Боз устига, у шундай йўлга интилиб юрганларни оголхантирувчи ўткир бир қурол ҳамдир.

Асардаги бешта асосий персонаж — Баширжон Зайнишев, Шамси Тўраевич, Вафо аттор, Қирмизхон ва Қиёмхон залворли шапалоқнинг беш бармоғидай мутаносиб ҳаракатга келти-

1. «Литературная Россия», 3 июля 1964 г.

рилган, бир-бирлари билан чамбарчас боғланган. Бирор бармоғи йўқ шапалоқнинг таъсири кучсиз бўлганидай, бу асарни ҳам шу «квинтет»нинг бирортасисиз тасаввур этиш қийин. Бундаги «бош бармоқ» — Баширжон Зайнишевнинг ҳаракат доираси кенг. Район маданият бўлимининг мудирлигидан тортиб маийш хизмат кўрсатиш корхонасида, сугурта идорасида, умумий овқатланиш бўлимининг бошлиғи вази-фасидаги «елвизакфелу суваракмижоз» фаолияти Баширжон Зайнишев пешонасига нархи туширилган матоҳнинг ялтироқ ёрлиғидай тағма бўлиб тушган. Бундай матоҳнинг ўзи титилиб, йиртилиб кетса ҳамки, ёрлиғи ялтиллаб, янгилиғича тураверади. Шамси Тўраевич эса ана шу ялтироқ ёрлиқни «ёмон мол»га устамонлик билан тақаддирини шахс. У кишига «шапалоқ»да ўрта бармоқ ролини ажратиш жоиз, чунки саранч¹ ўз атрофида тегирмонни қандай айлантурса, у ҳам асардаги барча қаҳрамонларни худди шундай ҳаракатга келтиради. Шамси Тўраевич бўлмаганида кўнимсиз Баширжон Зайнишев бўлмас, бошқа қаҳрамонларнинг ҳам юзага чиқиши амримаҳол эди. Лекин, Шамси Тўраевич образида бир нуқсон ҳам кўзга ташланади. Асарда уни кўпича уйда, касалхонада ёки курортдаги ҳаёти тасвирланади-ю, унинг иш фаолияти бир оз назардан қочган. Тўғрироғи, унинг иш фаолияти — Баширжонни у идорадан олиб, бу идорага жойлашдан иборат бўлиб қолган. Бу хил жузъий ноаниқликлар бошқа жойларда ҳам учрайди. «Хўтиқнинг балоғати» бўлимида: «Қисқаси, уч йил давомида Вафо атторнинг олти бузоғи «ҳаром ўлди»га чиқарилиб, унга беш минг сўмга яқин ёрдам пули ёзилган», дейилади. Ҳолбуки, Госстрах қонда-қонуларига биноан ҳар бош қора молга уч юз сўмдан ортиқ сугурта пули берилмайди, бузоқ учун эса ундан ҳам камроқ... Ёхуд «Ёлғончи фаришталар» бўлимида Баширжон нитроглицеринни «дон тикилган хўроздек икки уринишда томоқдан ўтказди», дейилади. Бу жумлани ўқиган киши кўз олдида ҳеч бўлмаганда бодомдай келадиган алланимани ютган кимса намоен бўлади. Ваҳоланки, нитроглицерин донаси тариқдай жимит бўлиб, у ютилмайдди, аксинча, тил остига ташланади ва ўша заҳотиёқ эриб кетади. Бу ўринда «нитроглицерин» эмас, «валидол» дейилганда, қаҳрамон ҳолатига мос бўлиб тушарди.

Буларни, эҳтимол, майда-чуйда камчиликлар дейиш мумкин. Бироқ минг-минглаб нусхада нашр этиладиган асарда муаллифнинг ҳатто жузъий ноаниқликларга йўл қўйишга ҳам ҳаққи йўқ.

Баъзан, сатирик асарлардаги салбий қаҳрамонларни тарбиялаб, ижобий қаҳрамонга айлантириб бўлмайди, деган фикрларга дуч келамиз. Бу ўринда шунини айтиш керакки, ҳажвий асарларда тасвирланадиган образлар — жамиятда, кишилар онгига учрайдиган қўсурларнинг, иллатларнинг инъикоси — одам шаклидаги кўринишидир. Бу иллатлар тарбияланишга эмас, тараққиёт сулургиси билан сулуриб ташланишга, йўқ қилинишга маҳкум этилган. Модомики шундай экан, бу иллатларнинг одам шаклидаги ифодаси — сатирик персонажлар ҳам ўлимга маҳкумдир. Бу борада Неъмат Аминов «Ёлғончи фаришталар»да ғоят ўринли, принципиал ечимга келган. Иллат — Шамси Тўраевич қазо қилади; иллат — Баширжон Зайнишев ҳалокатга учрайди; иллат — Қиёмхон билан Қирмизхон насл-зурриёт қолдириш имконидан маҳрум; иллат — Вафо аттор бедаво касаллик — силга мубтало, бу дард уни бугун-эрта гўрга тикиши тайин.

Ёзувчи бу рамзий образлар орқали жамиятимизга ёт ҳар қандай қўсурнинг, замондошларимиз онгига ёт ҳар қандай иллатларнинг замини чирик эканлигини, муқаррар инқирозга маҳкум эканлигини кўрсатади.

Мазкур асар ҳақида матбуотда анчагина илиқ, самимий гаплар айтилди, хато-камчиликлари ўринли кўрсатиб ўтилди. Айни пайтда салмоқига яраша тош қўйлаганлар ҳам учради. Бу ҳол табиий, албатта. Ҳикоя, шеър, поэма ёки романга бағишланган тақризларни газета-журналларда, катта-кичик ри-солаларда тез-тез ўқиб тураемиз. Лекин, ҳажвий ҳикоя ёки қисса тақризини учратиш амримаҳол. Демак, танқидчилигимизда ҳажвий асарларни таҳлил қилиш тажрибаси ҳали кам. Эҳтимол, шунинг учундир, қўш қисса ҳақида танқидчилигимиз фикри бирмунча пойма-пой чиқди.

Ўрни келганда шунини ҳам айтиш керакки, билдирилган баъзи бир фикрларга кўра, асарда ижобий қаҳрамонлар кам эмиш.

Бу фикрга қўшилиб бўлмайди. Ҳар бир жанрнинг ўзига хос хусусияти, ички қонуниятлари бўлгани каби, сатира жанрнинг ҳам ўз табиати, ўз баддий мезони бор. Айтайлик, жиддий насрда табиат манзаралари муфассал тасвирланса, сатирик асарда умуман тасвирланмайди, мабодо бир-икки лавҳада кўрсатилса ҳам, бу ҳол воқеанинг боришини, ривожини янада бўрттириш учун, персонажлар характерини, ҳолатини янада тўлароқ очигина бўйсундирилади. Сатирик асарда тасвир-изоҳ кўпайса, мувозанат бузилади. Фикриализинг исботи учун И. Ильф ва Е. Петров асарларига мурожаат этаемиз. «Ун икки стул» романи: «Не уезд шаҳрида сартарошхонаю дафн маҳкамалари шу қадар кўпки, кўрган одам дабудурустан: «Бу ерининг халқи онасининг қорнидан тушиши биланок соқол-мўйловини олдириб, атир септиргач, тил тортмай ўлиб кетаверар экан-да», деб ўйлаши мумкин», деган сатрлар билан бошланса, «Олтин бузоқ» романи: «Пиедаларни севин керак!», деган хитоб билан бошланади. Ёхуд фин ёзувчиси Мартти Ларнининг «Зўраки муттаҳам» ҳажвий романи: «Қаҳрамонимизнинг ота-онаси ўз фарзандларига ном қўйишдан олдин яхшилаб ўйлаб кўришлари керак эди», деган жумла билан бошланишига эътибор беринг.

Кўряпмизки, бу асарлар бошланишида жиддий романлардаги сингари табиат манзараларининг батафсил тасвири йўқ, аксинча, илк сатрлар ҳам ҳажв унсурини юзага келтириш учун сафарбар этилган.

Бу фикрни ижобий қаҳрамон борасида ҳам айтиш мумкин. Сатирик қисса ёки романга ижобий персонаж деярли киритилмайди, мабодо киритилганда ҳам, асар қаҳрамонлари орасидаги конфликтни янада кучайтириш, сатирик типларнинг қиёфасини, хатти-ҳаракатларини ижобий образлар фониде янада ёрқинроқ, бўрттириброқ тасвирлаш кўзда тутилади. «Ёлғончи фаришталар»да Хўжақулова, Ислоом ота образлари айнан шу баддий мақсадга хизмат қилади. Ҳамид Солиҳов образи — Хўжақулова образининг манتيкий давоми бўлиб туюлади кишига. Қўш қиссадаги воқеалар ривожининг энг юқори чўққиси ҳам, бизнингча, Қирмизхон ва Баширжоннинг «Тунги Башир» бўлимида Ислоом ота билан тўқнашув саҳнаси-дир. Бу тўқнашув туфайли Баширжон, чамаси, умрида биринчи марта ҳақиқий ички изтиробга тушади. Жигилдон ва фаҳш кули остиде ўчай деган виждон чўғи йилт этгандек бўлади. «Ёлғончи фаришталар» китобини ўқиб бўлиб, воқеалар ривожини қайта тасаввур этганингизда, дастлаб, Ислоом отанинг вазоҳатига дош беролмай, қабулхона ўртасида майкачан мунгайиб, дилдираб турган Баширжоннинг жирканиб қиёфаси кўз ўнгингизга келади. Ислоом отанинг нафрати ва ҳазари — Баширжон ва Қирмизхон, Шамси Тўраевич ва Қиёмхон сингари жамиятимиз учун ёт иллатларга қаратилган ХАЛҚ НАФРАТИ, ХАЛҚ ҲАЗАРИ бўлиб туюлади.

Ислоом ота ҳамда Хўжақуловадан бошқа ижобий образлар эса, баъзи бир танқидчиларнинг «Елвизак» қиссасига билдирган эътирозларини инобатга олиб, «муроса» учун асарга зўрма-зўраки киритилганга ўхшайди. Йўқса, буюк Гоголнинг «Улик жонлар» поэмасио «Ревизор» комедиясидан, И. Ильф ва Е. Петровнинг «Ун икки стул», «Олтин бузоқ» романларидан, Мартти Ларнининг «Зўраки муттаҳам» ёки «Ғаройиб чўқчабоқар» сатирик романларидан бирорта ижобий қаҳрамон ёки ижобий образ топиб кўринг-чи! Нега энди биз «Ёлғончи фаришталар» муаллифидан, «асарига ижобий қаҳрамонларни кам киритган», деб нолишимиз керак! Шубҳасиз, муаллиф юқорида зикр этилган асарлардан ҳам, жаҳон ҳажвий адабёетининг энг илғор тажрибаларидан ҳам яхши ҳабардор. У ана шу тажрибаларга таяниб иш кўрган. Қолаверса, Белинскийнинг ушбу сўзларини эслайлик: «Ревизор»да ижобий қаҳрамон йўқ, дейдилар. Нотўғри. Асарда кучли ижобий қаҳрамон бор. Бу — авторнинг олижаноб қаҳқаҳасидир».

Тақрор айтманки, танқидчилигимизда сатирик асарларни таҳлил қилиш тажрибаси камлигидан айрим тақризчилар шундай эътироз билдирдилар. Мабодо, «Ёлғончи фаришталар»га яна бир-иккита ижобий образ киритилса, у ҳолда асар на жиддий, на ҳажвий бўлмай, аросатдаги бир қоршиша бўлиб қолар эди-ку!! Лекин, шуларни билатуриб, муаллиф ўзига хос йўл тутган, яъни асарга бир эмас, учта ижобий образ олиб кирган.

Умуман, ёзувчидан бир нимани даво қилишдан олдин чуқурроқ мулоҳаза юритиш лозим. Ахир, биз асарни бир ўтирганда ўқиб чиқиб, унга баҳо беришга ошиқсак, муаллиф бу

¹ Саранч — қўлтегирмонни айлантирадиган ёғоч дастак.

асар устида йиллаб тер тўканини, қанчадан-қанча асарларни ўқиб чиққанини, неча ўнлаб кишилардан ўзларига сездирмай фикр-маслаҳатлар олганини унутсак... инсофни, адолатни унутган бўламиз.

Ўртоқ К. У. Черненко «Партиянинг идеологик, оммавий-сиёсий ишининг актуал масалалари» юзасидан КПСС Марказий Комитетининг 1983 йил Июнь пленумидаги докладида: «Санъаткорнинг гражданлик позицияси унинг ижодида илк нуқта бўлиб келди ва шундай бўлиб қолади», деб ўқтириб ўтган эди. Бинобарин, асарни ёзишда ҳам, уни таҳлил қилиб, ҳаққоний баҳо беришда ҳам гражданлик позицияси асосий мезон бўлиши керак. Қолаверса, «Ёлгончи фаришталар»нинг ўзбек ҳажвиётидаги дастлабки йирик асарлардан эканлигини ҳам назарда тутмоқ лозим.

Миллатлар ўзига хос бўлгани каби, улар ҳаётидан ёзилган ҳажвий асарлар ҳам ўзига хос бўлиши шарт. Бу борада ёзувчи Неймат Аминов ўз ижодий принципларига содиқ қолиб, ўқувчилар ишончини оқлаб келмоқда.

Ўзбек совет адабиёти ажойиб шоирларга, ҳассос адибларга, моҳир драматургларга эга. Фақат, бизда шу пайтгача рус совет адабиётидаги И. Ильф ва Е. Петровга ўхшаш, болгарларнинг Чудомиридай, финларнинг Мартти Ларнисидай, туркларнинг Азиз Несинидай том маънодаги ҳажвчи етишмай келарди.

Назаримизда, Неймат Аминов сиймосида ўзбек адабиёти ҳам ўзининг ана шундай адибини топаётгандек. Мен бу билан адабиётимиз камарбасталари бўлган ва бўлиб келаётган А. Қодирий, Ғ. Фулом, А. Қаҳҳор, Саид Аҳмад ҳажвиётига заррача ҳам кўланка солмоқчи эмасман. Аксинча, ҳозирги катта-кичик барча ҳажвчиларимиз ҳам шу устозлар ижодидан баҳраманд бўлиб вояга етишганини таъкидлаб, шуни айтмоқ-чиманки, бу адиблар ижодида ҳажв бош мезон бўлмаган. Неймат Аминов ижодининг бош мезони эса — ҳажв.

«...Аммо кенг кўламдаги, чинакам реалистик сатира талабларига жавоб бера оладиган йирик ҳажвий асар ҳамон яратилмай келарди.

Неймат Аминов адабиётга кириб келганида ундан катта умидвор бўлган, қачондир адабиётимиздаги мана шу келтикни тўлдирад, деб ишонган эдик. Хайрият, умидимиз мағзи пуч чиқмади: Неймат «Елвизак» қиссаси билан ярқ этиб кўзга кўринди».

Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси Саид Аҳмаднинг бу сўзлари фикримизга далил бўлса керак. Дарҳақиқат, «Ёлгончи фаришталар» кўш қиссаси муаллиф изланишларининг янги поғонаси, бутун ижодининг синтезидир. Бу нуқтадан ижод уфқлари янада ойдинроқ кўриниши муқаррар.

— АДИБЛАР. АСАРЛАР. ТИМСОЛЛАР.

Робинзон Крузо ороли

Жанубий Американинг Тинч океани қирғоқлари яқинида Хуан — Фернандес ороллари жойлашган. Бу ерларга кемалар сузиб киролмайди, фақат кичик бир самолёт ороллари китъа билан боғлаб туради.

Шулардан бири — Маса-Тьерра ороли Даниэль Дэфо романининг қахрамони Робинзон Крузо номи билан боғлиқдир. Ҳа, бундан икки ярим аср муқаддам Крузонинг прототиби — Александр Селькирк худди шу оролда танҳо яшаган эди. Аммо, у Маса-Тьеррада Робинзон сингари йигирма саккиз йил эмас, балки тўрт йилу тўрт ойдан кўпроқ ўз хохиши билан туриб қолган. Воқеа бундай бўлган.

Инглиз кемаларидан бири шу орол яқинидан охишта сузиб ўтиб борарди. Кема матроси Александр Селькирк шериклари билан айтишиб қолади. Кема капитани орага тушиб, бутун айбни Селькиркка тўнкайди. Денгизчи жаҳл устида ҳеч ким яшамайдиган оролга ташлаб кетишларини талаб қилиб туриб олади. Капитан ҳам унинг айтганини қилади — кемани шу орол томон ҳайдашни буюради. Жанжалкаш Селькирк одам зоти қадам босмаган оролда танҳо қолади. Унга талай озик-овкат маҳсулотлари, милтик ва бир маймунни ташлаб кетишади.

Селькирк дастлаб ғор ичида яшай бошлайди, кейин ўрмондан дарахт кесиб, ҳақиқий бошпана ясаб олади. Ов овлаб, дарахтдан мева териб еб, бир нави тириклик қилиб туради.

Бир куни у оролнинг бошқа бир бурчагидаги тепаликдан денгизни кузатиб тураркан, аллақандай бир кемага кўзи тушади. Бу — бир вақтлар Селькиркка нисбатан адолатсизлик қилиб, кейинчалик виждони азобланган капитаннинг илтимоси билан оролга юборилган кема эди. Селькирк унга тушиб, Англияга қайтиб кетади...

Машхур инглиз адиби ва журналисти Даниэль Дэфо

Селькиркнинг одам боласи ишонмайдиган саргузаштларини бошқа бир денгизчи — Руде Рожерсдан эшитиб қолади ва шу ондаёқ унда бу ғаройиб воқеа ҳақида асар ёзиш фикри туғилади. Аммо, у воқеани бошқача бир тарзда баён этади, яъни Робинзон Крузонинг кемаси ҳалокат туфайли Маса-Тьерра оролидан анча узокда жойлашган Тобаго ороли яқинида денгизга чўкиб кетганини, омон қолган Робинзон эса кимсасиз оролда йигирма саккиз йил яшаб қолганини тасвирлайди.

Асл Робинзон Крузо — Александр Селькирк роман дастлаб нашр қилинганидан тўрт йил ўтгач, қирк беш ёшида вафот этади.

Ҳозир бир вақтлар Селькирк яшаган оролда тўрт юздан зиёд аҳоли истикомат қилади. Уларнинг ота-боболари бу ерга Селькиркдан икки юз йил кейин кўчиб келишган экан. Оролда Селькирк кема келишига умид боғлаб, илҳак кутган жой хозирда ҳам «Селькиркнинг қузатув пункти» деб аталади. Бу ердагилар Робинзон Крузо ҳақидаги романи марок билан ўкиб чиқишган.

Бундан роппа-роса бир юзу йигирма йил муқаддам инглиз кемаларидан бирининг экипажи оролнинг бир ерига ёдгорлик тахтаси ўрнатиб кетди. Тахтага «Бу оролда яққа-ёлғиз тўрт йилу тўрт ой яшаган Александр Селькирк хотирасига» деб ёзиб қўйилган эди.

Романнавис Дэфонинг машхур қахрамони — Робинзон Крузо «яшаган» Тобаго ороли ҳам жуда машхур бўлиб кетган. Бу ерда «Ҳақиқий Робинзон» меҳмонхонаси, «Робинзон» деб аталган таом, ҳатто «Робинзон номидаги аэродром» ҳам бор. Тобаго оролидан туристларнинг кети узилмайди.

Селькирк яшаган оролни эса камдан-кам турист атайин бориб кўрган.

Ҳозирги замон Америка адабиётининг энг йирик намояндаларидан бири бўлган Уильям Сароян дастлабки китобларидан бирини «Инглиз тилига, Америка тупроғига, Арманистон қалбига» бағишлаган эди. Бу бағишлов ёзувчининг ижодий программасига айланиб қолди ва умрининг охирига қадар бунга амал қилди. «Весли Жексоннинг саргузаштлари», «Инсоний комедия» романлари, драмалари, айниқса, ҳикоялари билан жаҳон адабиёти хазинасига катта улуш қўшган ёзувчи тақодир тақозоси билан иккинчи ватанига айланиб қолган Америка ҳаётига ҳамиша «келгинди» сифатида назар солди. Бу ҳол унинг кўлгина ҳикояларида акс этди ҳам.

Ёзувчи ғам-алам тўла муҳитда яшаётган одамлар ҳаётини тасвирлар экан, ўзини доим уларнинг тўғри йўлни топиб олишларида ёрдам беришга мажбур, масъул деб ҳисоблади. Шунинг учун Сарояннинг энг фожеий ҳикояларидан ҳам ёрқин бир ҳаётбахш ёғду таралиб туради. Унинг ижодида фожейлик билан ҳаётбахшлик ёнма-ён, чунки ёзувчи охир-оқибатда ёмонликни, ёвузликни енгишга қодир бўлган буюк гўзалликни доим ҳис этган.

Уильям Сароян ўзи тўғилиб ўсган, бутун умри кечган, улкан ёзувчи сифатида жаҳонга танилган Американи иккинчи ватан деб билди. Нега! Чунки, унинг асл ватани Арманистон эди. Ёзувчи бутун умри давомида ана шу, асл ватанига интилди, унинг хаёли билан яшади. У Арманистонга бир неча марта сафар қилиб, халқининг ҳаёти билан яқиндан танишди. Умрининг охирида эса бир васият қилди. Васияти рўёбга чиқди: аждодлар тупроғи бир умр хаёлан, жисман интилган фарзандининг хоқини ниҳоят бағрига олди.

Қуйида ёзувчининг учта ҳикоясини эътиборингизга ҳавола қиламиз.

Уильям Сароян

Ҳикоялар

Бояқиш араб

Русчадан Машраб БОБОЕВ таржималари

Расмини М. ШУВАЛОВА чизган

на юрти дардида куйиб ўтиб кетаётган, бироз итфеъл Хусрав тоғамнинг бир ошнаси бўларди.

Беозор, тепса тебранмайдиган бу одам сукут сақлар, ҳар замон-ҳар замонда тиззасидаги чангни қоқиб қўяр — гўё бутун дарду ғамини шу билан ифодалар эди.

Халил деган бу арабнинг бўйи саккиз ёшлардаги боланикига тенг булса ҳам, мўйлови жуда узун — тоғамникидан қолишмас, ёши эса олтимишлардан ошиб қолган эди. Шоп мўйловини ҳисобга олмасангиз, уни ёши улуг одам эмас, бола деб ўйлашингиз мумкин эди. Кўзлари ҳам боланикидай, фақат бу кўзларда адоғи йўқ хотиралар, жонидай азиз она юрти, ота-онаси, ака-укаси, бола-чақаси, мол-ҳолидан айри тушган одамнинг бир дунё армони акс этиб турарди. Сочи ҳам майин, ҳамон қоп-қора, Америкага энди келиб қолган болаларникига ўхшаб, чап томондан фарқ очиб таралган эди. Мўйловини демасангиз, боши мактаб ўқувчисиникидан фарқ қилмас, қомати ҳам ўқувчисиникидай, фақатгина елкаси сал кенгроқ эди. У инглизчани мутлақо билмас, туркча сал-пал гапирар, арманча билан курдчадан бир-иккитагина сўз билар эди, холос. Аслини олганда, тил билиш-билмаслигининг унча аҳамияти йўқ, чунки деярли гапирмас эди. Ҳар замон-ҳар замонда оғзидан битта-ярим сўз чиқиб қолганида ҳам товуши гўё кўксидан эмас, юртининг қаъридан чиққандай бўларди. Гапирганида ҳам, гапиришга тўғри келганидан афсуслангандай, ифодалаб бўлмас нарсани ифодалайман деб ўзини қийнаётгандай, гапи юрагидаги оғриқни кучайтираётгандай туюларди кишига.

Шундай бир одам қандай қилиб тоғамнинг меҳрини қозона олгани биз учун жумбоқ эди. Тоғамни-ку қўяверинг — боя айтдим-ку, итфеъл деб — оғзининг елини сўкиниш билан жеркишдан бўлак нарсага сарф қилмайди, бошқа, гапдон одамлардан сўраб ҳам ҳеч нарса билолмадик. Тахминимча, тоғам араб билан «Аракс» қаҳвахонасида топишган бўлса керак.

Тоғам дўсту душманини «тавли» ўйинини ким қандай ўйнашига қараб танларди. Ҳар қандай ўйин сингари, Америкада «бэзгэммон» номи билан машҳур бу ўйин ҳам бирпасда одамнинг сийратини ошкор қилиб қўяди.

Уильям САРОЯН совет адабиётига катта қизиқиш ва эҳтиром билан қарарди. У мамлакатимизнинг кўпгина атоқли адиблари билан қалин ижодий алоқаларда бўлган. С у р а т д а: машҳур қирғиз ёзувчиси Чингиз АЙМАТОВ ва Уильям САРОЯН.

Тоғамнинг ўзи-ку, ҳар бир ютқизиғини оламшумул фожиядай кечирар, лекин ютқизиқни кўтаролмаган бошқа ҳар қандай одамни еб юборгудай бўлар эди.

— Нега бунча оҳ-воҳ қиласиз! — деб қичқирарди ютқизган одамга. — Уйин-да! Ютқизибсиз, холос, ўлиб қолганингиз йўқ-ку!

Узи ҳар гал ютқизганида ўлгандан баттар бўлар, бироқ бошқалар ҳам ўзига ўхшаган одам эканлиги билан иши йўқ эди. Унингча, бошқаларгина ютқизиққа шунчаки ўйин деб қараши керак эди. Тоғам, тоғам! Қизиқ одам эди у! Гўё ҳар бир ўйинда унинг нақ тақдири ҳал бўладигандай: мана, қаршисида ошиқларни шиқирлатиб, афсунлаб, улар билан туркча гаплашиб, ишқилиб, нима бўлса ҳам, ошиқ олдида юзтубан кетиб, тубан махлуқ — рақиби ўтирибдию унинг тақдирини ҳал қиляпти!

Тоғам, ҳарифларининг акси ўлароқ, ошиқларни ўлгудай ёмон кўрар, бамисоли хунхўр душмани деб билар эди. Баъзан эса, деразадан улоқтирар, ёки бўлмаса, қаҳвахонанинг нариги бурчагига қараб отарди-да, стол устидаги тахтани ағдариб ташлаб:

— Итлар! — деб қичқирар эди. Кейин рақибига ўгирилди-да, бармоғини кўзига тиқиб олгудай бўлиб бўкирарди: — Сизни қаранг-а! Яна ҳамюрт эмиш! Уялмай-сизми? Аллақандай ошиқларга сиғинишга, тавоф қилишга уялмай-сизми? Сиз учун мен уялиб кетдим-а! Бундай итларга тупуриш керак!

Ана шундан кўриниб турибдики, ҳеч ким тоғам билан бир мартадан ортиқ «тавли» ўйнаган эмас.

Доим гавжум бу қаҳвахонанинг мижозлари асосан арманилар, лекин гоҳи-гоҳида бошқалар ҳам кириб туришарди. Юртидан жудо бўлган, юртини соғиниб, юрти ҳажрида куйиб, юртининг хотирасини, сувратини, қўшиқлари, эртақларини ягона мулк ҳисоблаб, хуллас, юрт деган буюк бир армонни елкасида кўтариб юрган одамлар кириб туришарди.

Тоғам одатда қаҳвахонага соат учларда кирар, остонада тўхтаб, мижозларни кўздан кечириб чиқар, кейин бурчакка бориб ёлғиз ўтирар эди. Шу тахлит қимирламасдан бирикки соат ўтирганидан кейин, гарчи ҳеч ким ҳеч нарса демаса ҳам, жаҳл билан чиқиб кетарди.

— Шўринг қурғурлар, — дер эди у. — Шўринг қурғур сағирлар. Қарғиш урган бандалар!

Араб, боши айланиб қаҳвахонага кириб қолгану ўшанда тоғам уни кўриб, тузук одамга ўхшайди, деб ўйлаган бўлиши мумкин. Балки, ғамгин, доно бу араб «тавли» ўйнаб ўтирганида боши билан елкасидан бўлак жойи кўринмай, ўрнидан турганида бўйи жуда пастлиги тоғамнинг назарига тушгандир.

Ким билади дейсиз, эҳтимол, араб тоғамнинг феълини билмай, у билан «тавли» ўйнагандир-да, ютқизганидан кейин бошқаларга ўхшаб нолимагандир. Ёки бўлмаса, ҳеч кимдан сўрамаса ҳам, тоғамнинг қанақа одамлигини билиб

олгандир. Шунинг учун, ошиқларни тавоф ҳам қилмагандир.

Хуллас, уларнинг қандай қилиб ошна бўлгани, бир-бирини мойиллиги, бир-бирининг фикрини уқиши биз учун жумбоқ эди. Шундай бўлса ҳам, ҳар замон-ҳар замонда биргалашиб бизниқига кириб келишганида хурсанд бўлиб кетардик.

Биринчи марта келишганида тоғам ошнасининг кимлигини айтмади. Эсига келмаган шекилли. Шунинг учунми, араб арманиларга қараганда қорачароқ, бўйи пастроқ бўлса ҳам, онам уни ўзимизнинг уруғдан бўлса керак, деб ўйлабди. Уша куни араб, онам: «Бу ерни ўзингизнинг ўйингиз ҳисоблайверинг» деб бир неча марта такрорлаганидан кейингина ўтирди.

«Кар шекилли», деб ўйлабди онам уни.

Йўқ, ҳар бир гапга диққат билан қулоқ солишидан қар эмаслиги кўриниб турарди. Эҳтимол, шевамизга тушунмаётгандир?

— Асли қаерликсиз? — деб сўради онам.

Араб жавоб бермади. Камзулининг тирсагидаги чангни қоқиб қўйди, холос. Онам энди туркчалаб сўради:

— Арманимисиз?

Араб туркчалаб араб эканини айтди.

— Бечора, қарғиш урган сағир, — деб шивирлади тоғам.

Онамга бир лаҳза арабнинг ким биландир гаплашгиси келаётгандай туюлибди. Лекин, тез орада унинг ҳам тоғамга ўхшаб, суҳбатга тоқати йўқлиги аён бўлди. Эҳтимол, араб жуда зарур бўлиб қолганда гапириши мумкин, лекин ҳозир айтадиган гапи йўқ эди.

Онам уларнинг олдига тамаки билан қаҳва келтириб қўйди-да, менга «чиқиб кет» ишорасини қилди.

— Гаплашиб олишин, — деди кейин.

— Гаплашиб олишин? — дея ҳайрон бўлдим мен.

— Ҳа. Узлари, — деди онам.

Мен ошхонага ўтдим-да, ўтган йилги журнални варақлай бошладим. Бутун журнал, айниқса, ичидаги суратлар ёд бўлиб кетган эди: мана, башанг кийинган одамлар тўла автомобиль, нури қоронғиликнинг бағрига санчилган электр фонар, буғи чиқиб турган шўрва солинган косалар тўла стол, чиройли костюм, пальто кийган ёш йигит-қизлар...

Журнални шалдиратиброқ варақлаган бўлсам керак, тоғам:

— Секинроқ, ҳой бола! — деб бақирди.

Меҳмонхонага мўралаган эдим, арабнинг тиззасидаги чангни қоқётганига кўзим тушди.

Меҳмонлар шу тахлит бир соатча ўтиришгандан кейин: араб чуқур хўрсинди-да, бир оғиз ҳам гапирмасдан чиқиб кетди.

Мен меҳмонхонага кириб, унинг ўрнига ўтирдим.

— Оти нима! — деб сўрадим тоғамдан.

— Нима ишинг бор? — деди тоғам.

— Оти нима деяпман.

Тоғамнинг шу қадар жаҳли чиқиб кетдики, нима деярини

билмай қолди. Кейин, худди бўғзига пичоқ тиралган одамдай, жонҳолатда онамни қақира бошлади:

— Мариам! Ҳо, Мариам!

Онам ҳовлиқиб кириб келди:

— Нима гап?

— Манови боланга қара! — деди тоғам.

— Нима бўлди ўзи? — деб сўради онам ажабланиб.

— Арабнинг оти нима, деб сўрапти.

— Нима қипти? — деди онам. — Бола-да. Билгиси келган.

Айтоқолсанг нима бўларди!

— Шунақа де! — деди тоғам ижирганиб. — Сен ҳам шуниг қилиғини қиялсанми? Туғишган синглим-а! Туғишган, бечора, қарғиш урган синглим!

— Майли, — деди онам. — Нима десанг ҳам майли. Арабнинг отини айт.

— Айтмайман, — деди тоғам. — Айтмайман дедимми, айтмайман!

Кейин ўрнидан турди-да, чиқиб кетди.

— Арабнинг отини тоғаннинг ўзиям билмайди, — деди онам. — Жонига тегиб нима қилардинг?

Уч кундан кейин тоғам билан араб яна келишди. Тоғам тўғри олдимга келди-да:

— Оти Халиб, — деди. — Энди бор, ишингни қил!

Ҳовлига чиқиб, холавачаларимдан биронтаси келиб қолар, деб бир оз кутдим. Ун минутлар ўтса ҳам ҳеч ким келавермагач, Мурод деган холавачамни қидириб кетдим. Бир соатча, беш йилдан кейин қайси биримиз зўр бўламыз, деб баҳслашдик. Уч марта кураш тушдик. Учталасида ҳам Мурод йиқитди. Лекин бир сафар менинг енгиб қўйишимга-ям сал қолди.

Уйга қайтиб, тўғри меҳмонхонага қараб чопдим. Меҳмонлар кетиб қолишган экан.

— Нималарни гаплашишди? — деб сўрадим онамдан.

— Қулоқ солганим йўқ, — деди онам.

— Балки, бутунлай гаплашишмагандир?

— Билмайман.

— Гаплашишмаган!

— Айтадиган гапи бўлса, айрим одамлар гаплашади, айримлари жим ўтиради, — деди онам.

— Жим ўтириб ҳам гаплашиб бўладими?!

— Ҳа, бўлади. Узимиз ҳам кўпинча жим ўтириб гаплашамиз-ку!

— Унда, сўзларнинг нима кераги бор?

— Аслида керак эмас. Асосан, айтгинг келган нарсани айтгинг келмаса ёки бирон нарсани бошқалар билишини истамасанг — керак, холос.

— Улар ўзи гаплашадими, йўқми?

— Гаплашади шекилли, — деди онам. — Тинчгина ўтиришади, қаҳва ичишади, сигарет чекишади. Бирон мартаям оғиз очишмайди-ю, тинмай гаплашишади. Бир-бирининг нима демоқчи эканини шундай ҳам тушунишади-ку, гапириб ўтиришининг нима кераги бор?

— Бир-бирининг нима деяётганини тушунишадими?

— Албатта.

— Нимани гаплашишди бўлмаса?

— Бунисини билмадим. Жим ўтириб гаплашишди, деяпман-ку!

Бир йил шундай ўтди. Ҳар замон-ҳар замонда тоғам арабни бошлаб келади. Меҳмонхонага киришади. Гоҳида бир соат ўтиришади, гоҳида икки соат.

Бир гал ана шундай ўтиришганида тоғам тўсатдан арабга қараб қичқирди:

— Менга қаранг, қўйинг, эътибор берманг!

Аслини олганда, араб бундан олдин ҳеч нарса демаган, одатдагидай жимгина ўтирган эди.

Кўпинча, кетиш пайти бўлгунга қадар иккаласи ҳам оғиз очиб бирон сўз демасди. Кетишаётганида тоғам секингина: «Бечора, қарғиш урган сағирлар!» деб, араб эса тиззасининг чангини қоқиб қўяр эди.

Бир куни тоғам ёлғиз кириб келди. Шундагина араб бир неча ойдан бери келмай қўйгани эсимга тушди.

— Араб қани?

— Қанақа араб?

— Сиз билан бирга келадиган кичкина, бечора, қарғиш урган араб-да, — дедим мен. — Қани у?

— Мариам! — деб қичқирди тоғам. У довираб қолган эди.

«Ие! — дедим ичимда. — Тағин нима бўлди! Тағин нима қилиб қўйдим экан!»

— Мариам! — деб қичқирарди тоғам. — Мариам!

Меҳмонхонага онам кириб келди:

— Яна нима гап?

— Бунингни қара! — деди тоғам. — Сен менинг синглимсан. Бу — сенинг ўғлинг. Ҳайдаб юбор! Мен буни ўзи жудаям яхши кўраман. Бу бола шу ерда туғилган. Америкалик. Ҳали бир кун катта одам бўлади. Аниқ. Энди Ҳайдаб юбор.

— Нима бўлди ўзи? — деб сўради онам.

— Нима бўлди эмиш! Оғзига келган нарсани алжираб ўтирибди. Мен бу болани яхши кўраман, ахир!

— Арам! — деди онам менга қараб.

Мен тоғамга унинг жаҳлидан юз баравар ортиқ жаҳл билан тикилганча ҳайкалга ўхшаб қотиб турар эдим.

— Араб қани? — деб сўрадим яна.

Тоғам ҳафсаласи пир бўлиб қўл силтади. «Кўрдингларми! — дегандай маъно бор эди унинг бу ҳаракатида. — Уғилларинг бўлади бу бола. Менга — жиян. Қонимиз бир-а, қонимиз! Кўрдингларми! Ҳалмамиз бечора, қарғиш урган сағирлармиз. Бу боладан бўлак ҳаммамиз!»

— Арам! — деди онам менга қараб.

— Бир оғиз гап айтмайсизлар, нима деяётганларингизни қандай тушунай! — дедим мен. — Араб қани, деяпман!

Тоғам ҳеч нарса демай чиқиб кетди.

— Араб ўлган, — деди онам.

— Қачон айтди?

— Айтгани йўқ.

— Бўлмаса, қаёқдан билдинг?

— Қаёқдан билганими билмайман, — деди онам. —

Лекин, арабнинг ўлгани рост.

Тоғам кейин анчагача келмай кетди. Энди бутунлай келмайди, деб ҳам ўйладим. Тўсатдан бир куни кириб келди-да, остонада тўхтаганча, шляпасини ҳам ечмай:

— Араб ўлди, — деди. — Уйдан юз минглаб мил узокда, мусофирликда сағир ўлди. Уйига бориб ўлмоқчи эди. Уғилларини кўрмоқчи, дийдорига тўймоқчи эди. Лекин, пули йўқ эди. Бир умр ўшаларни ўйлаб ўтди. Мана, ўлди. Бўлди энди, бор. Мен сени яхши кўраман.

Тоғамдан арабга алоқадор ҳамма гапни, хусусан, ўғилларини — нечта ўғли бор эдию уларни охириги марта қачон кўрганигача — ҳамма нарсани сўраб олгим келди-ю, яна, холавачам Муроднинг олдига бориб, уни йиқитишга уриниб кўрганим яхши эмасми, дедим-да, бир оғиз ҳам гапирмай чиқиб кетдим. Бу ишим тоғамга жуда маъқул келган, тоғам ниҳоят мендан мамнун бўлиб: «Ҳа, шу боладан тузук одам чиқади-ёв», деб ўйлаган бўлса ажаб эмас.

Чунакам корчалон

жудаям уддабуррон йигит эди. Нимага қўл урмасин — пулга айлантларди. Шунинг учун ҳам, ўн тўртга кирганидаёқ, Велли-банкда ўзи тўплаган олти юз доллардан ортиқ жамғармасы бор эди. У асли фақат савдо-сотик учун туғилган эди. Ҳали тўққизга кирмасиданок, эшикма-эшик юриб, уй бекаларига Ҳазрати Исо ҳамда

бошқа авлиёларнинг суратлари солинган безакли журналларни пуллаб турганини кўрардингиз. Ишлаб чиқариш компаниясида тайёрланадиган бу суратларнинг донаси ўн беш цент, улгуржи оладиган одам бўлса, тўрттаси ярим доллардан сотиларди. «Мэм, — дер эди ҳали норасида бола уй бекаларига қараб. — Мана сизга Ҳазрати Исо! Қаранг! Бор-йўғи ўн беш цент туради, холос! Манавиниси

эса Павел бўлса керак. Яна ким билади, эҳтимол Мусодир. Узингиз биласиз-ку, Инжилда ёзилган-ку!»

Бу суратлар шахарнинг мухожирлар маҳалласидаги ҳар бир уйда ҳозир ҳам бор. Уларнинг ҳаммаси Гаррининг қўлидан ўтган. Кўриб турибсизки, Гарри кичкина бўлишига қарамадан, анчагина хайрли ишлар ҳам қилиб қўйган экан.

Кейин Гарри «Ҳақиқий ҳикоялар» деган журналга муштарий тўплашга тушди. У энди уйма-уй юриб, журнални очарди-да, суратларни шарҳларди. «Бу ерда ўзидан ўттиз ёш катта одамга теккан хонимни кўриб турибсиз, — дея тушунтирарди у ўй бекаларига. — Кейин у эрининг ўн олти яшар ўғлига ошиқ бўлиб қолади. Бошингизга шундай савдо тушса, сиз нима қилардингиз? Журналдаги ҳикояни ўқисангиз, бу хоним вазиятдан қандай чиқиб кетганининг гувоҳи бўласиз. Бу ерда нимаки ёзилган бўлса — бари ҳақиқат. Ҳар ойда ўн бешта ҳикоя босилади. Муҳаббат жоҳарларими, сирли саргузаштларми, кучли эҳтирослар ҳирсий ҳою ҳавасларми — ҳуллас, кўнглингиз нимани тусаса, баридан бор. Буларга қўшимча қилиб, тушларнинг ҳам таъбири берилади. Тушингизда нимани кўрсангиз — сафарга чиқасизми, эрга тегасизми, текканда кимга тегасиз — ҳаммаси аниқ, илмий асосда таъбирланади. Кейин, пардоз-андозу қаримасликнинг йўл-йўриқлари ҳам кўрсатилади».

Икки ой ўтар-ўтмас, у олти юздан ортик аёлни журналга обуна қилиб қўйди. Орадан сал ўтмай юз берган ўта кўнглисиз воқеаларда унинг айби йўқ эди, албатта. Бир нечта аёлнинг ўйнаш тутганини эрлари сезиб қолиб, уларга ўзлари билганича жазо беришди: ким ўласи қилиб урди, ким ҳайдаб юборди. Кўпчилик аёл киприкни ўстирадиган, ваннага солинадиган хушбўй моддалару, шунга ўхшаш жуда кўп пардоз-андоз ашқолларини сотиб ола бўлади. Мухожирлар маҳалласининг ахлоқи хийла бузилди. Хонимларнинг ҳаммаси лабини бўяйдиган, юзига упа-элик сурадиган, антиқа кийим киядиган бўлиб қолди.

Яна бир оз улғайганидан кейин Гарри сал уринган машиналарни сотиб оладиган бўлди. Беш-олтита машинани сотиб оларди-да, у ёқ-бу ёғни тузатиб, қайтадан бўяб, уч-тўрт баравар қимматига сотарди. У шахарни қизил, кўк, яшил машиналарга тўлдириб юборди. Еш йигитчалар куну тун қизларни машиналарига миндириб сайр қилдиришарди. Тез орада бу ишнинг ҳам самараси кўринди-қолди. Бир томондан олиб қараганда-ку, бу иш йигитларга анча маъқул эди-я, лекин уларнинг кўпчилиги бирон қасб-корнинг бошини тутишдан олдин уйланишга мажбур бўлишди. Бу ҳам ҳолва экан. Уч-тўртта қиз ҳомилардо бўлиб қолди. Энг ёмони шунда эдики, ҳомиланинг кимдан эканини ўзлари ҳам билишмасди — улар ўша машиналарда битта эмас, бир нечтадан йигит билан сайр қилишган эди-да. Нима бўлса ҳам, бахонада кўпгина қиз эрли бўлиб олди.

Гаррининг ўзи қизлар билан юрмас, бунга унинг вақти йўқ эди. Ягона истаги — пул тўплашдан иборат, чунки шахарда энг кўзга кўринган йигит бўлишга интилар эди. Ун еттига кирганида анчагина бойлик жамғариб қўйди. Кийим-кечакни улгуржи харид қилар, бошқалардек чакана савдо туфайли бойлик орттиришни истамас эди. У бунга фақат ўзини ҳақли деб биларди. Савдолашишда ҳам ҳеч ким унинг олдига тушолмасди. Масалан, бирон бир костюмнинг баҳоси йигирма етти доллар деб ёзиб қўйилган бўлса, у ўн икки доллар сўрарди.

— Мени алдаёлмайсиз, — дерди сотувчига. — Бу махтаунинг сизга неча пулга тушишини яхши биламан. Агар бу костюмни менга ўн икки долларга берсангиз ҳам, икки ярим доллар ёнингизга қолади. Шу етмайдимми? Бошқа гапим йўқ, билганингизни қилинг!

Шундан кейин тузатиш харажатлари ҳам қўшилиб, костюм ўн беш долларга тушар эди. Тузатиш пайтида ҳам роса ғалва қиларди. Костюм қанчалик ярашмасин, чевар қанчалик уринмасин, Гарри йўқ қусурларни топарди. Чеварлар унинг ҳамма қилиқларига чидашарди. Чунки Гарри билан савдолашиш газетага бир нечта текин эълон беришдек гап — бундай пайтда дўконга жуда кўп одам кияр, уларга мол ўзининг ҳақиқий баҳосида сотилар эди.

Жуда ғалати йигит эди-да бу Гарри деганимиз! Бирон нарсани савдолашиб тураркан, дарҳол ўзининг хизматини таклиф қиларди. Мижозини зилзиладан сўғурта қилишга

ёки яп-янги «студебеккер» сотиб олишга ундар, кўп ҳолларда айтганига кўндирар эди ҳам. Гаррининг оғзини ёпиш учун ҳам кўплаб корчалон ўзини зилзилдан сўғурта қилдирди. Гарри доим ўзи бошқаларни чув туширишни истагани учун, бошқалар ҳам шундай қилишга уринишни яхши билар, шунинг учун сотадиган нарсасига нархни жуда баланд сўрар, анча савдолашилганидан кейингина ҳақиқий нархига сотишга кўнар эди. Мижозлар Гаррини туширдик, деб ўйлаб хурсанд бўлишар, Гарри эса мийғида кулиб қўяр эди.

Бир йили Сан-Хоакин водийсига совуқ эрта тушди. Гарри машинасига ўтириб, ўша ёққа жўнади. Совуқ урган узум билан апельсинлар бутунлай беқадр бўлиб қолган эди. Гарри фермерлар билан учрашиб, аҳолга ачинаётганини айтди. «Сизларга ёрдам бергани келдим, — деди у. — Апельсинларингизни қорамол билан чўчқага берса бўлади. Апельсин музлаганми, музламаганми — чўчқага бари бир, лекин шарбати фойдали. Истасаларингиз бундай қиламиз: сизлар ҳеч нарсага қўл урмайсизлар, апельсинни ўзим йиғдириб олиб кетаман, сизларга шу ернинг ўзида йигирма беш доллардан чек ёзиб бераман».

Уша йили у йигирмата юк машинасида Лос-Анжелесга апельсин жўнатиб, шарбатфурушларга пуллади-да, ҳамёнини янада шиширди.

Гаррининг иш юритишига қойил қолмаган одам йўқ эди. У ҳар қандай ақл бовар қилмайдиган ишдан пул чиқара олар, шунинг учун ҳам шахарда кўп одамни қарздор қилиб қўйган, ўзи эса ҳеч кимдан қарз эмас эди. Агар, масалан, харидорнинг пули етмаса, Гарри ундан беш доллар ундирса бўлди, қолган пулга тилхат оларди. Кейин, харидор насияни ўз вақтида қайтаролмаса, Гарри унинг бор нарсасини — уйими, узумзорими, машинасими, отили — ҳуллас, нимаси бўлса шуни хат қилдиради. Шуниси кизиқчи, ҳеч ким бу иши учун Гарридан нолимасди ҳам: хат қилдириш пайтида у жуда сертавозе бўлар, бу иш қонун тақозо қиладиган оддий чора эканини такрорлаб-такрорлаб қўяр эди.

Гарри бунча пулни нима қилади — ҳеч кимнинг ақли етмасди. Банкда жуда катта жамғармаси бор, машина миниб юради, қизлар билан эса иши йўқ — бунча бойликни бошига урадимми? Гоҳида айрим мижозлар унга шу саволни беришганида, Гарри нима дейишни билмай хижолат бўлганга ўхшаб турарди-ю, бир ордан кейин мана шундай жавоб беради:

— Бемалол ҳордиқ чиқаришим учун ярим миллион пул керак!

Буниси ҳаммасидан ҳам таъжжубланарли эди: ўн саккиз яшар йигит «бемалол ҳордиқ чиқариш» ғамида юрса-я! У мактабни жуда эрта ташлаб юборган эди. Портада ўтирганча, ҳамма нарсани энг пастдан бошлаб, пиллапоядан секин-аста кўтарилиш керак, деган ибтидоий гапларни эшитиш уни кизиқтирмасди. Бу гапларнинг ўрнига у белвосита ҳаракат қилар, пул топишнинг янгидан-янги йўлларини ўйлаб чиқарар эди. Гоҳида мижозларининг «бемалол ҳордиқ чиқариш» қанақа бўлади, деган саволига, андак ўйлаб тургач:

— Дунё бўйлаб савҳатга чиқаман, — деб жавоб қайтарарди.

Ҳа, агар у дунё бўйлаб савҳатга чиқасаям қойил қилади, деб ўйларди ҳамма. Қаерга бормасин, уни бунга уриб пул қилади. Поезддами, пароходдами, самолётдами — нимада юрмасин, қадамида пул унади.

Лекин ҳаёт шундай ғалатки, эртага ҳар қандай, ҳатто Гарридай одамнинг ҳам бошига қандай кун тушишини билиб бўлмайди. Ҳар қандай одам касал бўлиши мумкин. Дард билан ажал ҳеч нарсага қарамайди. Президентми, қиролми, кино юлдузи — ҳамма касал бўлади, ҳамма ўлади.

Гарри ҳам касал бўлиб қолди. Шунчаки, уч-тўрт кун ётиб, туриб кетадиган тумовга эмас, оғир дардга йўлиқди.

У сил бўлиб қолган эди! Велли-банкдаги бутун жамғармаси ҳам энди жонига ора киролмасди. Амакивачаси Саймон Грегорининг айтишига қараганда, Гарри тўшақда ҳам тинч ётмабди. Кўргани келган яқинларини ўзларини сўғурта қилишга ундармиш. Гарри бу гапларни бойлик орттириш учунгина эмас, савдо-сотик, пул тўплашдан бошқа ҳеч

нарсани билмаслигидан гапирганмиш. Ҳақиқатан ҳам у савдо-сотиқдан бошқасига ғирт оми эди. Кўргани келганлар мабодо сиёсатданми, динданми гап очиб қолишса, Гаррининг жаҳли чиқиб кетаркан-да, гапни дарров савдо-сотиққа буриб юбораркан. У бир куни Саймондан «Нечага кирдинг?», деб сўрабди. Саймон: «Йигирма иккига», деб жавоб берган экан, қизишиб кетибди. «Менга қара, Саймон! — дебди. — Сен амакиваччам бўласан. Шунинг учун сенга бир фойдали маслаҳат бермоқчиман. Агар олтмиш бешга кирганинда ҳузур қилиб, ётиб ейман десанг, ҳозирдан ҳаракатингни қил. Мен сенга керакли суғуртани тўғрилаб бераман. Қирқ уч йил давомида оёига олти доллару йигирма етти центдан тўлаб туришга қурбинг етар, ахир! Тўғри, сал нафсни тийишингга, кинога камроқ тушишингга тўғри келади. Лекин, ўзинг ўйлаб қара, нима яхши — маза-матрасиз киноларни кўришми ёки олтмиш бешга кирганинда ҳузур қилиб, ётиб ейишми?» Не ҳолатда ётган Гаррининг бу гапини эшитган Саймон дод деб юборай дебди.

Врач Гаррининг яқинларига уни икки йилча Аризонага олиб бориб туриш керак, бедаво дарддан қутулишининг ягона чораси шу, деб маслаҳат берибди. Яқинлари бу гапни айтишган экан, Гаррининг яна жаҳли чиқиб кетибди: «Врач бор пулини шамолга совурсин дебди-да!» Кейин: «Соғлигим яхши, сал шамоллаганман, холос, — дебди. — Тезда ўтиб кетади. Уша врачга айтинглр, энди келиб юрмасин. Бошқа врач чақиринглр. Аризонада пишириб қўйибдими менга!»

Гарри ҳар замон-ҳар замонда кўчада пайдо бўлиб қолар эди. Кўчага чиқдими — кимнингдир ўстига бостириб борарди-да, ниманидир сотиб олиш лозимлигидан гап очарди. Бу ҳол бир-икки кун давом этарди, холос, кейин яна ётиб қоларди.

У шу ҳолда икки йилча яшади. Кейинги пайтларда жуда ўзгариб кетган эди. Хабар олгани кирсангиз, дунёда ундан ғариброқ одам йўқлигини кўриб, хафа бўлиб кетардингиз. Лекин, энг ёмони шунда эдики, у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтириб, дардини енгиллатай десангиз, гапни барибир ўша, ўзининг мавзусига бурарди. Улим тўшагида ётган кишининг соғ одамларга ҳаётини суғурта қилдириш ҳақидаги гапларини эшитиб қай ҳолга тушасиз, ахир?

Бир куни кўчада Саймонни кўриб қолдим. Унинг юзида қон йўқ эди. Нима бўлди, деб сўрадим. Саймон Гаррининг

ўлганини айтди. Сўнги нафасда ёнида экан, шундан бери ўзига келолмаётган эмиш. Улаётиб нима дебди денг? Ҳаётни суғурта қилдириш, бадални вақтида тўлаб туриш лозимлиги, ана шунда киши олтмиш бешга кирганида бемалол оёқ узатиб, ётиб ея олишидан гапирибди. Оқшомги газета Гаррининг сурати билан унинг ҳаёти ҳақида каттагина мақола ҳам босиб чиқарди. Мақолада унинг ишбилармон йигит бўлгани, мақсад сари тинмай интилгани ҳақида гап борарди.

Ҳозир Гарри тўғрисида ҳар хил афсоналар тўқилган. Шаҳримизда Гарри ўлганидан кейин туғилган болалар ҳам у ҳақда биздан кўп билса биладики, кам билмайди. Худди, Гарри катта бир тарихий шахс бўлгану одамлар боласига бу машҳур зот ҳақида билганларини гапириб бергандай. Шаҳримиздан биронта машҳур одам чиққан эмас, ҳатто кўпчилик мэрни ҳам яхши танимайди, лекин ҳамма бола Гаррини билади. Йигирма учга ҳам тўлмай ўлиб кетган одамнинг номи шу қадар машҳурлиги ҳақиқатан ҳам қизиг-а, тўғрими?

Кимда-ким бирон ишнинг урдасидан чиқмаса, одамлар дарров Гаррини эшлади: «Гарри бўлгандами, бопларди!» Бундан икки ойча бурун циркимизда дорбоз томоша кўрсатаётган эди. У сальто-морале қилди-да, дорга қайтиб тушаётганида мувозанатини йўқотиб, пастга қулади. Номерни қайтадан такрорлайман деб уч-тўрт марта уринди — бўлмади. Шунда кимдир: «Гаррини топиб келинглр, Гарридан бошқа одам эплаёлмайди бу ишни!» деб қичқирди. Томошабинлар қийқириқ кўтаришди. Дорбоз жаҳли чиқиб, испанча сўкинди. Бу гап фақат биз тушунадиган ҳазил эканини қаёқдан билсин бечора!

Бу гаплардан Гаррининг қай даражада шухрат қозонганини кўриб турибсиз. Мабодо шаҳримизга келиб қолсангиз, унинг жаннатдами, дўзахдами, одамларни зилзиладан суғурта қилиб, автомобиль сотиб, арзон-гаровга костюм харид қилиб юргани ҳақидаги латифаларни ҳам эшитасиз. Жуда ишбилармон йигит эди у. Ягона эди. Ҳаммамиз у ҳақда бир кулгили гап айтиб қолишга интиламиз, лекин шунинг ҳам аниқ биламизки, Гарри ўлганидан кейин шаҳримиз ҳам, бағримиз ҳам анча ҳувиллаб қолган. Ҳаммамизнинг юрагимизда бир армон бор: чинакам америкача корчалонликнинг ёрқин намояндаси бўлган Гарри уни бунга уриб пул чиқариб, елиб-югуриб, орамизда юрса қанийди!

Чорасизнинг чораси

ўнғир туя юнгидан тўқилган пальто кийган шағни йигит аслида унчалик нобакор эмас — маст эди, холос. Миттигина, олифтароқ кийинган филлипинликни бирдан жини ёқтирмай қолди-ю, оқларнинг ичида нима қилиб юрибсан, деб у ёқдан-бу ёққа қува бошлади. Одамлар

кўрфаз орқали Оклендга олиб ўтадиган кемани кутиб туришарди. Агар бу йигит маст бўлмаганида ҳеч ким унга эътибор ҳам бермас эди. Лекин, йигит маст эди, бақириб-чақирганча филлипинликни ҳол-жонига қўймас, қаерга борса орқасидан бориб, нуқигани нуқиган эди. Одамлар филлипинликка ачингандай қарашарди-ю, ҳеч ким жонига ора киришни хаёлига ҳам келтирмасди. Бечора филлипинлик, юрагини ҳовучлаганча, нажотни қаердан қидиришни билмасди.

Филлипинлик ўзини одамларнинг ичига урар, маст эса унинг орқасидан келиб туртар, ниқтар эди.

— Йўқол деяпман сенга! — дерди у. — Тушуняпсанми? Йўқол деяпман! Мен йигирма тўрт ой Францияда жанг қилганман. Мен ҳақиқий америкаликман. Оқларнинг орасида нима бор сенга!

Филлипинлик одамлар орасидан секингина, ҳеч кимга озор бермасдан, овоз чиқармасдан ўтиб қочар, маст эса, қоқилиб-суриниб унинг орқасидан етиб борар эди. Вақт ўтгани сари мастнинг жигибийрони ортарди. «Сен лаънати-

лар идиш-товоқ ювиб кун кўрасанлар-у, яна Сан-Франциско кўчаларида олифтарчилик қилиб юрасанлар! — дерди у. — Бу ерда олифтарчилик қилишга ким ҳуқуқ берди сенларга!»

Маст тобора ҳаддидан ошиб борарди. Энди у филлипинликка қарата шунақа сўзларни қўллаб бошладики, бу ерда турган хонимларнинг ўзларини карликка олишдан бошқа чораси қолмади.

Нихоят, кема келди. Филлипинлик одамларнинг орасидан сирғалиб ўтиб, кемага биринчи бўлиб чиқиб олди. Бир бурчакка бориб ўтирди. Кейин бундан ҳам хавфсизроқ жой қидира бошлади. Бояги маст ҳали кеманинг нариги томонида эди. Филлипинлик узоқдан унинг сўкинишини эшитиб турарди. Бирон бир хавфсизроқ жой тополмагач, ҳожатхонага қараб югурди. Бир хонага кириб, илгакни солиб қўйди.

Маст ҳам ҳожатхонага кириб келди-да, одамлардан филлипинликни кўрган-кўрмаганларини суриштира бошлади.

— Мен ҳақиқий америкаликман, — дерди у. — Урушда икки марта яраланганман...

Ҳожатхонада у ўзини бутунлай қўйиб юборди. Боя аёлларнинг олдида айтган сўзлари ҳам ҳолва бўлиб қолди. Сўкишдан тўхтамаган ҳолда, эшик тагига энгшиб, хоналарни кузата бошлади. Филлипинлик беркинган хонани

топганидан кейин сўкиши янада авжга чиқди. Чиқасан, деб туриб олди.

— Мендан қочиб қутулолмайсан! — дерди у. — Оқларнинг ичида юришга ҳақинг йўқ! Чиқ деяпман сенга! Бўлмаса, эшикни бузаман!

— Қочинг, — деди унга филлипинлик.

Маст эшикни ура бошлади.

— Эртами, кечми, барибир чиқасан! — дерди у. — Мен кутиб туравераман.

— Қочинг, — деди филлипинлик яна. — Мен сизга ёмонлик қилганим йўқ-ку!

У дастлаб, нега одамлар бу мастни ҳайдаб юбормаяпти экан, деб ҳайрон бўлиб турди, кейин бирдан ҳожатхонада ўзларидан бошқа ҳеч ким йўқлигини англади.

— Қочинг, — деди у.

Маст сўкиш билан жавоб берди-да, яна эшикни ура бошлади.

Филлипинлиkning хўрлиги, алами энди нафратга айлана бошлади. У титрар эди. Мастдан кўрқиб эмас, кўксига туғилиб келаётган нафратдан кўрқиб титрарди. Чўнтагидан пичоғини чиқарди. Пичоқ дастасини қаттиқ қисганидан, тирноғи кафтига ботиб кетди.

— Қочинг, — деб пичирлади у. — Қўлимда пичоқ бор! Бирон қор-ҳол юз бермасин!

Маст валдирарди. Мен америкаликман, дерди у. Францияда йигирма тўрт ой жанг қилганини, икки марта — бир марта тиззасидан, иккинчи марта сонидан жароҳатланганини, бу ердан ҳеч қаяққа кетмаслигини, пичоқ тутган аллақандай ифлос, лаби сариқ, митигина филлипинликдан кўрқмаслигини айтарди. Филлипинлик мард бўлса, чиқиб кўрсин, америкалик қанақа бўлишини кўриб қўйсин!

— Ҳўдириб қўяман! — деди филлипинлик. — Узи-ку, одам ўдиришни истамайман. Мастсиз. Кетинг. Илтмос, бирон қор-ҳол бўлмасидан кетинг, — дея такрорлади у жиддий.

У кема моторининг товушини эшитиб турарди. Мотор

унинг юрагидаги нафратга ўхшаб дукиллларди. Бу нафрат таҳқир туфайли, камситилиш туфайли, ўша таҳқирлар, камситилишлардан қутулиш учун жой қидириш туфайли, ниҳоят, қидириб топган жойи туфайли туғилган эди. Энди нафратга ажал чангалидан омон чиқиш истаги ҳам қўшилди. У эшикни очиб, пичоқ дастасини маҳкам қисганича мастнинг ёнидан ўтиб кемоқчи бўлган эди, маст енгидан ушлаб олиб, ўзига қараб тортиди. Пинжакнинг енги чокидан узилиб кетди. Филлипинлик ўғирилдию мастнинг биқинига пичоқ урди. Пичоқ қовурган қасирлатиб кесиб ўтгани эшитилди. Маст жонҳолатда қичқириб юборди-да, филлипинлиkning бўғзига чанг солди. Филлипинлик, рақиб бурчакка қисиб қўйган боксчи сингари, пичоғини мастнинг тўғри келган жойига ура бошлади.

Ниҳоят, маст кулаб тушди. Филлипинлик қон томиб турган пичоғини қўлидан қўймай ҳожатхонадан югуриб чиқди. Унинг бошида шляпаси йўқ, сочлари тўзғиган, пинжагининг бир енги узилиб тушган эди.

Ҳамма унинг нима қилиб қўйганини англади, лекин ҳеч ким жойидан қимирламади.

Филлипинлик нажот истаб кеманинг олд томонига қараб югурди. Кейин, қайтиб келиб, қуйруқда бир бурчакка ўтирди. Ҳеч ким ёнига келиб, бирон нарса дейишга журъат этмасди.

Филлипинлик учун энди нажот эшиклари томонан беркилган эди. Мана, ҳозир кема бошлиқлари келадию... У бирдан атрофидаги одамларга қараб қичқира бошлади.

— Мен ҳеч қанақа ёмонлик қилмоқчи эмас эдим, — деб қичқирарди у. — Нега уни қайтармадинглар? Одам сичқон эмас-ку, бунча таъқиб қиладиган! Мастлигини кўриб турган эдинглар-ку! Мен унга тегмоқчи эмас эдим, ўзи қўймади. Пинжагимни йиртиб юборди, кейин бўғди. Ҳўдириб қўяман, дедим, қулоқ солмади. Айбим нима менинг?! Оклендга бориб, акамни кўриб келишим керак эди. Акам касал. Наҳотки, акаси касал одам шундай ишни қилишга қодир, деб ўйласаларинг! Нега уни қайтармадинглар?!

АДИБЛАР. АСАРЛАР. ТИМСОЛЛАР.

Изқувар изидан

Америкалик адиб Фенимор Купер асарлари ўзбек китобхонага яхши таниш. Унинг «Сўнгги могиқан», «Чингачук — улкан илон», «Жосус», «Изқувар», «Уста овчи» каби романларининг ҳаммасида асосий қаҳрамон — хиндилар орасида «чарм пайпоқ», «узув қарабин» «изқувар» каби лақаблари билан машҳур Натти Бумпо исмли кишилар.

Американинг ўрмон ҳамда чангалзорларини беш қўлдай биладиган, хинди қабилалари тили ва урф-одатларини яхши ўрганган, доимо уларни оқ танлилар ҳуружларидан, ўзаро қабилла урушларидан сақлаб қолишга интилган оккўнгил, олижаноб, мард Натти Бумпо аслида ким эди?

Унинг ҳақиқий исми Даниэль бўлиб, 1734 йилда туғилган. Ўн-ўн икки ёшлариданок у ота-онасининг Пенсильваниядаги фермаси атрофидаги бепоён чангалзору ўрмонларда эртаю кеч йўқ бўлиб кетар, оёқ изларидан турли-туман ёввойи ҳайвонларни танишни, хилма-хил милтиқлар билан ишонни тўғри олишни ўрганар, хинди қабилаларининг афсоналарини жон қулоғи билан тинглар эди. Ўрмон унга мактаб, сўқмоқлардаги ҳайвон излари — алифбе бўлди.

Даниэль вояга етиб, гоҳ овчи, гоҳ қарвон бошловчи, гоҳ изқувар бўлиб ёввойи Америка билан танишади. Сўнг бир ўзи яна ўн икки йил давомида қитъадаги жамики дашту ўрмонларни кезиб чиқади; у кечиб ўтмаган дарё қолмайди. Оти ва ити унинг доимий ҳамроҳлари эди.

Кейинчалик Даниэль ўтрок ҳаёт кечирмоқчи бўлиб, савдо кампанияларидан бирига ишга қиради; Кентукки штатида инглизлар колониясини тузишга катнашади. Лекин, бундай турмуш тезда жонига тегади. 1778 йилда у бир неча кишилик отряд билан туз кони топish ниятида йўлга чиқади. Бирок, ўн беш кундан сўнг улар хиндилар қўлига тушиб қоладилар. Орадан бироз вақт ўтгач ҳаммалари пул эвазига асирликдан

кутуладилар. Фақат Даниэльни хиндилар қўйиб юборишмайди: унинг билимдонлиги, бир қанча қабилла тилларини пухта билиши, ҳаётий тажрибаси ўзаро курашларда хиндиларга ниҳоятда қўл келарди-да. Машҳур изқувар ҳам қабилла бошлиқларнинг зўр хурматига сазовор бўлади. Улар «оқ танлилар бошлиғини қўлга киритиш ниятида ўзаро пинхоний кураш олиб борар эдилар. Пировардида қатта бир қабиланинг бошлиғи Чиллиот Даниэльни ўзига ўғил қилиб олади ҳамда унга «Қора балик» деган лақаб беради.

Хиндилар уни нечоғлиқ ардоқламасинлар, Даниэль Бун ўз уйи, бола-чакаси, дўстлари ҳақида кўп ўйлар, тутқинликдан озод бўлиш хаёли билан яшар эди. Ниҳоят, хиндилар бир вақтлар унинг ўзи қурган оқ танлилар қўрғонига ҳужум қилмоқчи бўлаётганларидан огоҳ бўлгач, асирликдан қутулиш режасини тузади. Ҳужум пайтида уларнинг қўлидан кочиб, ўрмонда яшириниб юради ва орадан беш кун ўтгач, қўрғонга қайтиб келади. Аммо, қўрғондагилар уни ноҳушилик билан қарши оладилар. Ҳамма уни аллақачонлар хиндилар қўлида ўлиб кетган, деб қўйган, хотини эса уни шунча вақт кутиб, бир неча кун аввал қўрғондан чиқиб кетган экан.

Тутқинликда кечган йиллар, ов ҳамда жанги жадалларда орттирилган яралар бора-бора Даниэль Бунни хотиржам, ўтрок турмуш кечиршга мажбур этди. 1792 йили у 58 ёшида кадрдон фермасига қайтиб келади. Шундан сўнг бир мартагина фермани тарк этади: 1813 йили хотини ўлгач, уни кўмиш учун Миссурига боради. Орадан етти йил ўтиб ўзи ҳам шу дарё бўйида дафн қилинади.

Ҳаётининг ўзи ғаройиб саргузашт романини эслатовчи Даниэль Бун тўғрисида ўнлаб афсоналар тарқалган. Шулардан айримлари кейинчалик Фенимор Купер романлари учун асос бўлгани аниқ.

Нусрат Раҳматов

«Элсари»дан тотиб кўрганмисиз?

Халқ селекционерлари изидан

Табият нокни йирик томчига ўхшатиб яратган. Ҳадемай, узилиб тушадиган шарбат томчисига. Йўқ, табиат нокни юракка ўхшатиб яратган. Заҳматкаш боғбоннинг уриб турган соғлом юрагига. Қанақа ташбеҳлар изламайди, киши, қандай қиеслар ўйлаб топмайди. Аслида томчи қаердаю, юрак қаёқда!! Буларнинг ўхшашлиги ҳам йўқ ҳисоби. Лекин...

Еввойи нок билан маданияштирашган нокнинг ҳам муштараклиги кам. Еввойи нок томчидан хийла йирик, аччиқ; ҳақиқий нок эса сершарбат, тиллоранг, шафақранг...

Томчидай келадиган тахир мевани ана шундай бебаҳо мўъжизага айлантириш учун инсон минг, балки ўн минг йиллар давомида изланган. Табаррук номлари қайдномаларда муҳрланмаган меҳнаткаш боғбонлар азал-азалдан йирик, сершарбат мева берадиган дарахтларни танлаб, кўпайтириб борганлар. Биз бугун оғизда эриб кетадиган нашватилар, наврўзгача сақланадиган нокларни ва халқ селекцияси йўли билан вужудга келтирилган ўнлаб навларни биламиз. Улар бизнинг дастурхонимизда пайдо бўлиши учун бир неча авлодлар ўз умрларини баҳшида қилганлар.

Ҳозир мамлакатимизда нокнинг 150 дан кўпроқ нави бор. Чет элдан келтирилган навлар бундан мустасно. Ана шу навларнинг тўққизтасини мен ҳикоя қилмоқчи бўлган боғбон яратган, тўрттасини йўқолиб кетиш арафасида қайта тиклаган. «Ўзбек совет энциклопедияси»нинг 8-сони 145 саҳифасида республикаимизда кенг тарқалган, жаҳон миқёсидаги кўрикларда энг юқори баҳо олган навлардан тўққизтасининг рангли расми эълон қилинган. Булардан учтасини шу боғбон вужудга келтирган, биттасини эса қайта тиклаган.

Мен бу одамни сирдан билардим. Лекин шу ажойиб инсон билан учраштириб қўйишни Ўзбекистон ССР селекция марказининг бошлиғи Зоир Зиётовдан илтимос қилганимда, у мийиғида кулиб қўйди.

— Интервью олишингиз жуда қийин бўлади, у одамнинг қулоғи оғир, асаби ҳам таранг, — деди.

Мен бу идорада бўлганимда, кўпгина селекционерларни асабий ҳолда кўрганман. Чунки улар шу ерга келиб ўзлари яратган навнинг районлаштирилишини талаб қилишади. Аммо марказнинг ҳам ўз талаблари бор. Биринчидан, янги нав ўзининг барча кўрсаткичлари билан аввалгилардан устун бўлмоғи, иккинчидан, у тажриба участкаларида етти йил давомида синаб кўрилмоғи лозим. Балки бу йиллар давомида у ўзининг яхши хислатларини йўқотиб қўяр.

Шунинг учун ҳам бошлиқнинг гапидан ўзимча хулоса чиқаришга тўғри келди. Лекин барибир мен излаб юрган киши билан учрашишимга ёрдам берди. Қахрамонимнинг исми-шарифи Собир Шарипов, 1907 йилда Қўқонда туғилган, касби боғбонлик.

— Селекционерлар ҳақида ёзмиш қийин, — деди Собир ака дабудурустан, — чунки нав яратишнинг ўзи жуда машаққатли. Мени Ҳамза Ҳакимзода ўқитган эди. У бизни бепул ўқитган. Ун тўртинчи йили. Ҳожибек гузариди. Янгича мактаб ташкил этганди. Парталари, доскалари бор эди. Бепул-а, бепул...

Мен қариянинг асосий мақсадга кўча қолишини, ўз ноклари, уларнинг яратиш тақдирини ҳикоя қилишни қандайдир интиқлик биланми, бетоқатлик биланми кутаман. У эса... ниҳоят муддаога кўчди.

— Селекционер ҳам Ҳамзага ўхшайди. Ўз ёнидан харажат қилиб, нав яратади. Ўзи тарқатади одамларга. Мен кўп ўйлайману, тагига етолмайман. Ҳамза нега бепул мактаб очди! Назаримда, у халқни саводли қилмасдан туриб жамиятни ўзгартириб бўлмаслигини ўша пайтдаёқ чуқур ҳис қилган. Мен яратган навлар бунинг олдида нима бўпти! Ҳеч нима эмас!

Собир ака бир лаҳза тин олди. Бу — суҳбат жиловини қўлга олишим учун қулай вазият эди. Газетачилигим тугиб қаҳрамонимнинг таржимаи ҳолини билишга ошиқдим. У эса ҳамон ўз хаёллари билан эди.

— Америкада Клапп деган фабрикант яшаган. Қурғур жуда бой бўлган. Шу одам тасодифан нокнинг янги навини яратган.

— Тасодифан дедингизми! Қандай!..

— Баъзан тасодиф бўлади. Буни селекцияда мутация дейишади. Кейин ҳалиги фабрикант ўзи ёқтирган нокни ўз номига қўйган. Селекционерлар миллион доллар тўламоқчи бўлганда ҳам Клапп сотмаган. Навни сотиб бўлмайди-да. Ҳозир Ўзбекистонда кўп экилади.

— Ҳамзанинг мактабини битиргандан кейин нима иш қилгансиз! — дедим мавзунни мақсадга яқинлаштириш ниятида.

— Битирмадим. Саводимиз чиқиши билан Ҳамза труппа ташкил этиб, бошқа ёққа кетиб қолди. Мен кўп жойларда ишладим. Ингирма иккинчи йили бизни Озарбойжонга ўқишга беришди. Собир Раҳимов, Комил Ерматов уччаламиз бирга кетдик. Улар бошқа билим юртига ҳужжат топширишди. Мен муаллимлар тайёрлайдиган дорилмуаллимга кирдим. Мақсуд Шайхзода мендан бир парта орқада ўтирарди. Урушгача муаллимлик, газетачилик қилдим. Ишонасизми, Днепр соҳилларини, бутун Белоруссияни пиёда босиб ўтганман. Пиёда. Ғалабадан кейин ўзимни батамом селекцияга бағишладим. Муддаоимини Шредер институтининг ўша вақтдаги директори Тўлаган Ҳамидовга айтдим. Ажойиб одам эди. У киши менга велосипед олиб берди. Яхши велосипед. Немисларники.

Мен суҳбатдошимни тагин мавзуга қайтариш йўлларини излай бошладим.

— Сиз бошқа нарсаларни ўйлаясиз, — ногаҳонда луқма ташлади у, — у пайтлар ҳеч кимда велосипед йўқ эди. Институт ҳисобидан олиб беришди. Уша велосипед билан қишлоқмақишлоқ кезиб, йўқолиб кетаётган навларни излаганман. Кулола деган нок бор. Сиз уни билмайсиз. Умуман, кўпчилигимиз навларни яхши билмаймиз. Ана шу наври келаси йил май ойигача сақлаш мумкин. Шуни бир колхозчининг ҳовлисида топганман. Кейин кўпайтирдим. Ҳозир ҳамма жойда бор. Жуда бебаҳо неъмат. Нимасини айтасиз!! «Тарихи таборий» деган китоб бор. Минг йил илгари ёзилган, минг йил-а! Форс-тожик тилида. Шуни ўқисам, дилафрўз деган нав таърифланган экан.

Кейин велосипедим билан уни ҳам излашга тушдим. Олти ой деганда бировнинг томорқасидан топдим. Сўнг қишки наштавини ахтардим. Битта, яримта қолганини ҳам уруш йиллари одамлар қирқиб ёқиб юборишган экан. Уруш аслида одамларгагина эмас, яхши навларга ҳам қирон келтирди. Чунки одамлар яхши навлардан кўра бола-чақани сақлаб қолишни афзал кўрдилар. Айб урушда! Хуллас, қишки наштавини ҳам ўзим тикладим.

Кейин Собир ака ана шу навларни пайванд қилишнинг тафсилотини ҳикоя қилишга тушиб кетди. Бу навлар ҳозир қардош республикаларда ҳам минг гектарлик майдонларга экилаётган экан. Мен эса яна унинг ўзи яратган навлар, уларнинг хусусиятлари ҳақида билгим келади. Охири сўрадим.

— Энди ўзингиз яратган навлар ҳақида ҳам гапирсангиз. У бир лаҳза тин олди.

— Китоб ёзиш бор-ку, китоб, яхши китоб! Нав яратиш ҳам худди китоб ёзишдай гап. Ўн йиллаб ишлайсиз. Ҳар йили юзта кўчатдан бир-иккитасини танлаб оласиз. Қолганларини ташлаб юборасиз. Гоҳида ҳаммаси брак қилинади. Ўн йиллик меҳнат баъзан ҳавога учиб кетади. Баъзан эса яхши нав яратиш, уни тасдиқлатолмайсиз. Ундан ёмонроқлари эса, ўтиб кетади. Сизларда ҳам яхшиси қолиб, ёмон китоб чиқиб кетади-ку. Лекин ҳаёт ўз ишини қилади. Ёмон навлар кўп яшамайди. Яхшиларини тасдиқламас ҳамки, тарқалиб кетаверади.

— Сиз яратган навларнинг тақдирини қандай бўлган!

У жавобан «Помология Узбекистана» деган қалин китобни тутқазди. Мева навлари таъриф этилган китобнинг ноқларга бағишланган боби бевосита Собир ака яратган «Салом» деб номланган навадан бошланган экан.

Чиллаки наштави билан ёзги наштави гулларини дурагайлаб яратган илк навини Собир ака «Салом» деб аташи бежиз эмас.

Ҳар қандай эзгу иш саломдан бошланса яхши-да. Тўғри, унча Собир ака анча-мунча дурагайлардан воз кечди. Чунки улар чин маънодаги кашфиёт бўлиб чиқмаган эди. «Салом»ни эса, кашфиёт деса арзирди. Ҳар бир меваси 240 грамм тош босадиган, сершарбат неъматга комиссия юксак баҳо берди. «Салом»нинг дарахти ҳам боғбонларга жуда маъқул келди. У тарвақайлаб ўсмайди. Бўйи эса олти метрдан ошмайди.

Кейин орадан кўп ўтмай «Саригўзал» деган янги мўъжиза дунёга келди. Олтинранг, сершарбат бу неъмат Франциядан келтирилган Бере Анжер нави билан ёзги наштавини дурагайлаш йўли билан яратилди. Бу ўринда шунини таъкидлаб ўтиш керакки, дурагай, яъни гибрид ҳали нав эмас. Лекин уларнинг бир нечасидан яхши нав яратиш мумкин. «Саригўзал» Собир ака танлаган энг яхши дурагайлардан бири бўлиб чиқди.

«Саригўзал»нинг қандлилик моддаси анча юқори — 11 процент эди. Аммо бу ўринда қандлилик моддасини қанд билан таққосламолигини сўрар эдим. Биз шартли равишда қандлилик моддаси деб ишлатаётган сахароза, оддий қандга нисбатан анча юқори калорияли бўлиш билан бирга, витаминлар, фойдали кислоталарга ҳам бой.

Ёзда пишиб етиладиган бу навининг мевасини дарахтдан узгандан кейин ҳам 15 кунгача сақлаш мумкин. Қирқ кишидан иборат комиссия бу навага 4,5 балл қўйди. Ундан кейин юзага келган «Пахтакор» нави 5 балл баҳо олди. Эрфуртда [ГДР] ўтказилган халқаро кўргазмада бу нав олтин медаль билан тақдирланди.

Сўнг «Элсари» яратилди.

— Нега номини «Элсари» қўйдингиз! — Яна Собир акага мурожаат қиламан.

— Уз номимга қўяйми?! Мен фабрикант эмасман! Камтарлик ҳам керак. Усмон Юсуповга айтдимки...

— Бир лаҳза тўхтаг! «Элсари» нима дегани!

— Тасдиқдан ўтсин, эл сари тарқалсин, деган ният билан шундай ном қўйдим.

— Қандай яратилди!

— Етти йилда.

— Йўқ, қандай яратилди, деяпман. Дурагайлабми, танлабми ёки бирор тасодиф биланми!

— Тасодиф! Бизда тасодиф бўлмайди. Меҳнат бўлади. Европа навлари билан ўзимизникини дурагайлаганман. Дарахти тўрт метрдан ошмайди. Ҳар бир нок уч юз грамм тош босади. Комиссия аъзолари татиб кўриб, беш балл баҳо қўйишди. Оғизларида эриб кетди ўзи ҳам.

— Районлаштирилди!

— Расмий жиҳатдан районлаштирилмасдан тарқалиб кетди. Мевасидан бир чамадон олиб, Усмон отанинг олдидларига

борганман ўшанда. У киши «Халқобод»га эндигина директор бўлган пайтлар эди. Ўзлари йўқ эканлар, рафиқалари жонҳолимга қўймай олдимга дастурхон эзди. Усмон ота анча кеч келдилар. Салом-алиқдан кейин дастурхонга зеб бериб турган «элсари»га меҳр билан тикилиб, астойдил қизиқиб қолдилар. Бунинг номи «элсари», уни мен яратганман, дедим. Ота еб кўрдилару, қўлларимни ўпиб олдилар. «Энди бунинг ниҳолидан топиб берайсиз», деб туриб олдилар.

Менга ҳам худди шу гап керак эди. Избоскандаги кўчатхонадан анча ниҳол олиб бердим. Шу билан тарқалиб кетди. Буёғи Қирғизистон, Буёғи Тожикистон. Усмон ота ҳам сизга ўхшаб, нега номини «элсари» қўйдингиз, деб сўрадилар. Ўзингизини, фарзандингизини номига қўйсангиз ёмон бўлмасди, дедилар. «Йўқ, бу энди меникимас, элиники», дедим. Аммо расмий жиҳатдан районлаштиришга келганда қийналдим. Астойдил ёрдам беришмади. Бўлмаса Жавакянга ҳам, Кимга ҳам илтимос қилганман.

— Ким деганингиз ким! Жавакян-чи!

— Эй, буларни қўйинг. Мендан домангир бўлиб юришмасин.

— Булар навларни районлаштириш бўйича мутасадди кишиларми, ахир! Нега домангир бўлишаркан!

— Қўйинг, мени тағин уларга ишим тушади. Ҳар ҳолда селекционерга қийин. Едгор деган ўғлим, шу азобларни кўриб, бошқа соҳага кетди.

— Номини Едгорми!

— Бир ойлигида онаси вафот этди. Эҳ, ҳеч кимни бу қўйга солмасин. Кўп азоблар тортдим. Кўрғилик экан. Лекин, майли хафа эмасман. Мендан кейин Едгор қолади, «элсари» қолади, «Пахтакор» қолади...

Мева — табиатнинг ва халқ селекционерининг инсонга инъом этган бебаҳо инъоми. Ҳа-ҳа, бу ибора сизга эриш туюлмасин. Юқорида таъкидлаганмиздек, томчидай мевани юракдай мўъжизага айлантирган ўша — халқ селекционери-дир.

Бугун биз дастурхонимизни ана шу неъматсиз тасаввур этаолмаймиз. Биз мева таркибидеги витаминлар, кислоталар, микроэлементлар, глюкозалар ҳақида кўп гапираемиз. Аммо нокнинг ҳужайралари орасида биологик актив моддалар қўплигини ҳаммамиз ҳам билмаймиз. У қон ва жигар фаолиятини яхшилашда, модда алмашинувнини нормаллаштиришда тенгсиз аҳамиятга эга.

Майли, булар бари масаланинг биологик ва физиологик томонлари. Келинг, энди унинг иқтисодий қирраларига ҳам назар ташлаб ўтайлик. Республикамизда кенг тарқалган «Лесная красавица» нави гектаридан 200 центнердан ҳосил беради. Ундан гектар ҳисобида 7800 сўм соф даромад олиш мумкин. Бу — деҳқончиликда яхши кўрсаткич. Боғбонлар, шахсий хўжалик эгалари бу рақам устида бош қотириб кўришса бўларди. Чунки бизнинг республикамизда ноқзорларни кенгайтириш мумкин бўлган минг гектарлаб тоғ ёнбағирлар, ташландиқ ерлар бор.

Биз юқорида нисбатан кам ҳосил берадиган «Лесная красавица» нави ҳақида фикр юритдик. Собир ака яратган «элсари» нави эса, гектаридан 300 центнердан ҳосил беради. Унинг ҳар бир килограммини атиги 50 тийиндан сотганимизда ва барча харажатларни чиқариб ташлаганимизда гектаридан 12 минг сўм соф фойда олиш мумкин. Ваҳоланки, бозорда ҳар бир килограмм нокнинг нархи икки сўмдан пастрга тушган эмас. Шу нуқтага назардан ҳисоб-китоб қиладиган бўлсак, атиги ўн сотих томорқадан 4852 сўм даромад олиш мумкин.

Лекин ҳамма гап масаланинг иқтисодий томонида эмас, балки энг аввало маънавий қирраларидадир. Мен Москвада бўлганимда СССР Давлат нав синаш марказига кириб, унинг бўлим мудирин Елена Бениволенская билан суҳбатлашиб қолдим.

— Мамлакатимизда нок бўйича шуғулланадиган селекционерлар жуда оз, — деди у. — Озарбойжонлик Шихеева билан Ўрта Осидан Шарипов яратган навлар жаҳон миқёсида қадрланади.

Бундан фахрланмай бўладими! Заҳматқаш ҳамюртинг яратган неъмат бугун минглаб-миллионлаб кишиларнинг насибасига айлангани ва ундан бир неча асрлардан кейинги авлодлар ҳам баҳраманд бўлишини ўйласанг, албатта дилинг ғурурга тўлади.

«Элсари»дан топиб кўрганмисиз! Уни боғингизга бир экиб кўринг-а! Яратган боғбонига тасаннолар айтардингиз.

ЎТЛОҚ

Телекўрсатув учун янги мавзу

урсатув қўйидагича ҳаётий можаро билан бошланади. Дам олиш куни. Актёр хотин актёр эрнинг қўлига уч сўм пул тутқазиб:

— Икки кило новвот опкелинг, қайтимига бир қути сигарет олиб чекарсиз, — дейди.

Қайтимига сигарет бермайди-ю... «Интер», «ТУ», «Родопи»лар эллик тийиндан. «Союзпечать»даги анави соқолли кампирда эса — олтимиш тийин, — дейди эр.

Хотин:

— Булғор тамакиси чекмасангиз томоғингизга буқоқ чиқмас, ўзимизникини чекаверинг-да!

Эр:

— Худди ашаддий кашандадек ақл ўргатасан-а!.. Билмаганиндан кейин жи-им ўтир, уйқизи!

Хотин:

— Ҳо-о, ҳали биз уйқизи бўлдикми?! Биз билмас эканмизда, а? Мен-а!.. Ҳай, биз билмаймиз, дейлик. Локин нашриётда ишлайдиган жўрангиз бекорга «Зангор тумбаз» чекмас, ахир!

Эр:

— Бизнинг тамакиларга фабрикада беда аралаштириб юборишди — сассиқ.

Хотин:

— Бекорларнинг бештасини айтибсиз! Тамакига эмас, чойга беда аралаштиришади, билмасдан тўхмат қилманг!

Эр:

— Узр. Сеники маъқул. — У шундай дея тўрхалтани билагига ўраб, дўконга равона бўлади.

Учакишгандек, дўконда новвот тугаган экан. Эр икки қути оқ қанд олиб қайтади. Қайтимига эса, барча кашандалар учун азиз бўлган булғор сигаретидан харид қилишни ҳам унутмайди.

Хотин миқ этмайди-ю, лекин кечгача қовоқ-тумшугини осилтириб юради. Эр бўлса, кичкинтойга «Алифбе» ўргатиш билан овора... Оқшом чоғи гўё бири иккинчисига уруш эълон қилган давлатларнинг мухтор вакилларидек доира стол теваарагида учрашадилар. Ҳеч ким биринчи бўлиб гап бошлашга ботинолмай, лағмон сўриб ўтираверадилар. Ниҳоят, хотин коса-товоқларни йиғиштириб, биқирлаб қайнаётган самоварни ўртага қўяди. «Чойбазм» бошланади. Кичкинтой бўлса, қанд қутисига йирик ёзувни ҳижжалайди: «С... А... Х... А... Р...»

— Дадажон, бу нима дегани?

— Қайси?

— Манави. — Кичкинтой қўлини бигиз қилиб ёзувни кўрсатади.

— Ўзинг ўқи-чи.

Кичкинтой овозини чиқариб ҳар бир ҳарфни алоҳида-алоҳида ўқийди.

— Энди ҳарфларни бир-бирига уриштиргин.

— СА-ҲА-РЭ.

— Балли! Энди қўшиб ўқи.

— Саҳар.

— «Саҳар»ни билмайсанми?

Кичкинтой оғзини очмай «йўқ» дейди. Елкасини тўлдириб турган кокила сочлари тўлқинланиб оқади гўё. «Онасига тортяпти», деб ўйлайди ота ичида.

— Саҳар, — дейди у жилмайиб, — арабча сўз бўлиб, ғирашира тонг ёришган паллани билдиради. Одатда, саҳар чоғи Арабистонда сўфи азон айтади. Мана бундай: — у қўлларини

оғзига карнай қилади, — одамлар-у, одамлар! Тоғда битган бодомлар, эшитмадим деманглар! Тонг отяпти! Ве-хе-ҳей!.. Қалай, тушундингми?

— Ёш болани лақиллатиш бўлса сизга! — дея лабини буради хотин.

— Ўзинг «боғча опа» бўлсанг ҳам болаларни қизиқтириш, жалб этиш йўлини билмайсан, хотин! Шодигулга қолса, ушбу лавҳа Оноре Бальзакнинг «Сағри тери тилсими»даги арабча битикдан қолишмайди. Унга, бу ёзув ўзбекчасига қанд демақдир десам, қанақа қизиғи қолади?

— Тўғри, — дейди ҳаёл отида сайр қилиб юрган Шодигул. — Дадажон, Арабистоннинг хўрозлари ҳам менга ўхшаб эрталаб ухлаб қоладими?

— Йўқ, у ерда-чи, қизим, ҳамма хўрозни Исроил босқинчилари еб ташлаган.

— Вуй бечорала-ар! — Қизча беихтиёр чапак чалиб юборавди ва ўйланиб қолади... Анчадан кейин ўйлаётган ўйи ниҳоясига етади шекилли, қанд қутидаги бошқа, майдароқ ёзувларни ўқий бошлайди: — Ойижон, манави ерга нимә деб ёзилган экан?

— Бу ерда: «Огоҳ бўлинг, одамлар! Ёш болалар гугурт ўйнамасин, акс ҳолда ёнғин чиқиши ҳеч гап эмас!», дейилган. Ана кўрдигин, энди гугурт билан ҳазиллашмагин, уйимиз пов этиб ёниб кетади.

— Қўғирчоғимнинг бошига нимани болиш қиламан! — дейди қизча йиғламсираб.

— Ёстиқсиз ётса, ўлиб қолмайди!

— Қўғирчоғим кичкина, дарров йиғлайди. Инга-инга-инга... Ана, эшитяпсизми, ҳозирданоқ бошлади.

— Ўзинг йиғлаяпсан-ку, ёлғончи!

— Мен эмас, қўғирчоғим!

— Қулоғининг тагига бир тарсаки солсанг, уни ўчади-қолади.

— Мен урмайман ўзимдан кичкина одамни.

— Ие!... — Онасининг шунчалик жаҳли чиқади-ки, «дом»да яшаётганларини ҳам унутиб, косов қидириб кетади. Ошхонадан ўқлоғи кўтариб чиқади. — Ҳали сен ўз энанга дашном берадиган бўлдингми?! Мана сенга, жинқарча!

Қизча чап бераман деб стулдан қулайди.

Эр стол остида чинқириб ётган кичкинтойни олиб, бағрига босади.

— Менга қара, хотин, ке, яхшиликча ажрашайлик?

— Давай!

— Тўхта, бирорта қўшнимизни чақирай. — Эр телефон трубкасини кўтариб номер теради. — Алло, Асом ака, бу ёққа қараб юборинг, бир минутга...

Дам ўтмай, хонага беқасам тўн кийган бир киши кириб келади.

— Нима гап, тинчликми ўзи? — дейди у ҳамма гапдан бохабардек.

— Асом ака, мана, сиз гувоҳсиз: мен хотинимнинг жавобини бердим! Юз минг ёруғлик йилдан кейин ҳам унинг номини тилга олмасликча тантанали ваъда бераман!

— Ҳай-ҳай-ҳай... — дейди Асом ака ёқасига туфлаб.

(Телетомошабинлар орасида эса қизгин баҳс бошланади:

— Бу, анави «Шум бола»-ку!

— «Шум бола» эмас, «Бой ота»!

- «Шум бола!»
- «Бой ота!»
- Ке, гаров ўйнаймиз?!
- Нимадан?
- «Яримта»га
- Бўпти, бешни ташла!..)

— Асом ака, — дейди хотини ҳам — мана, сиз гувоҳсиз: мен эримдан жавобимни олдим. Юз минг ёруғлик йилдан кейин ҳам унинг номини тилимга олсам... Тамом, конец фильм!

Шундан кейин телеэкранда гапга чечанроқ бир киши пайдо бўлади. У қўлининг остидаги текстга қарамай ёдаки ўқийди:

— Ассалому алайкум, ҳурматли азизлар! Мана, ҳозиргина ёш оила ўртасидаги янги жанжалнинг гувоҳи бўлдим. Очиғини айтганда, бундай ҳодисалар онда-сонда учраб туриши сир эмас. Хўш, бунинг илдизи қаерда, деган савол тўғилади. Бизнингча, калаванинг битта учи Христофор Колумбга бориб тақалади. Бу бежиз эмас, албатта. Чунки айнан ўша одам биринчи бўлиб Европага тамаки келтирган. Кейин Осиеда ҳам чекиш расм бўлиб кетган. Калаванинг иккинчи учи тамакиларнинг сифат масаласига бориб тақалади. Нимага деганда, сифат белгиси билан чиқарилаётган баъзи сигаретлар яхши тутмайди, тортими суст. Яъни, устоз адибимиз Абдулла Қаҳҳор таъбири билан айтсак: «Адабиётга ёниб кирмаган ёзувчи узоқ тутайди», токи куйиб, бир ҳовуч ҳоки қолгунча тутайверади. Дарҳақиқат, буюк ҳақимлардан биттаси: «Агар ер юзида тутун билан чанг бўлмаганда, одамзот энг камида минг йил умр кўриши мумкин эди», деган экан...

Худди шу жойда телекўрсатув учун ажратилган вақт тугаб, «Ахборот» информатсион программаси бошланиб кетади.

Орадан бир ой ўтади. Экранда — ўша киши.

—...Утган галги кўрсатувимиз юзасидан сиз азизлардан кўплаб мактублар олдик. Ушалардан бир дастаси столимиз устида турибди. Мана улар. — У хатларни кўрсатади. — Қизиғи шундаки, ҳаммани деярли битта савол қийнайди: «Кейин-чи? Кейин нима бўлади?» Албатта, биз томошабинларнинг лоқайд қолмаслигини ва савол беришларини билар эдик. Шунинг учун синглимиз Лаълихонни ўша бахтсиз келиннинг ички дунёси билан яқиндан танишиб келиш учун командировкага жўнатдик. Бугунги кўрсатувимизда у кишининг ўзлари ҳам иштирок этиптилар. Марҳамат, Лаълихон, сўз — сизга!

— Раҳмат! — Лаълихон ўрнидан туриб қўллуқ қилди. — Камина бева синглимиз ила учрашиб, унинг қалб изтиробларини тингладим ва шу нарсага амин бўлдимки, синглимиз шоирларимиз учун «очилмаган қўриқ», таъбир жоиз бўлса, омов тегмаган қўриқ; гўё қалам урилмаган соф, бегубор, оқ-оппоқ, ялтироқ, силлиққина фин қоғози, яъни, метафора ила айтганда, «из тушмаган биринчи қор» экан. Камина, дунёда ана шундай севиги соҳибаси борлигидан суюниб ҳам куюниб, бир қучоқ таассурот олиб, бу таассуротларимни шеърят мулкига тортиқ қилажамдан тўлиб, тўлқинланиб, мабодо ўзбек шеърятда шу пайтгача мавжуд бўлган шеърини шакллари менинг туйғуларим ифодасига торлик қилиб қолса, насрий шеър битишга, мансур шеър битишга ёки оқ шеър, кўк шеър, пушти шеър битишга аҳду паймон қилиб, шундан кейин ҳам туйғуларим сўнгги томчисигача тўкилмаса, салафларимиз изидан бориб, улар юрган сўқмоқлардан юриб, улар сув ичган дарёлардан чанқоқ қондириб, агар чанқоқ қонавермаса музқаймоқ еб, ангинам хуруж қилиб қолишдан заррача чўчимай «Хамса» ёзишга, «Хафт авранг» ёки замонавий «Инсоний комедия» бунёд этишга қатъий қарор қилиб, ҳиммат камарини белга маҳкам боғлаб қайтдим...

— Уэр, Лаълихон, вақтимиз сал тежоглик. Ижодий ишларингиз бароридан келсин! Албатта, тез кунларда янги шеърларингиз билан бизларни хушнуд этасиз, деган умиддамиз. Ниҳоят, кўрсатувимиз ечимга тақалди, десак муболага бўлмас. Биз куёв билан учрашиб, суҳбатлашдик. У: «Характеримиз мутлақо тўғри келмайди», деди. Шу муносабат билан биз ҳурматли олимларимизнинг бирига «Характер нима?» деган саволни... ўртага ташладик. Оператор ўртоқ, илтимос видеоёзувни қўйиб юборинг!

Экранда улкан китоб жавони, жавон қаршисида эса бошини чангаллаб, ўзи билан ўзи шатранж ўйнаб ўтирган олим намоеён бўлади. Туйқусдан:

— Характер нима? — деб сўрайди у рўпарасидаги жавондан. Жавондан садо чиқмагач, нафасини рўстлаб олиб гап бошлайди: — Аслида, «характер» сўзининг ўзағи «харак». «Харак» форсча-тожикча сўз бўлиб тор, дотор, сетор, танбур, ғижжак каби миллий қолғу асбобларининг симларини кўтариб турадиган тиргак, яъни эшакчадир. «Эшакча» дейиш нотўғри, чунки лексикамизда кичкина эшак маъносини англатадиган «хўтик» сўзи мавжуд. Зотан, ўзбек адабий тилининг асосчиси Алишер Навоий бир ғазалида: «Кучук бирла хўтика қанча қилма тарбият, Ит бўлур, эшак бўлур, асло бўлмас одами», деганларида минг бора ҳақ эдилар. Кўриниб турибдики, «хўтик» — эшак бола. Дуруст. Энди «характер»га қайтамиз. Биз бу сўзининг ўзағи билан танишдик. Баъзи ўртоқлар «харак» деганда эркак сабзининг ўзагини назарда тутадилар. Бу унчалик тўғри эмас. Чунки ўша сабзи кузда мўл-кўл уруғ беради. Демак, уруғлик сабзини «хотин сабзи» десак мақсадга тўғри бўларди. Дуруст. Асосий мавзуга қайтайлик; «харак» сўзи фан-техника, санъат ва маданият тараққиёти натижасида Урта Ер денгизи орқали Грецияга кўчиб ўтган. У ерда грек тилининг грамматик ва фонетик қоидаларига бўйсундирилган, яъни «характер» шаклида истеъмол қилинган. Кейинчалик бир қатор Европа тилларига, жумладан, славян тилларига ҳам тарқалган. Бизнинг лексикамизга ўша халқларнинг маданияти орқали кириб келган. Уз-ўзидан равшанки, ҳозир биз билладиган «характер» сўзининг маъноси ўзак — «харак»ка нисбатан анча кенгроқ, яъни, инсон хулқи ёки ахлоқига намоеён бўладиган ва унда одат тўсига кириб қолган энг муҳим руҳий ҳолатлар йиғиндиси ХАРАКТЕР деб аталади. Масалан, баъзи одамлар бадфеъл ёки итфеъл, баъзилари эса хушфеъл бўлиши мумкин. Энди қаҳрамонимизнинг «Характеримиз мутлақо тўғри келмади», деган жумласи хусусида фикр юритадиган бўлсак, куёв боланинг мавҳум фикрлашга мойиллигини алоҳида қайд қилиб ўтиш лозим, шекилли. Шу ўринда, «Нима учун характер тўғри келиши керак экан?», деб сўраймиз. Қолаверса, танқидчилар ҳам жуда эзик: «характерлар яхши очилмаган», дейишади. «Нега очилиши керак экан?» деб сўрайсан киши беихтиёр. Ахир, «характер» сув тақсимлайдиган дарвоза эмас-ку! Миробнинг ёқасидан олиб гаво кўтариш шартмикан?! Ундан кўра, ётиғи билан тушунтириш керак: «Ақун, бизга яна икки литр сув қўшиб беринг, илтимос», дея иш битириш мақсадга мувофиқ. Хуллас, гапнинг индаллосини айтганда, характер тўғрисида жиддий ўйлаб кўриш керакка ўхшайди...

— Раҳмат, ҳурматли...

Шу жойга эгаларимиз кўрсатув илкис узилади ва экранда хушрўйгина диктор пайдо бўлади:

— Ҳурматли футбол ишқибозлари! Марказий «Пахтакор» стадионидан олиб бориладиган репортажимизни бошлаймиз. Европа Кубок эгаларининг Кубоги учун ярим финал мусобақалари: «Пахтакор» (Тошкент, СССР) — «Манчестер Юнайтед» (Буюк Британия қироллиги). Шарҳловчи: Гуржистонда хизмат кўрсатган артист Коте Махарадзе. Марҳамат, томоша қилинг!

Бола ПАҚИР

АВТОРЛАРИМИЗ

Берди РАҲМАТ. 1957 йили Чирокчи районининг Кўктош қишлоғида туғилган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университетини тамомлаган. Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзининг Қашқадарё области бўлимида хизмат қилади.

Сирожиддин САИДОВ. 1957 йилда туғилган. ТошДУнинг журналистика факультетини тугатган. «Рухим ҳаритаси» ilk шеърый китоби чоп этилган. «Тошкент оқшоми» газетаси редакциясида ишлайди.

Муҳаммад ПИРРИЕВ. Бухоро области, Қоракўл райониди 1946 йили туғилган. Тошкент Давлат медицина институтини битирган. 1976 йилдан буён бадиий ва публицистик асарлари республика матбуотида мунтазам ёритилмоқда. СССР Ёзувчилар союзининг аъзоси.

Икром ОРТИҚОВ. Тошкент областининг Паркент қишлоғида (1949 й.) туғилган. Ҳарбий хизматни адо этгач, ТошДУнинг филология факультетиди таҳсил олган. Паркент райониди Г. Димитров номидаги ўрта мактабда ўқитувчи.

Мақсуда ЭРГАШЕВА. Фарғона области, Олтиариқ районининг Оқбўйра қишлоғида туғилган. Шеърлари вақтли матбуотда кўплаб эълон қилинган. Урта мактабда ўқитувчилик қилади.

Нортўхта ҚИЛИЧЕВ. 1946 йили Бухоро областининг Фиждувон райониди туғилган. «Ёронгул», «Оппоқ тонг», «Мўъжиза» ҳикоялар тўпламларининг муаллифи. Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида ишлайди.

АВТОРЛАРИМИЗ

«Дабатта рассом бўламан!»

А. ЖУМАЕВ фототўнди

«Ёшлик» («Молодость») —
ежемесячный литературно-
художественный,
общественно-политический журнал

на узбекском языке

Орган ЦК ЛКСМ Ўзбекистана и Союза
писателей Узбекской ССР

Рассом: Ҳ. СОЛИҲОВ
Техник редактор: В. УРУСОВА
Корректор: М. НАБИЕВА
Журнал макетини М. ОВСЯНИКОВ тузган

Адресимиз: 700000, Тошкен-П,
Ленин кўчаси, 41
Телефонлар:
Бош редактор — 32-26-01
Бош редактор ўринбосари — 32-26-06
Маъсул секретарь — 32-56-27
Поэзия бўлими — 32-56-41

Редакция ҳажми 12 босма листдан ортик
роман 8 босма
листдан зиёд қиссалар қўлвзмасини қабул
қилмайди. Бир босма листгача бўлган
асарлар авторларига қайтарилмайди. Ре-
дакция ўз тавсиясига кўра амалга оши-
рилган таржима асарлар қўлвзмаларининги-
на қабул қилади.

Журналдан кўчириб босилганда «Ёш-
лик»дан олинди деб изоҳланиши шарт.
Босмаҳонага 28.12.84 й. да туширилди.
Босишга 12.02.85 й. да рухсат берилди.
Р—13591. Қоғоз формати. 84×108¹/₁₆.
Қоғоз ҳажми 5,25 лист. Шартли босма
листи 8,82. Нашриёт ҳисоб листи 12,6.
Тиражи 200683.
Буюртма № 5159. Баҳоси 50 тийин.
Ўзбекистон Компартияси Марказий Коми-
тети нашриётининг
Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмаҳона-
си. Тошкент, 700029.
«Правда Востока» кўчаси, 26.

© «ЁШЛИК», № 2, 1985.
«Ёш гвардия» нашриёти.